Буряадай Залуушуул

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА ГАРАНА

БУРЯАДАЙ КОМСОМОЛОЙ ОРГАНИЗАЦИИН ОРГАН

ГАЗЕТЭ 1951 ОНОЙ ОКТЯБРИИН 1-hЭЭ БУРЯАД ХЭЛЭН ДЭЭРЭ ОРШУУЛАГДАЖА ГАРАНА

Суббото, декабриин 29, 1990 он

№ 52 (7203)

Сэн 10 мүнгэн.

ВСТУПАЯ В ГОД КОЗЫ

ЖЕЛАЕМ:

Удач. Повышения зарплаты.

Изобилия товаров.

Того, чего не обещает правительство.

1991

Информал

ҮНГЭРЖЭ БАЙҺАН ЖЭЛЭЙ ОНСО ШЭНЖЭНҮҮД

АВТОБУС СОО БОЛОҺОН ХӨӨРЭЛДӨӨН

Ама халамгай нэгэ эрэгтэй хүн автобус соо һуугаад ябаһан үндэр наһатай хүгшэндэ:— Хэр байна гээшэбта?

— Мүнөө дээрээ үшөөл бараг нэрэтэй ябанаб.

— Зуруулай 8 мүнгэтэ, мяханай бүришье үнэтэй болоходо, хайшан гэжэ ажаһуухабта?

— Иигэн тиигэн байгдана ааб даа.

— Юрэдөө тамнай юушье ойлгохогүй, мэдэхэгүй хүгшэн хат даа...

ХАШААДА ҮЛГЭГДЭҺЭН СОНОСХОЛ

«Һаяын амаралтын үдэр хубсаһанай дэлгүүр дээрэ немец үүлтэрэй нохойн гүлгэд худалдагдаха. Гүлгэн бүхэн 100-һаа 200 түхэриг хүрэтэр сэгнэгдэхэ.

Үнэн сэхэ хани нүхэдтэй, хамгаалагшатай болохо гэбэл, немец үүлтэрэй нохойн гүлгэ худалдажа абагты».

АВТОСТАНЦИ ДЭЭРЭ ТОМО СҮҮМХЭНҮҮДЫЕ БАРЯАД ЯБАҺАН ЭХЭНЭРҺЭЭ АБАҺАН ТОБШО ИНТЕРВЬЮ

— Хаанаһаа ерээбта?

— Хүртэйһээ.

— Город ерэжэ, хэр ехэ юумэ худалдажа абабабта?

— Коопторгһоо колбаса, гурбан килограмм баранка, өөхэнэй тоһо, угаабарин порошок, үхибүүдтэ энэ тэрэ хубсаһа суглуулһаар байтарни сүүмхэнүүдни дүүрэшоо. Манай тосхоной магазинда юуншье асарагдахаяа болишонхой. Иигэжэ бидэ үхибүүдээ, газаахи ажахыгаа, хүдэлмэреэ орхижо, город ерэхэ баатай болонобди. Эдеэ хоолгүй, хубсаһа хунаргүй һуухагүй ха юмши...

ХҮҮГЭДЭЙ ЖАСАДА ХАНДАҺАН ХАНДАЛГАҺАА

Һара дүүрэхээ байна. Теэд талонуудтаа юумэ худалдажа абаадүйб. Олон үхибүүдтэй бүлэдэ талонуудаар үгтэхэ эдеэ хоолой зүйлнүүдые ехэ болгожо болохогүй гү? Минии үхибүүд хэдэн һарын туршада мяха, тоһо гэхэ мэтые огто харанагүй.

СОНОСХОЛ

«Москвич» автомобилиие һайн планировкотой хоер комнатотой квартираар андалданаб».

ЭЭЛЖЭЭНДЭ БОЛОҺОН ХӨӨРЭЛДӨӨНҺӨӨ

Хэр урда сагһаа хойшо басагадтаа заһал бэлдэхэ гээшэ буряад зоной эбдэршэгүй нарин заншал, гурим бии юм. Тиихээ тиитэрээ унтари хэбтэриинь бэлдэхэ гээшэ түрэлхидэй нангин уялга. Басагамни хадамда гараа. Теэд ороншье, подушкашье байхагүй... Яаха еһотой болонобиб?

ГАЗЕТЭДЭ ЭЛЬГЭЭГДЭҺЭН ТЕЛЕГРАММА

Намайе хамтын байраһаа гаргаа һаань, эдеэ хоол барихаяа арсахаб. Корреспондентые түргэн эльгээгты.

«ЮБИЛЕЙНЫЙ» УНИВЕРМАГАЙ ДЭРГЭДЭ

Лотерейнүүдые өөһэдөө зохеогшод иигэжэ хашхарлдана: «Гансал маанадта 300 түхэриг хүрэтэр шүүбэри абажа магадгүйт. Гансал түхэриг түлэхэ хэрэгтэй. Нэгэ түхэриг түлэхэдөө, үгыршэхэгүйт».

СОВЕДҮҮДЭЙ ТАЛМАЙ ДЭЭРЭХИ ЛОЗУНГНУУД

«Бидэ талонуудаар ажаһуухаяа эсээбди», «Обкомые үгы хэе», «Эсэгэдэмни ажал ологты».

ХАНДАЛГАҺАА

«Улаан Хэрээһэн» республикын бүхы хүн зондо хандажа, сентябриин 30-да энэрхы сэдьхэлэй үдэр үнгэргэхые дурадхана. Энэ үдэр жэл бүхэндэ үнгэргэгдэхэ еһотой».

ГАЗЕТЭДЭ ТОЛИЛОГДОҺОН ТЭМДЭГЛЭЛНҮҮДҺЭЭ

«...Үнгэрэгшэ понедельнигтэ дасан нээгдээ. Багахан митинг үнгэргэгдэжэ, дасан арюудхалгын ном уншагдаа...»

«...Соносхол гээшэмнай амжалтын нүхэсэл мүн. Энээниие бү мартагты!»

ВОКЗАЛ ДЭЭРЭ БОЛОҺОН ҮГЭ БУЛЯАЛДААН

— Хубилган шэнэдхэлгэ юу үгеөб? Үлэсхэлэн хооһон байдал, элдэб янзын митингнүүд, хооһон үгэнүүд... Юрэдөө энээнһээ ондоо юумэн харагданагүй. Брежневэй үедэ үхибүүднай хубсаһа хунаргүй ябаагүй. Саахарһаа эхилээд, ондоошье эдеэ хоолой зүйлнүүд элбэг байгаа ха юм.

— Съезднүүд дээрэ юун тухай хөөрэлдэхыень шагнана ха юмбибди. Урдахи жэлнүүдтэ гансал нюдэ далдалхаһаа ондоо юумэн байгаагүй. Мүнөө тад ондоо байдалтай ушарнабди. Арад зонһоо юуншье нюугданагүй.

— Хэһэн ажал харагданагүй.

— Хүлеэхэл хэрэгтэй.

Ерэхэ жэлдэ байдалнай һайн тээшээ хубилжа магадгүй гэжэ найдахаһаа ондоо юумэн үгыл хаш даа. Шэнэ жэлдэ байдалнай нэгэ бага һайжарһай гэжэ хүсэе. Этигэл найдабаригүйгөөр ажаһуужа болохогүй ха юм.

Наталья ДАШИЕВА.

Амаралтада гараба

Декабриин 20-һоо 21 болотор Буряадай ССР-эй Верховно Соведэй III сесси хүдэлмэреэ үргэлжэлүүлээ. Консервативна Верховно Соведтэй байһамнай болоо гээшэ ха гэжэ һанахаар. Юундэ иигэжэ һанаабши гэхэдэ, депутадууд ямар бэ нэгэ шухала асуудалнуудаар шиидхэбэри ехэл болгоомжотойгоор абахаяа һанадаг байна. Энээнэй урдахи репортаж соогоо би «Буряадай ССР-тэ гүрэнэй зөөри хубаарилха тухай» дүрим түшаа тогтоолой проектын хуби заяан тухай хөөрөө һэм. Дэлгүүрэй харилсаануудта ороходоо ямар түбэг бэрхэшээлнүүдтэй ушархабибди гэжэ бодомжолһон байнабди. Иимэ байдалда яраһанай, мэгдэн тэбдэһэнэй үлүү гэжэ һанагдана. Бүхы асуудалнуудые гүнзэгыгөөр бодожо үзэһэнэй удаа шиидхэхэ шухала. Үшөө нэгэ хэды сагай үнгэрхэдэ Верховно Соведэй сесси ажалаа дахяад үргэлжэлүүлхэ.

1991 ондо Буряадай ССР-эй бюджет бүридхэлгэ тухай хуулиин проект шүүмжэлэгдээ. Үшөө хэды дахин зүбшэн хэлсэгдэжэ, олоной анхаралда табигдажа, һайсахан заһагдаһанай удаа тус проект үндэһэн болгожо абтаха еһотой. Иигэжэ хуулиин олохон статьянууд хубилгагдаха байна.

Буряадай ССР-эй Верховно Соведэй регламент тухай хуулиин проект статья статьягаар тус тустань зүбшэн хэлсэгдээ. Эндэ депутадууд зарим асуудалнуудта үлүүсэ ехээр анхаржа, ехэ саг бараа. Саашадаа эгээн түрүүн шухала асуудалнуудые алишье талаһаань анхаралтайгаар хаража, шиидхэбэринүүдые абаха хэрэгтэй гэжэ һанагдана. Регламент тухай хуулита заһабари яһалашье оруулагдаа.

1991 оной январиин 1-һээ Верховно Соведэй, Министрнүүдэй Соведэй орган болохо «Бурятия» гэжэ республиканска газетэ гаргажа эхилхэ тухай тогтоол баталан абаа. Бидэ тус газетын хүдэлмэрилэгшэдые халуунаар амаршалаад, хододоо амжалтатай ябахыень хүсэнэбди.

Сессиин түрүүшын хахад ажалаа дүүргэбэ. Январиин 14-дэ депутадууд дахяад сугларжа, шухала асуудалнуудаар шиидхэбэринүүдые абаха.

Сергей БОЛОТОВ, манай корр.

Бэрхэш даа, Бэлигмаа

Тоонто нютаг. Яагаашье ехэ гүнзэгы удхатай, зүрхэ сэдьхэл доһолгомо үгэнүүд бэ даа! Хүн бүхэндэ өөрын тоонто нютаг, түрэһэн, үдэһэн газар дайда бии.

Үглөө бүхэндэ фермэ тээшэ ошожо ябахадаа, сэлгеэ уужам Чисаанынгаа тала дайдые, аяар тэрэ саана үняартан хүхэрэгшэ Мозой — һараантайн буурал хадануудые, зүрхэ шэмэжэгэнүүлмэ танил болошоһон Булаг тосхоноо хаража, Бэлигмаа үнөөхи «Тоонто нютаг» гэжэ дуунай жэгтэй һайхан аялга, мартагдашагүй үгэнүүдые эжэлүүдгүй ухаандаа оруулдаг юм.

Мүн баһа эдир залуу наһанһаа ажабайдалай олон харгын бэлшэр дээрэ гаража, тархяа эрьеэд, энээгүүр-тэрээгүүр зайһан аяншалһанаа, элдэб мэргэжэлдэшье һураад туршаһанаа һанаандаа оруулаал aаб даа.

Хүн гүлмэр залуу, омог солгеон наһандаа юундэшьеб нютагһаа саашаа гаража, газар үзэхэ, зайха, хаба шадалаа туршаха дуратай байдаг ха юм. Энэньшье гайхалгүй. «Урдатнай һаруул һайхан ажабайдалай үргэн харгы үгтэжэ байна. Хаанашье ошожо һурахадатнай — танай дуран али совхоздоо үлэжэ хүдэлнэ гүт, бүрил — һайн»,— гэжэ багшанарайнь ходо хэлэдэг үгэнүүд үхибүүдэй ухаан бодолдо хадуугдадаг һааб даа. Теэд үнэн дээрээ ажабайдалда хуу тодоотой бэлэн юумэн гэжэ хаана байгша һэм. Одоол тэрэ олон харгын бэлшэр дээрэ тээлмэрдэхэ, иишэ тиишээ даб гээд, элдэб бэрхэшээлтэй ушаржа, модо мүргэһэндэл гэдэргээ сухариха, али юумэнэй һанаһан соо бүтэхэгүйдэнь урмаашье хухарха ушар дайралдаа бэзэ.

Бэлигмаа Гуруевагай арбадахи класс дүүргээд байхадань, тэрэнэй урда баһал үргэн харгы нээгдэһэн шэнгеэр түрүүн һанагдаа бэлэй. Тиигэбэшье нютагай олохон хүбүүд, басагадай дээдэ һургуулинуудта һурахаяа ошохомнай гээд, шалгалтыень дабажа шадангүй «унашообди» гэжэ бусажа ерэдэгынь мэдэхэ хадаа нэгэ заа хүнгэншэгыень хаража, тэрэ Буряадай хүдөө ажахын техникумдэ ороо һэн. Һанаандань таараагүй юм гү, али ондоошье шалтагаан байжа болоо, юрэдөөл, Бэлигмаа техникумээ орхеод, Шэтэ хото ошожо, ДОСААФ-ай радиооператорай һургуули дүүргэбэ. Баһал али болохо шалтагаанаар тэрэ мэргэжэлээрээ хүдэлөөгүй. 1980 яад оной эхеэр нютагтаа ерээд, түрүү совхозойнгоо контородо секретарь-машинисткээр хүдэлжэ байтарнь, тэрэ үедэ директорээр хүдэлжэ байһан И. Н. Рубцов (мүнөө тэндэхи сельскэ Соведэй гүйсэдкомой түрүүлэгшэ) дуудаад, иигэжэ хэлэбэ:

— Бэлигмаа Мороевна, туһалха болоолши даа. Булагай һү һаалиин фермэдэ тоо бүридхэгшэ хэрэгтэй болоо. Ойро зуурашье һаань, хүдэлжэ үзыш даа.

Тиимэ юумэнэй болоод байхада, яажа арсахаб. Түрэһэн гараһан нютагайнь фермэ ха юм. Тэндэ хоер жэл тухай хүдэлөөд байхадань, фермын түрүү һаалишан партгруппорг Хандама Цыдыповна Буянтуева нэгэтэ хөөрэлдэжэ байтараа, иигэжэ хэлэбэ:

— Ши, Бэлигмаа, һаалишан болыш, юрэдөө. Ядалдахагүйш. Бидэшни туһална аабзабди. Абаха сэлии түлбэриншье тоо бүридхэгшынхиһөө һураггүй дээшээ байха ха юм.

Фермынгээ суута һаалишанай тиигэжэ хэлэхэдэнь, баһал арсаха, ара гэдэргээ таталдахын яашье аргагүй байба. Тиигээдшье түйлай ажалша бэрхэ, хүн зондоо хүндэтэй, хүхюун зугаатай ябадаг, хэзээдэшье урагшаа һанаатай Хандама Цыдыповнагай хүдэлжэ, зоноор хөөрэлдэжэ байхыень харахадаа, Бэлигмаа ходол атаархагша, һайшаагша һэн. «Хүдэлмэришэ хүн хэзээдэшье һайхан»,— гэжэ дэмы хэлсэдэггүй.

— Хайшан гээ һаа, иигэжэ хүдэлжэ һураха гээшэбиб гэжэ һанагша һэм. Тиимэһээ Хандама Цыдыповнагай хэлэһэн үгэ, зааһан юумэ бүхэниие ухаандаа бүхөөр хадууха, дүй дүршэлдэнь һураха гэжэ оролдооб. Мүнөөшье яһала бараг шадабаритай болоод байхадаашье, баһал тэрээнһээ элдэб юумэ һуража абадагби,— гэжэ Бэлигмаа Мороевна хэлэнэ.

Залуу басаганай эндэ хүнэ ха юм,— гэжэ Х. Ц. Буянтуева хэлээ һэн.

Бэлигмаа Гуруевае партгрупоргоор һунгаһаниинь баһал өөрын нэгэ удхатай юм. Эндэхи партийна бүлэгые олон жэлдэ хүтэлбэрилһэн коммунист Хандама Буянтуева нэгэтэ суглаан дээрэ иигэжэ хэлэбэ:

— «Эрьехэ наран ээлжээтэ түрэ» гэжэ бии, нүхэд. Бэлигмаа манай дундаһаа урган гараһан һаалишан, бидэнэй дунда хүмүүжэһэн коммунист гээшэ. Энэмнай ямар хүн бэ гэжэ булта мэдэнэбди. Манай коллектив диилэнхидээ наһажаал зон боложо, олонхимнай пенсидэ гарахань. Тиимэһээ ши, Бэлигмаа, дундуур наһанай хүн хадаа бидэ наһатайшуулые халажа абаха, залуушуулаа дахуулжа ябаха болонош. Бидэ баһал фермэдэ хүдэлжэ байһан сагтаа шамдаа туһална, дэмжэнэ аабзабди. Тиигээд би Бэлигмаае партгрупоргоор һунгахые дурадханаб.

Тэрэниинь коммунистнууд альга ташан дэмжээ бэлэй. Үнгэрэгшэ хабар нютагай һунгагшад тэрэниие баһа районно Соведтэ арадай депутадаар һунгаа һэн.

Зарим хүнүүд хуби заяагаа, наһанайнгаа жаргалые бэдэржэ, хаа хаагуур ябадаг, аяншалдаг олон мэргэжэл һэлгэдэг aаб даа. Теэд «айлаар алта бэдэрэнхаар, абдараа удала» гэһэн үгэ баһал бии. Олон хүнүүд түрэһэн нютагаа юунһээшье үлүүгээр һанажа, дэлхэеэ ерэхэдэ фермэдэнь дүршэлтэй бэрхэ һаалишад олон байһан. Тэдэнэй зариманиинь мүнөө наһанай амаралтада гаранхай. Мүнөө эндэ Хандама Буянтуеваһаа гадна Галина Доржиевна Нимбуева, Галсама Цыреновна Гармажапова, Чимит Жамбаловна Шагдарова, Дашима Дондоковна Дондокова болон бусад дүршэл шадабари ехэтэй һаалишад хүдэлнэ.

— Иимэл хүнүүдэй хажууда хүдэлхэдөө, һаалишанай ажалай бүхы онол оншо, мэргэжэл шадабариие түргэн шудалааб гэжэ һанагшаб. Манай коллективтэ анхаһаа залуушуулда мэдэхэй зохидоор хандадаг, али болохоор һургадаг заншал бии юм. Эбтэй зэтэй, һайхан һанаатай зон соо хүдэлхэдэшье урматай,— гэжэ Бэлигмаа Гуруевна хөөрэнэ.

Нэрээшье энэ һаалишан богонихон болзор соо мэргэжэл шадабарияа дээшэлүүлжэ, гансашье Чисаанынгаа совхоз соо бэшэ, район доторoo түрүүшүүлэй зэргэдэ гараа. Хэрбээ 1988 ондо үнеэн бүриһөө 2600 үлүүтэй килограмм һү һааһан һаа, недондо тэрээнээ 2922 килограммда хүргөө юм. Энэ жэлдэ одоол гурба мянганай хилэ дабаха байһан аад, үбшэлһэн дээрэһээ ойро зуура хүнгэн ажалда орохо, фермэдэ тоо бүридхэгшөөр хүдэлхэ баатай болоо. Байгшa оной үнгэрһэн арба һарын дүнгөөр тэрэ үнеэн бүриһөө 2835 килограмм һү һаагаад байгаа.

— Бэеынгээ һайн болоходо, Бэлигмаа дахин үнеэдээ тушаажа абаха даа. Этигэнэб. Энэмнай өөрынгөө бэеын амарые хараад ябадаг хүн бэшэ. Фермынгээ ажал хэрэг тушаа ходол һанаагаа табижа, һү һаалиин нэгэ заашье доошолоо һаань, энэмнай юун болоо гээшэб, ямар шалтагаантайб гэжэ элирүүлхые оролдодог. Тэрэньшье гайхалгүй. Бэлигмаа Мороевна манай фермын партийна бүлэгые хүтэлбэрил үргэжэ, эхэ, эсэгынгээ хэжэ ябаһан ажал хэрэгые үргэлжэлүүлжэ, гал гуламтыень бадаруулжа байхадаа зол жаргал, хуби заяамни энэл гэжэ тоолодогынь дэмбэрэлтэй.

Бэлигмаа Гуруева шэлэһэн ажалайнгаа хэдышье хүшэр хүндэ, хэзээдэ һанаа зоборитойшье һаань, саашаа эрдэм һургуули намнаагүй, заатагүй ондоо тээшэ ошожо хүдэлхэм гэнгүй, нэгэтэ нютагаа бусаһандаа шаналдаггүй. Ажабайдалыньшье яһала урагшатай, хоер заахан басагадынь хүн боложо ябанад.

Жэлэй дүрбэн сагта малай хойноһоо ябаха гээшэмнай хүнгэн бэшэ. Теэд энэ ажални арад зондоо туһатай, үнэн зүрхэнһөө оролдожо ябаһыемни хүн зон бодотоор сэгнэжэ, хүндэлнэ гэжэ мэдэхэдээ тэрэ урматай, улам урагшаа һанаатай хүдэлдэг. Гансал бэеынгээ түхэлдөө ороболнь, дахин үнеэдээ һаажа эхилхэб гэһэн бодол һанаандань ходол байдаг. Малай байра соо ороходонь маанадаа юундэ орхеобши, түргэн ерыш, һаагыш гэһэндэл үнеэдэйнгээ үүгэнэлдэн байхада, һаалишанай сэдьхэлдэ хүндэхэн болоодхидог юм. Бусаха даа, Бэлигмаа.

М. НАМЖИЛОВ.

Хэжэнгын район.

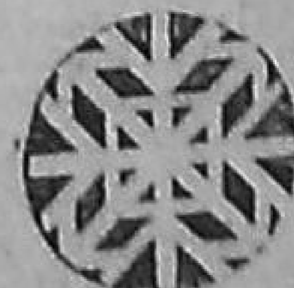

Эрхим хэшээл

Урдандаа һургуулинуудта саг үргэлжэ жэшээтэ хэшээлнүүд үнгэргэгдэдэг һэн. Тэдээн тухай һайсахан дуулаһан, өөһэдөөшье байлсаһан байнабди. Багшын һураха асуудалнуудта харюунуудые эртээнһээ сээжэлдүүлээд, жэшээтэ хэшээлдэ эрхим һайн бэлэдхэлтэй байһанаа харуулхые оролдохо... Комисси иимэ харюунуудые шагнажа, хангалтатай сэгнэлтэ үгеэд лэ ябашаха.

Нэгэдэхи һургуулиин литература болон ород хэлэнэй багша Ольга Александровна Молодеева шэнэ арга методээр жэшээтэ хэшээлнүүдые үнгэргэдэг байхые дурадхаа.

Юрын хэшээлэй орондо (декабристнуудай буһалгаанда зорюулагдаһан) Ольга Александровна арбадахи «б» классай һурагшадтай хамта энэл темэдэ зүжэг наада үнгэргэхэ гэжэ бодоо. Иигэжэ Ольга Александровнагай сценари бэшэһэнэй удаа һурагшад репетицидэ ябажа, ехэ бэлэдхэл хээ. Буряадай драмын театр һурагшадта костюмуудые үгөө. Иимэ хэшээл гэхэ гү, али зүжэг наадан зал соо сугларһан бүхы хүнүүдтэ һайшаагдажа, халуун альга ташалганда хүртөө.

Декабристнуудай ажабайдал ямар байгааб гэжэ одоол ойлгосотой тодоор харуулба гэжэ тус хэшээл тухай бүхы хүнүүд нэгэн һанамжатай.

Дима ЭЛЬЯСОВ, Юра КУШНАРЕВ, 1-дэхи һургуулиин 10-дахи «б» классай һурагшад.

Нютагаймнай хүнүүд

НАҺАНАЙ ХЭРЭГ

Утаһа һубиһандал он жэлнүүд һубарилдаад, түргэн ошожол байха. Үнинэй багша Долгор Базаровна Базаржаповагай 75 наһые һаял тэмдэглээ бэлэйбди. Теэд баһал хэдэн жэл үнгэршэбэ. Иимэ тэбхэр наһа тэмдэглээнэй болоходо, хоер ондоо бодолнууд сэдьхэлдэшни ороод, үрэбтэрөөр үрэжэ байхадал гэхэ. Энэ ушараар Лодон багшатанайда (үниинһөө хойшо Лодон багша гэжэ алдаршаһан) ерэгдээ һэн. Хананuудтань бүлын гэшүүдэй дүрэ зурагууд хадаатай байна. Ашанар, түрэлхидэйнь, шабинарайнь 75 наһатада зорюулһан иимэ мүрнүүдтэй шэмэглэмэл хуудаһан эдээнэй дунда байгаа һэн:

Эрэ хүнэй досоо
Эмээлтэ, хазаарта,— гэгшэ ааб даа.

Эхэнэршье хүнэй досоо
Элдэбын юумэн багтадаг даа.

Жаргалтай, мэндэ ябаашье һаа,
Зоболон гашуудалшье тохеолдодог лэ.
Зүгөөр юумэндэ диилдэнгүй
Зүрхэндөө багтаагаад ябагдадаг лэ.
Эмнигые һургаашьегүй бол,
Эрдэмдэ хүүгэдые һургаалта.
Эрхим багша гэлсүүлээшэтнай
Эгээл үндэр сэгнэлтэ лэ.
Һанан һанан байхадам
Һасарамнил хайратай даа...
Энэ саг үнгэрөө гэжэ һанахадам,
Эльгэ зүрхэм хүмирэн байдаг.
Эсэгын хүбүүдэй эрхимынь бэлэйш даа.
Эндэ мүнөөдэр һуужашье байхаяа ялайш даа...

Эдэ гунигтай шаналалтай мүрнүүдые уншаад, эрьелдэхэдэшни хойто ханадань үлгөөтэй концертын афишаһаа һасаран Линховоин наашаа буугаад хүрэжэ ерэнэ аа гү гэхээр миһэржэ байха юм. Теэд яахаб. Ажабайдалай эрьесэ, жама еһон имэл хэсүү ха юм даа.

Хаража ябахада, зарим хүнүүдэй ажабайдалда ялхитай хатуу замшье һаа үлүүгээр тудалдадаг лэ ха. Нүгөө заримашуулай байдалда бүхы юумэниинь тэнсүүритэйхэн лэ байдаг гэжэ ажаглахаар байдаг. Долгор Базаровнагай ута замда алинииньшье һайсал дайралдаһан бэзэ даа.

Табанхан эхитэй Табтаанай нютагта Будын Базаржабай бүлэдэ гараһан хоердохи үринь басаган байжа, Долгор гэжэ нэрэ үгэһэн юм. Арад зоной сэсэ мэргэн үгэ булаг мэтэ барагдашагүй. Нютагуудтаа нэрэ үгэхэ, жэшээнь, Табтаанайн бодхуулнууд гэлдэхэ. Бодоходо, иимэ нэрэнь Табхайн Дугарай хүдэлөөнтэй холбоотой байжа болоо. Шандалиин зайһангууд, Алханын сагдаанууд гэхэ мэтээр Дулдаргын районой сэсэшүүл хэлсэдэг бэлэй.

Ага найман эсэгын бусад нютагуудтал адли Табтаанай, тэндэхи хүн зон һонин түүхэ домогтой юм. Хүдөө нютагууд соогоо түрүүлэн эхин һургуули байгуулагдаһан, хореод оной эсэс багаар «Саханай» гэжэ коммуна тогтоһон байха. Багашуулые һургаха талада тэрэ һургуулиин ехэ туһатай байһаниинь бүгэдэндэ эли бэзэ.

— Аба хүгшэн эжы хоерни намайе номдо һургаха гэжэ ехэл оролдодог, жүдхүүлдэг байһан, энээнэйнь лэ ашаар һурагдаһан юм байха,— гэжэ багша хөөрэгшэ. Юрэнхы дээрээ хүүгэдээ эрдэмдэ һургаха гэһэн хүсэл бодол агын буряадуудай дунда үнинэй дэлгэрһэн байгаа. Элдэб бүлгэмүүдһээ мүнгэ суглуулаад, С. Петербург — Петроград, Шэтэ, Эрхүү, Томск болон бусад Россин городуудта хүбүүдээ эльгээжэ һургадаг байһан гэжэ түүхын дансанууд гэршэлнэ.

— Долоотойдомни һургуулида оруулаа һэн, шабинар соогоо тон баганъ ганса басаган һурадаг гааб,— гээд Долгор Базаровна үргэлжэлүүлнэ.— Ород айлайда ороод, сай эрижэ уужа шадаха болоо һаа, газардахагүйш гэдэг һэн абамни. Тэрэ холын сагта ерээдүй мэргэжэлэйм эхи табиһан болоно. Багадамни эжым наһа бараһан, олон үринэртэй Тубчин-Ханда хүгшэн эжымнай маанадые үндылгэһэн юм.

Хүгшэн эжынэр гээшэмнай алишье талаһаа үнэндөө бүхэли далайл даа гэжэ ойлгодог һаамнай һайн бэлэй. Дулаан зөөлэн альгаараа, үнжэгэн һайхан сэдьхэлээрээ — далай, элинсэг хулинсагаа, уг гарбалаа, еһо заншалаа дамжуулдагаараа — далай. Эдэнэрэй дарууhан хөөрөөе тэсэжэ шагнаа һаа, ямар олон үльгэр туужа мэдэжэ абтаха байгааб, еһо заншалаашье мартахагүймнай лабтай һэн. Долгор Базаровна хүгшэн эжынгээ хөөрэһые, һургаалые хуу һанажа ябадаг.— «Таанадые модон торхо соо бусалһан дабһатай уһан соо угаадаг һэмби, элүүр һайн бэетэй ябаха байхат»,— гэжэ хэлэһыень мартадаггүй. Уг гарбал тухайдаа хүгшэн эжын аша басагандаа домоглоһые дурдая.

Бадмын Будын һамган боложо, Тубчин-Ханда бууһан ха. Дунсуухын Бадма гэдэгынь баруун хуасай угсаатанай, Түгныя(Мухар-Шэбэр) сагаан талаһаа урагшаа зөөжэ ошоһоор Табтаанайда тогтожо нютагжалай. Үгытэй хүн байһан ха. Шэнэ нютагтаа үлзытэй байжа, үнэржөө, олон үринэртэй болоо һэн.

Ородой сагаан хаанай хүрээдэ түрүүн ороһон Бадмын үринэр — Цультим Жамцаран хоер тухайда газетэ, журналнуудта бэшэгдэдэг, зоной мэдэхэ болоһон хада эдээн тухайда бү тогтое.

Бадматанай олон хүбүүд аха дүүнэр сооһоо Будынхинь үнэр баян — арбан хүбүүд, басагадтай байгаа. Хүүгэдшье муу борьбоео гээжэ, үндыжэ эхилэлэй. Тэрэ үедэ һургуулияа дүүргээд, ажаллажа байһан Жамцаран (Петр Бадмаев) ахынгаа дүрбэн хүбүүдые, баганъ 9-тэй, ехэнь 16-тай байһан, бэшэ буряад хүбүүдтэй (40 хүбүүд һэн гээд Б. Барадин бэшэһэн байдаг — Д. Ж.) Петроград абаашуулба. Тиигэжэ буряад хүбүүдэй гимнази нээжэ, һургадаг байһан юм. Хэд ошоо һэм бэ гэхэдэ, Осор — Николай, Цыренжаб — Владимир, Цырендондок, Жамьян — Георгий. Хэрээһэ зүүлгэхэ сагай ерэхэдэнь, «маанадые ерэжэ абаашыт, хэрээһэ зүүлгэхэнь лэ»,— гэжэ Тубчин-Ханда эжыдээ бэшэдэг һэн ха. Хэрээһэ зүүхэеэ таһа арсаад, Бадмаевай гимназиһаа олонхинь Агаяа тэрьедэһэи, хэднай тэндээ үлөөб гэжэ тэдэнэр бэе бэедээ һонирхожо бэшэлсэһэн байдаг. Эхэ эсэгээ үргэхэ заяатай, гуламтаяа һахижа бага Базаржаб хүбүүниинь эндээ үлэлэй. Эдэнэрэй хуби заяан ямараар эрьелдээб гэхэдэ, Осор — Николай Николаевич Бадмаев Петр Александровичай хэжэ ябаһан ажал үргэлжэлүүлһэн, саашадаашье эдэнэр угаа үһанда халагүй, хүбүүдынь — Михаил Николаевич, Кирилл Николаевич, Андрей Николаевич — бултадаа медигүүд мэргэжэлтэй, арад зоной элүүрые сахилгада (фронтдошье) алба хэжэ ябаа. Хоер бага дүүнэрынь наһа баранхай, Михаил Николаевичынь Балтиин далайн эрьедэ — Калининградта түбхинэнхэй һуудаг. Андрей Николаевичые буряадууд һайса мэдэхэ, таниха болоһон байха. Түгэд эм баридаг, аргалуулаашадшье олон байһан бэзэбди. Николай хүбүүниинь мүнөө энэ хэрэгыень абажа ябана ха. Цыренжаб — Владимир гэдэгынь гэр бүлэтэеэ үни сагта Польшо ошожо түбхинэһэн юм. Цырендондогынь хореодтойдоо наһа бараһан. Жамьян — Георгий гэдэгынь граждан дайнай үедэ мүн лэ наһа бараһан ха. Петроград ошожо, хүбүүдээ эрьеэд ерэгшэ һэм гэжэ хүгшэн эжымнай хэлэдэг бэлэй,— гэжэ Долгор Базаровна хэлэнэ.

Үнэхөөрөө эрхим багша болохо гэһэн зорилго урдаа табяад, тэрэнээ хойно хойноһоонь бэелүүлхын тулада бүхы шадалаараа оролдоһон, тиигэжэ наһанайнгаа хэрэгэй тухайда хүрэжэ шадаһан гэжэ Долгор Базаровнагай намтар гэршэлнэ. Агын долоон жэлэй һургуули дүүргээд, Буряадай багшанарай техникумэй һүүлээр, буряад һургуулида бэрхэ багшанарай хүтэлбэри доро хүдэлжэ, яһала дүршэлтэй болоһон бэлэй.— Тэрэ үеын комсомолшууд шударгы эдэбхитэйнүүд, ехэ охитойгоор ниитын ажал эмхидхэдэг бэлэйбди.

— Ямаршье орден, шагналнуудһаа үлүүгээр энээниие һанадагби,— гэжэ аяар 1933 оной июниин 9-дэ абаһан грамотаяа үнинэй багша харуулна. «Буряад-Монголой республикын байгуулагдаһаар 10 жэлэй ойтой дашарамдуулан республикын Түбэй Гүйсэдхэхэ комитедэй, Арадай Комиссарнуудай Соведэй грамотаар нүхэр Базаржапова Долгор Базаровна шагнагдаба»,— гээд хуушан монголоор бэшээтэй. Тэрэ үедэ иимэ шагнал гээшэмнай мүнөө сагайхи шэнги бэшэ, харин нилээд ехэ удха шанартай үндэр урмашуулга байһан гэжэ хэлэлтэй.

Урагшаа һанаатай, урагажа ябаһан залуу багшые ССР Союзай Гэгээрэлэй хүдэлмэрилэгшэдэй профсоюзай VIII съезддэ делегадаар һунгажа, Буряад-Монголһоо эльгээгдэһэн юм. Тиигэжэ тэрэ съезд дээрэ 1932 ондо тус профсоюзай түбэй Хорооной пленумэй гэшүүнээр һунгагдаад, 8 жэлэй туршада ниитын энэ тушаал дүүргэжэ ябаа.

Хэдэн жэлдэ багшалаад, дүршэлтэй болоод, Долгор Базаровна дээдэ эрдэмтэй болохо гэжэ бодобо. Тиигэжэ Герценэй нэрэмжэтэ Ленинградай багшанарай институтда орожо, һанаһанаа хүсэлдүүлбэ. Тэндэ һураһан жэлнүүд тухайдаа ехэ дулаанаар дурдадаг. Тэрэньшье зүб ааб даа. Хүн бүхэнэй ажабайдалда студент ябаһан жэлнүүдһээ хүхюу һониноор, дулаанаар һанагдаха үе саг хомор бэзэ. Долгор Базаровна иигэжэ хөөрөө һэн:

— Гэдэһэн үлдэхэ, хубсаһаншье тэрэ тухай һаабза. Тиигээшье һаа, хүхюутэйнүүд лэ ябагдагша һэн. Нэгэ иимэ ушар мартагшагүйб. Хармаандаа хан гэхэ зэдгүй болобобди. Ленинградай хадын институтда һуража байһан нүхэр басаган Цыден Дондобэтэеэ хоюулан университедтэ хүдэлжэ байһан Агын профессорнүүд Базар Барадин, Цыбен Жамцарано, доктор Лыксэк Жабэ (булта нэгэ байрада байдаг һэн) гурбанда зурхэлжэ ошобобди. Ороод, үг-маг гэлдэжэ, эшэжэ гайхажа байхадамнай, маанадые һүүлгажа, садатарнай эдеэлүүлээд, 5—5 түхэриг үгөөд табяа һэн. Иимэ ехэ мүнгэтэй болоходоо (тэрэ сагта ехэл мүнгэн байһан) ямараар баярлаа һэмбибди. Энэмнай 1937 он һэн. Бэрхэшээлтэй хатуу саг байгаа. Уданшьегүй нютагһаам гашуудалтай мэдээн дуулдаба: абамни, Даша-Дондок ахаймни түрмэдэ хаагдаа гэжэ. Комсомолой гэшүүн хүн хадаа институдайнгаа организациин секретарьта ошожо энээн тухайдаа мэдүүлбэб, нюужа болохогүй, тиигээгүй һеа, гэмдэ орохош. Тиимэ саг байгаа.

Педологиин факультедтэ түрүүн ороһон байгааб. Хоер жэл һураад байтарнай, хуурмаг эрдэм ухаан гэжэ тоолоод, тэрээнииемнай хааба. Яалтайб гэжэ һайса маргаһанай удаа географиин факультедтэ орожо, баһа эхинһээнь һураха ушартай бологдоо һэн. Тиигэжэ олон жэлдэ һурахадаа, нютагаа, гэрээ һанахаш (дүүнэрһээ бэшэ хүншье үгы һэн). Нэгэтэ зунай амаралтада нютагаа зорижо гарабаб. Түбэгшөөнэб. Улаан-Үдэдэ буугаад, нютагай байдал тухай һурагшалха байна гэжэ бодобоб. Танилнуудни тэрээн руу ошолтогүй ха даа... гэбэ. Яахаб. Тэрээн худар ехээр харагдаа һаа, муу юумэндэ орожо болохош.

Дээдэ һургуулияа дүүргэжэ, 1940 ондо Долгор Базаровна Буряад ороноо бусаба. Зэдын аймагай Петропавловкын дунда һургуулида хүдэлжэ эхилбэ. 1940 оной намар дээдэ һургуулинуудта стипенди үгы болгоһон тогтоол гараа һэн. Тэрэ жэлдэ Буряадай багшанарай институтда ороошод таража эхилбэ. Эдэ мүрнүүдэй автор 10 түхэригтэй болоторoo байгаад (иимэ мүнгөөр хаана холо ошохобши) Зэдын аймаг ошолойб. Агын багша эндэ бии гэжэ дууламсаараа, яаража ошожо танилсабаб. Нютагаа, гэрээ һанаһан зон бэе бэедээ үбиг сэдьхэлээ тэжээжэ тэгшэлжэ ябадаг бэлэйбди. Ленинградта олон жэлдэ һураһан багша ехээр гунигладаг һэн. Нэгэтэ иигэжэ хөөрөө бэлэй:

— Осор-Николай абгатамни (яагаад ошоһон бэ гэжэ дээрэ дурдагдаа) тэндэ һуудаг байгаа. Зүрхэлөөд лэ нэгэтэ ошоо һэм. Гоё айлайхи байгаа һэн. Бэшэ ябаагүйб, тиимэ хэбэргүй шэнги байгаа бэлэй. Тиигээдшье аюултай саг байгаа даа. Хамалгын хатуу үедэ 1938 ондо, Осор абгам тушаалгаа һэн.

Дайнай эхилхэдэ, Зэдын голһоо Долгорнууд һубарилдаһаар нютагаа бусалайбди. Түрүүн би мултарбаб. Табидаггүй хатуу саг байгаа. Намайе машинада һуулгахадаа, «досоомни хилгааһанайшье багтаха забһар үгы» — гээд Долгор Базаровна үлөө һэн. Тиигээд уданшьегүй ерээ һэн даа. Тэрэ дороо Табтаанайгаа ошожо, дунда һургуулида багшалаа, директорээршье хүдэлөө. Эдэ жэлнүүдэй хамаг бэрхэшээлнүүдые тооложо бараха аалши. Түлеэ заланһаа эхилээд, хүүгэдэй эдеэ хоол хүрэтэрөө хуу дуталдаха, эдэ бүгэдые колхозуудһаа эрижэ абаха еһотойш. Унаашье гэжэ байхагүй, һайсал ябагалалган болодог һэн. Удаань Дулдаргын районой арадай гэгээрэлэй таһагта инспектороор хүдэлжэ байхадань тохеолдоһон нэгэ ушар тухай иигэжэ хөөрэдэг: «һайнаар хүдэлнэ ха юмши, партида орохоео яанаш», — гэжэ партийна организациин секретарь нэгэтэ дурадхаба. Балай арсангүй мэдүүлгэ барибаб. «Ангиин дайсадтай», «Петр Бадмаевтанаар түрэл» гэхэл бээ гэжэ уншэн хабһанайнгаа өөртэ бодоноб, абахагүй байха, дэмы ха даа, мэдүүлгэеэ һөөргэнь абаа һаа... Теэд баһа урагшань хүнэй татахада, гэдэргээ буляалдаха гэжэ яахаб гэхэ мэтээр олон бодол толгой соогоо бусалгаба. Үнэндөө энэ һэжэглээшэнь зүб байба. Партиин райкомой бюро дээрэ партиин гэшүүндэ абаха тухай хөөрэлдэхэдөө, Долгор Базаровнагай ажал ямаршье ажаглалта байхагүйһөө гадна һайнаар хүдэлдэг, хүн таланьшье һайн, бэрхэ багша... теэд социальное происхождение...?! — гэлсээд маргаба. Дайн дүүрэбэ, ан-бүн гэбэ... Шэрүүн хатуу дүрбэн жэл үнгэрбэ. Тиибэшье тэрэнэй мүр сараа хаана ошохо бэлэй даа. Эдэ жэлнүүдтэ бүхы хүсэ шадалаа, бэлиг талаингаа һуралсалай хэрэгтэ зорюулһанайнь түлөө Агын округой гүйсэдхэхэ комитедэй, партиин окружкомой хүндэлэлэй грамотаар 1946 оной август һарада шагнагдаба. Дайнай жэлнүүдтэ ябагалһанаймни тэмдэг гээшэ — гэдэг Долгор Базаровна. Энэ багшын бүхэли наһаараа багшаар ажаллаһанайнь түлөө сэгнэһэн олон шагнал тэмдэгүүд сооһоо хоерхон лэ грамотые юунһээшье үлүүгээр һанадаг байба. Нэгэдэхиень дээрэ тэмдэглээ һэмди, хоердохинь энэ ха.

Лодон Линхобоевич Линховоинай сэрэгэй албанһаа бусахадань, хани нүхэр Рыгзыдмаань наһа бараһан байгаа. Хэдышье хүндэ байгаа һаань, үлэһэн хүнүүд гуламтаа сахиха, байдалаа зохеохо хэрэгтэй болоно. Тиигэжэ Лодон багша Улаан-Үдэһөө Агаяа сэхэ орожо, Долгор Базаровнатай хамжаһан юм. Иигэжэ багшанарай бүлэ бүрилдэлэй. Лодон багшын энэ алхамые тэрэ үедэ зүрхэтэйгөөр хэгдэһэн гэжэ тоолохоор һэн. Юун бэ гэхэдэ, дайнай һүүлээр иимэ изагуурай гарбалтай хүнтэй хубияа нэгэдүүлхэ гээшэмнай үшөөл нилээд гайтайхан байһан. «Ангиин дайсадтай» хүнүүдые хурса нюдэтэд харааһаа алдадаггүй үе гээшэ һэн.

Лодон багшатан Оронгын (Ивалга), Доодо-Бургалтайн дунда һургуулинуудта (Зэдэ) олон жэлдэ хоюулан ажаллаа. Оролдосотой ажалайнгаа түлөө Буряадай АССР-эй габьяата багшанарай хүндэтэ нэрэ зэргэнүүдтэй. Зэдэ-Оронгоор хүдэлжэ ябахадаа Ленинградай консерваторидо һуража ябаһан хүбүүнтэнэйнгээ басагадые: Лыгжимые 7 һаратайдань, Даримые 10 һаратайдань асаржа, томо болгоод, хүл дээрэнь гаргаһан хоер гээшэ. Иигэжэ «үнэрөө шэнгэлсэжэ», хоер басагадай юунһээшье үлүү һанаха, бүхы сэдьхэлээрээ жүдхэхэ газарынь хүгшэ абынхинь боложо үлэнхэй. Теэд ехэ аша Лыгжимэнь студент болоһон хойноо гэнтын аюулһаа наһа баража, хоер хүгшэдые таһа шэрээ һэн. Мүнөөшье Долгор Базаровна басаганайнгаа дүрэ зураг хараад, хүндөөр һанаа алдажа, гутажа шаналжа һуудаг. Лодон багша Лхасаран хоер Лыгжимээ хоорондоо байлгаад Москвагай Улаан талмай дээрэ абхуулһан фото харуулаад, эгээл эдэ булта үгыл даа — гэжэ гэрэй эзэн халаглана, гутана. Теэд ажабайдалнай имэл зайлашагүй үйлэтэйл гээшэ бээзэ.

Долгор Базаровнагай бүхы наһаниинь хүлгөөтэй хатуушаг үе сагта үнгэрһэн байна. Тиигээшье хадаа зориһоноо хүсэлдүүлжэ, дуратай ажалдаа — залуу үетэниие хүмүүжүүлхэ хэрэгтэ эрдэм бэлигээ, хүсэ шадалаа зорюулаа. Олон жэлдэ һургаһан шабинарынь мартадаггүй, орожо гаража байдаг, мэндынгээ бэшэг эльгээжэл ябадаг байна. Һурагшадайнь нэгэн СССР-эй арадай артист Дугаржаб Дашиев гэртэнь ерээд, хуушарһан креслэнүүдэйнь гадар һэлгэжэ байхыень хараа һэм. Эдэ бүгэды харахадаа, багшын ажалай үнэхөөрөө хүндэтэй байһанда баярлахаш.

Д. ЖУГДУРОВА.

Миларайбын 950 жэлэй ойдо

Оюун бэлигтэ поэт-даяанша Миларайбын (1040—1123) түрэһөөр 950 жэл энэ жэлдэ гүнсэбэ.

Амарһаа Ганга мүрэн хүрэтэр, Байгалһаа Гималайн орьелнууд хүрэтэр нэмжыһэн үргэн ехэ дайдада оршодог арадуудай соел нэгэтэй байһанай ялас гэмэ һүлдэ хадаа Миларайба болоно. Ондо ондоо үе сагуудта ондо ондоо арадуудай бүтээн байгуулһан оюун бэлигэй баялиг хадаа нийтэ хүмүүн түрэлтэнэй үнэтэй сэнтэй зүйлнүүдэй түрүү һуури эзэлэн батажаха хэрэгтэ ходоо нүлөөлдэг байгаа. Гималайн орьелнуудһаа гэрэл туяа сасарһаһан Миларайба гээшэмнай оюун ухаанай оеоргүй ехэ далайн үндэр долгинууд.

Мүнөө Миларайба тухай уншагшадта хуряангыгаар хөөрэхэ гээ һэм.

ОРЬЕЛОЙ ҮНДЭРҺӨӨ ГЭРЭЛТЭЭШЭ

* * *

Миларайба хадаа түбэд поэт, даяанда һууһан санаартан байгаа. Тэрэнэй зохеоһон дуулалнууд эхэ нютагтань алдаршаһан юм. «Эрэ уһан луу жэлэй намарай түрүүшын һарын хорин табанай үдэр би эхэһээ түрөөб»,— гэжэ намтар соогоо тэрэ бэшэнхэй.

Түбэд зоной түрүүн сахижа байһан бон шажанай эсэргүүсэлтые дабажа, буддын шажан «саһата орондо» одоошье дэлгэржэ, бэхи һуурияа эзэлжэ байһан үе сагта бэлэй. Миларайба өөрөө буддын шажанай Карчжудпа гэжэ һалбарида хабаатай хүн байгаа. Шажанай мэдээжэ ажал ябуулагша, түбэд эрдэмтэ, оршуулагша Марпа (1012—1097) гэгшэ Карчжудпа гээшые анхан үндэһэлэн байгуулһан түүхэтэй. Энэ һалбариин сурталые дагагшадай олонхидынь аскетизм гэхэ гү, бэеэ шэмэглэхэ, зөөри суглуулха, эдихэ ууха юумэндэ шунаха мэтые буруушаан, ажабайдалай эрьеэнһээ холодохо замые шэлэдэг байгаа. Хүн зоной ябадаггүй хада уулада һуужа, хэдэн арбаад жэлдэ даяан бисалгахадаа, номуун шанарай уг баримталан, сэдьхэл бодолоо арюудхалгын арга боломжо олодог һэн. Энэ еһо заншалые сахилгын классическа жэшээ хадаа Миларайбын ажаябадал, тэрэнэй зохеолнууд болоно.

Холоһоо сайбалзан
ялалзааша хабсагайн
орьелһоо
Хогоосон юртэмсын бүхы
юумэнэй мүнхэ бусые
мэдэрнэм.
Дэлхэй дээрэ амидаралгын
баяр гээшэ наранаар
дэгдэхэ шүүдэр.
Дээдэ огторгой намда
тэжээл боложо зэнхынэ,
Даянда һуухадам, юуншье
һеэд тойбо татанагүй.

Хүн зонһоо таһаран ами сахилгаяа Миларайба иигэжэ магтан дуулаһан байна.

Миларайбын наһанай замые, тэрэнэй дуулалнуудые юун гэжэ тодорхойлхоор бэ? Дундада зуун жэлнүүдтэ дэлгэрһэн буддын шажанай мандаша орондо ажаһууһан санаартан хүнэй оюун ухаанай гүн сооһоо гарадаг байһан орео асуудалнуудта харюу бэдэрһэн ушар бэшэ гү? Түбэд орондо дэлгэрһэн буддизмын ваджраяна гэжэ шажан мүргэлэй һургуулиин шаби байгаа. Тиимэһээ зохеолынь ажабайдалай этико-философско онсо шэнжэ юрэнхыдөө тэрээнһээ үндэһэтэй байна.

«Милын намтар» гэжэ Буряад орондо мэдээжэ болоһон зохеол соонь наһанайнь зам харуулагдадаг юм. Хүнэй наһанай ажаябадалые зураглаһан иимэрхүү зохеолнууд хадаа дундада зуун жэлдэ эгээл ехээр дэлгэрэнги жанр байһан байна. «Милын намтар» хадаа олон тоото түбэд намтарнуудай нэгэн болоно. Домог, фантастическа үйлэ хэрэгүүд бодото үйлэ хэрэгүүдтэй яаха аргагүйгөөр худхаршанхай. Тиимэ һэн хойноо, эрдэмтэдэй бэшэдэг еһоор, «илангаяа аман зохеолой ба литературна талаһаа» һонирхолтой. «Милын намтарай» автор хэн һэн хаб гэбэл, Миларайбын шабинарай нэгэн — Райчунгу (1084—1161) гэгшэ байһан байгаа.

Модон бараар барлагдаһан «Милын намтар», «мүн «Миларайбын зуун мянган дуулал» гэхэ гү, али «Гурбум» (энэнь «Намтартань» дэлгэрэнгы нэмэлтэ болодог) гэжэ зохеолнууд имагтал Түбэд орондо мэдээжэ байгаа бэшэ. Тэдэ зохеолнууд Непалһаа эхилээд, Байгал шадарай нютагууд хүрэтэр дэлгэрһэн байгаа. Үнгэрһэн зуун жэлһээ эхилжэ, Европын эрдэмтэд эдэ хоер зохеолдо анхаралаа хандуулдаг болоо. Баруун Европын хэлэнүүд дээрэ (немец, англи, француз) хэгдэһэн оршуулгануудай научна хэблэл хэдэн дахин гараһан байха. Теэд олонхидынь — зохеолнуудыень шэлэжэ абаад оршуулһан зүйлнүүд. Миларайбын намтарые, зохеолнуудые тусхайтаар шэнжэлһэн ушар манай эсэгэ орондо зуун зүгэй асуудалнуудые шэнжэлдэг эрдэмэй хуудаһанда байхагүй. Россин эрдэмтэдэй дундаһаа зүүн зүгэй асуудалнуудые шэнжэлдэг зарим эрдэмтэд (А. М. Позднеев, Г. Н. Потанин, Г. Ц. Цыбиков, Б. Барадин, А. И. Востриков) түбэд поэдэй уран зохеолнуудай өөрсэ янзые, удха шанарые тэмдэглэнхэй. Түб Азяар ябахадаа, замайнгаа тэмдэглэл соо Миларайба тухай Н. К. Рерих олон удаа дурдаһан байна. Үгэһөө улам хэлэбэл, Гималайе дүрсэлһэн суута цикл соонь «Миларайбын агы» гэжэ нэрэтэй зураг бии юм.

Тэрэнь Москвада Зүүн зүгэй арадуудай искусствын музейдэ хадагалаатай. Н. К. Рерихэй хүбүүн Ю. Н. Рерих «Дэбтэр-Онбые» англи хэлэн дээрэ оршуулһан габьятай. Энэ зохеолой хоердохи хубиин наймадахи ном соо гэхэ гү, али бүлэг соо (энэ Миларайбын багша Марпада ба тэрэнэй багшанарай уг изагууртадта зорюулагданхай) Милын ажаябадал, үзэл бодол тухай горитой хэлээтэй. «Гурбум» сооһоонь хоер дуулалайнь амаргүй һайн оршуулга 1922 ондо «Восток» гэжэ сэтгүүл соо толилогдоһон байна. Тиихэдэ түбэдшэ эрдэмтэ В. С. Дылыковагай Миларайбын ажаябадал, зохеолнууд тухай бэшэһэн хэдэн статья барлагданхай.

Миларайбын зохеолнуудай хуушан монгол хэлэн дээрэ хэгдэһэн оршуулганууд онсо һонирхолтой. Эдэ оршуулганууд ямар ушараар бии болооб? XVI зуун жэлэй һүүл багта, XVII зуун жэлэй эхеэр Монголдо буддын шажанай дэлгэрхэдэ, тэдэ оршуулганууд хэгдээ гэжэ ойлгосотой бээз. Энэ ороной түүхэдэ орео бэрхэтэй үе саг тудаад байгаа. Монгол хаашуул хоорондоо дайлалдажа байхадаа, өөһэдынгөө хан түрэнүүдые дорой болгодог һэн бэзэ. Эгээл энэ үедэ хариһаа добтолго хэгдэжэ, Монголой бэеэ даанхай байдалые үгы хэжэ болохоор байгаа. Эгээл иимэ оршондо монгол хан түрэнүүдтэ политическэ ба соел болбосоролой эдэбхи үүсхэл хэгдэбэ. Юрэнхы дээрэнь тэрээхэн үе сагые «монгол ренессанс» гэхэ гү, али һэргэн хүгжэлтэ гэжэ нэрлэдэг юм. Монголшуудай соел болбосоролдо горитой дэбжэлтэ болоо. Энээндэ буддын шажанай нүрэ ехэ һэн бээз. Юуб гэхэдэ, Монголдо энэ шажан дэлгэрхэ зуураа Энэдхэгэй, Гималайн хадануудта ажаһуудаг арадуудай хэдэн зуун жэл соо «бүйлуулһан» соел болбосоролой зүйлнүүдые асарпсаа ха юм. Монгол бэшэгые, уран зохеолые һэргээн хүгжөөхэ ябадал тэрэ үеын монгол нийтын онсо шэнжэ мүн. Оршуулагдаһан зохеолнууд тэрэ үедэ ехээр дэлгэрээ. Буддын шажанда ороһон монголшууд тон олоор орбуулга хэдэг болобо. Оршуулагдажа, эгээл мэдээжэ болоһон зохеолнуудай нэгэн «Милын намтар» юм. Монголой түүхэдэ мэдээжэ гэгээрүүлэгшэ, поэт, XVII зуун жэлэй монгол поэзиин эрхим дээжэ гэжэ тоологдодог — хабсагайда бэшэгдэһэн шүлэгүүдэй автор Цогто тайгын ба тэрэнэй эхэ Чинтайху хатанай захилаар Гүшэ цоржо гэдэг 1618 ондо Хүхэ хотодо энэ оршуулгые бүтээһэн алдартай. Нэрлэгдээшэ зохеолһоо гадна Гүшэ цоржо ондоошье зохеолнуудые оршуулһан байдаг. Тиихэдээ энэ хүн хадаа түбэд соелые тон һайн мэдэдэг, өөрынгөө үе сагта гайхамшагта бэрхэ оршуулагша-литератор байгаа бшуу.

Байгал шадарай нютагуудта буддын шажанай дэлгэрхэдэ, «Милын намтар», мүн «Гурбумшье» Буряад орондо мэдээжэ болоо. Гүшэ цоржын оршуулһан «Милын намтар» XIX зуун жэлдэ Эгэтын дасанда барлагдаһан байдаг. Тэрэнэйнь арбан ном Буряадай эрдэмэй түбэй Нийтын эрдэмэй гар бэшэгүүдэй таһагта хадагалаатай юм. Гадна баһа нэгэ тиимэ ном тэндэ бии. Зүгөөр ямар дасанда барлагдаһан бэ гэжэ мэдэгдэнэгүй.

Монгол үзэг бэшэг мэдэхэ наһатайшуул, илангаяа Буряадай зүүн нютагуудта мүнөө болотор «Милын намтарые», зариманиинь «Гурбумые» нарин хадагалжа, уншажа байдаг. Онтохон шэнгеэр аман хөөрөө дамжажа ябаһан ушарнууд мэдээжэ.

Түбэд орондо суута даяанша тухай домогууд хадаа энэ ороной түүхын, соелой, шажанай эгээл мэдээжэ ажал ябуулагшадай түрүү зэргэдэ хэлсэгдэжэ байдаг. Г. Цыбиковэй Лхасада ажаглан бэшэһэнэй еһоор, газар дэлхэй дээрэ «Миларайбын ябадалые зураглаһан захатай бурхануудые газаагуур гэрэй хананудта үлгэжэрхеод, тэрэнэй намтарһаа үзэгдэлнүүдые дурдан, хүнүүд олоороо суглараад, хэдэн час соо хөөрэлдэжэ байдаг юм бэлэй. Үгышье һаа, Миларайбын ажаябадалһаа нэгэ үзэгдэл жэшээ болгон хөөрэлдэдэг байгаа ха. Хатуу хэрээгы ангуушан Гомбо-Дорчже гэгшые номгоруулһан тухай хэлэгдэдэг. Б. Барадинай һанамжаар, энэ үзэгдэл бүхэли театральна зүжэг боложо, «онсо янзын, сэхыень хэлэбэл, Лавранда публицистикын амжалтата үүргэ дүүргэдэг байгаа». «Түбэдтэ, Монголдо Миларайбын самай хөөрэлдөөнэй текст багтааһан тусхай, ехэнхидээ гар бэшэгэй номхонууд бии юм»,— гэжэ Б. Я. Владимирцов баталан хэлэһэн байдаг.

Миларайбын «Намтар» юугээрээ һонирхолтой юм гэбэл, бодото байдалые үнэн зүбөөр зураглаһан уран һайхан зохеол болоно. Олонхидоо юрэнхылэн бэшэһэн апокрифичнэ олон тоото зохеолнууд сооһоо онсо илгардаг юм.

Миларайбын шаби Райчунг гэгшэ өөр тухайдаа хөөрэхыень багшадаа хандадаг. Иигэжэ Милын намтар эхилдэг гээшэ. Залуудаа «ямар хара хэрэгүүдые» үүсхэһэнээ, яагаад «гэрэлтэ хэрэгүүдэй» замда ороһоноо, «доторой үнэн» гээшые ололгын замууд тухай, оюун ухаанай бэдэрэлгэнүүд тухай, эдэ бэдэрэлгэнүүдэй үедэ олдоһон мэдэсэнүүд тухайдаа хөөрэхыень шабинь багшадаа хандаһан шуу. Райчунгын асуудалнууд болон Миларайбын харюунууд — «Милын намтарай» бүхы арбан хоер бүлэгэй байгуулгын гол һудаһан иимэ. Тиигэжэ түрэһэн сагһаань наһа баража, бэеыень хайлуулһан үдэр ба багшынгаа хэрэгсэлнүүдые шабинарайнь дундаа хубааһан саг хүрэтэр Миларайбын наһанай бүхы зам уншагшадай урдуур үнгэрдэг.

Номой түрүүшын гурбан бүлэг соо Миларайбын балшар ба эдир наһан тухай хэлэгдэнэ. Өөртэнь, гэр бүлэдэнь тодхор ушаруулһан дайсадһаа үһөөгөө нэхэнэ. Тиихэдээ хара эльбэ шудалжа, эльбэ жэльбын эди шэди харуулһанайнь удаа хүнүүд олоороо үхэһэн байгаа. Гэнтэ ойлгожо, гэмээ наманшалһан Миларайбын боди сэдьхэл сэдьхэжэ, һахил хүртөөһэн Марпа багшынгаа туһаламжаар Гималайн агыда хүн зонһоо холо даянда һууһан тухай удаадахи юһэн бүлэг соонь хэлэгдэнэ. Буян үйлэдэн, даянда һууһан Миларайба тухай һураг суу бүхы орон дотор таража, һүүлшынгээ жэлнүүдтэ тэрэ гэгээн боди-сада гүүлэжэ, олон тоото шабинартай болоод, хүн зоной зүгһөө үргэл мүргэлдэ хүртэжэ үнгэрһэн түүхэтэй.

Фантастична зүйлнүүд, эди шэди тухай хөөрөөнүүд дундада зуун жэлнүүдэй уран зохеолой түхэл маяг байһан ха юм даа. Зүгөөр «Милын намтар» соохи тиимэ зүйлнүүдынь энэ зохеолой үнэн бодото үндэһые «хушажархидаггүй», харин тэрэниие бүри тодо болгодог. Энэ зохеол соо амиды хүнүүдэй образууд олон. Эртэ бэлбэрһэн (нүхэрөө үхүүлһэн) Миларайбын эхэ — угаа өөрын зантай хатуу эхэнэр. Үбгэнэйнь үхөөд байхада, туһалхын оронда харата муухай зан харуулһан тэдээнһээ үһөө нэхэхэ гэжэ зоришоһон тэрэ эхэнэр еһотойл бодото нюур болоно. Гадна орохо гэргүй, тулижа, зайгуултажа ябаһан дүү басаганиинь агы нүхэнүүдэй нэгэн соо даянда һууһан ахаяа оложо ерээ. Хэрээгы ангуушад даяаншын агы руу нэгэнтэ бэшэ ородог байгаа. Юумэ үзөөгүй, халуун шулуу долеогоогүй эдир басагад туража, араг яһан болошоһон, муу хубсаһатай бандиие наада барин энеэлдэнэ. Зөөридэ шунаһан лама, баяжахын түлөө хара хэрэгшье үүсхэхээр бэлэн һайхасаан эхэнэрынь амиды хүнүүд шэнги. Һүүлэй һүүлдэ номой гол нюур хадаа Миларайба өөрөө байна. Ажаябадалай элдэб ушар үзэжэ, хадын агы соо гансаараа оршон, оюун һайхан дуулалнуудаараа эхэ зургаан зүйл хамаг амитанда, хүнүүдтэ, бурхадта, хада уулануудта, ан гүрөөлнүүдтэ хандажа һууһан Миларайбын образ хадаа ном соо зураглагдаһан элдэб образуудай залаа болон оршоно. Дундада зуун жэлэй Түбэд ороной арад зоной байдал, зан заншал харуулһан хуудаһанууд тон һайнаар зохеогдонхой. Түрүүшын бүлэгүүд соо Миларайба харанхы соо мунхагтан, муу юумэ үүсхэнэ. Гэгээрэлгын, боди сэдьхэлэй замда гараһаниинь удаадахи бүлэгүүд соо зураглаатай гэжэ дахин дабтая. Иимэ онол аргаар зохеогдоһон зохеол уншагшын анхаралые эхинһээ һүүл хүрэтэр татанхай.

«Намтар» соо шүлэглэмэл бэшэг үсөөн: 30 бага гаран дуулалнууд бии, бэе бэеһээ удхаараа барандаа илгаатайнууд. Зарим шүлэгүүдынь Марпа багшадаа хандаһан тарнинууд болоно. Харин зариманиинь хадаа хүнүүдтэ даяаншын хандаһан номнол гашай гэхээр. Ямар нэгэ үйлэ ушараар зохеогдоһон шүлэгүүдшье бии. Намтар соохи шүлэгүүдые прозаическа зураглалнууд һэлгэнэ.

Харин шэнжэлэгшэдэй һанамжаар, энэдхэг сиддхнүүдэй поэзи Миларайбын зохеолнуудта нүлөөлһэн байна. Энээниие юугээр гэршэлхэб гэхэдэ, түбэд поэдэй зохеоһон шажан мүргэлэй мэгээм тарнинуудай найруулга, удха энэдхэг поэзиин нүлөөтэй гэжэ эли. Үгэ найруулгынь нүгөө тала гэхэдэ, арадай уран найруулгада — аман зохеолдо дүтэрхы. Поэдэй шүлэгүүд соо хүмүүн түрэлтэндэ хабаатай аялга ээлдэг.

«Намтарай» долоодохи бүлэгтэ багтаһан «Табан зол тухай» шүлэг энэ талаараа жэшээ боломоор юм. Тухайлхада, тоогой һүлдые бүлэгэй нэрэ соо харуулһан ушар хадаа Түб Азиин арадуудай аман зохеолой еһо заншалһаа үндэһэтэй. Агы нүхэндэнь орожо ерэһэн ангуушанда энэ дуугаа Миларайба дуулажа үгэһэн байгаа. Ангуушад дууень ехэтэ һайхашаажа, хадуужа абаад, түрэл һууриндаа бусахадаа, түрэ дээрэ дуулаһан үльгэртэй.

Хүнэй наһанай тон богони байһан тухай, хүмүүн түрэлтэнэй амидаралай хогоосон шанар тухай бодол болбол элдэб үе сагай, элдэб арадуудай философско уянгата шүлэглэлдэ ехэ дэлгэрэнги байһанааб даа. Миларайбыншье дуулалнууд соо энэ аялга ганса бэшэ соностодог байгаа. Нэгэтэ иимэ ушараар зохеогдоһон дуулал Миларайбын шүлэгүүд соо бии юм: даяанша газар урилха гэжэ шиидэбэ ха; ондоо шанаха юумэгүй һэн хойноо халаахай шанажа эдидэг тогоогоо абаад замдаа гараба; ходо дутуу эдеэлжэ, шадалаа бараһан Милараайба гэнтэ шулуунһаа торожо унaлай, харин тогоониинь мухаряад, хаха һүрэбэ.

Энэ ушарһаа даяаншын сэдьхэл соо найман шүлэгэй мүр түрэһэн юм.

Тогоотой байгаа һэм,
тэрэм мүнөө һалаа.
Торожо унаһанайм гэмээр
тогоон бутаран һалаа.
Миларайба нэрээр мүнөө
алдаршан ябаһан
Минии хогоосон бэе
тэрээхэн тогоондол адли
бэшэ гү?
Даяан бисалан хеморолто
сэдьхэлые хатуужуулна.
Дам халаахай шанадаг
тогоон бутаран һалаа.
Огторгойн оеор шэнги
тогоон хахаран һалаа,
Оршолонто юртэмсын мүнхэ
бусые бутардаһаниинь
харуулна.

Миларайбын олон дуулал шажан мүргэлэй шэнжэтэй гэжэ тэмдэглэхэ шухала. Бэлэдхэлгүй уншагшада тэдэнь ойлгосогүйшье байжа болохо. Багшадаа дохин мүргэхэ, оршолонто юртэмсэдэ түрэһэн хүн бүхэн һүнэһэеэ абархын тула эдлэхэ эд зөөриһөө, энхэ баярһаа арсажа буян үйлэдэхэ, хойто наһан тухай хэлэһэн зүйлнүүд — Миларайбын мүргэлэй темээр зохеоһон дуулалнуудай удха иимэрхүү.

Оршуулагдаһан зохеолнууд тэрэл арадай хэлэндэ зохилдожо, өөрынь соел болбосоролой зүйл боложо тохорһон ушар литературын түүхэдэ үсөөн бэшэ юм. Энэдхэг — түбэд гарбалтай аман зохеолнуудай монгол хэлэн дээрэ оршуулагдахада, тон тиимэ ушарнууд тохеолдоһон байдаг. Мүн лэ тиигэжэ Миларайбын хэлэн дээрэ оршуулагдажа, хоердохи эхэ хүрьһэеэ олоһон түүхэтэй. Эндэ арадай иимэ нэгэ дуун һанаанда ороно:

Түбиинь түхэреэлэн
түбэрэгшэ
Түмэнхэнш адуунай
шаргалхан,
Түгэдхэн, монголоо
шудаланхай
Түрэлхиин оюунтай
амарагхан...

Энээнтэй дашарамдуулан һанабал, монгол хэлэтэ арадуудай урданай зохеолнуудые СССР-тэ хэблэхэ тухай хөөрэлдөөнэй гарахада, тон түрүүн Миларайба нэрлэгдэһэн байгаа. «Монгол уран зохеолой дээжэ зуун бэлиг оршобой» гэһэн нэрэтэйгээр Ц. Дамдинсүрэнэй хуушан монголоор бэлдэжэ гаргаһан томо боти соо Миларайба тухай зохеолнуудһаа хэһэгүүдэй ороһониинь дэмы бэшэ.

Мила богдо тухай хөөрөөгөө «Гималайн дуһал» гэжэ өөрынгөө шүлэгөөр дүүргэхэ гээ һэм.

Альган дээрэм ялалзааша хурын
энээхэн дуһал
Аяар Түбэдэй һарьдагта үсэглэдэр
лэ
хоноо һэн.
Тэнгэриин хүхые толитуулһан
тэрэ дуһалые
Тэндэхи наран Гималайн үбэрһөө
хогноло һэн.
Худагтай гүнзэгы хабшал
дээгүүр нидээд,
Хурын дуһал үүлэндэ няалдахаяа
дэгдэбэ.
Хада, голнууд дээгүүр тиихэ
зуураа
эршэгыдээд,
Хадаринай хашарһаар ялагас гэжэ
үрдибэ.
Хүйтөөр амилһан һүртэ ехэ
Джомолунгмын
Сэбдэг мүльһэн орьелһоо һалхин
мултараад,
Сэсэгээр хомор, дура хайраар
дутамаг
Хойто зүг тээшэ үүрэй үүлэ тууба.
Ууҗам дайдаар хярын саана хара
лэ.
Ухаа тооһо татан, үргэн губи
шарлана.
Хурын гансахан эрдэни дуһалые
харамнан,
Һүүлшын үүлэн Байгал хүрэжэ
ерэнэ.
Шэнэһэн ойтой дуугайхан
шэлэнүүдэй үбэртэ
Шэбээлжэ тогтоһон энэ үүлэнэй
һүүдэртэ
Шэдэржэ хиидэһэн дуһалда
альгаа
тодобоб —
Шэнгэхэгүйнь түлөөдэ
сараагүйгөөр
элһэндэ.
Одо мүшэ, гүрэнүүдые холбоһон
энэ дуһалда
Сэсэн мэргэшүүлэй һүниин
нулимса мүнгэтэнэ.
Уладай нүгэл даажа, бурхадай
зам дабаһан
Миларайбын шарай миралзан
гэрэлтэнэ.

Шүлэгүүдэй түрүүшын хоерые Ц. Дондогой, түгэсхэлдэнь угтэһэн шүлэгые Л. Тапхаев оршуулаа.

Б. ДУГАРОВ,
поэт, түүхын эрдэмэй кандидат.

...ээ таалараа мэшээ боломоор ...н. Тухайлхада, тоогой һүлдые бүхэли нэрэ соо харуулһан ушар ...ааа Түб Азиин арадуудай аман ...олой оһо заншалһаа үндэһэтэй. Агы нүхэндэнь орожо ерэһэн ...гуушанда энэ дуугаа Миларайба дуулажа үгэһэн байгаа. Ангуушад дууень ехэтэ һайхашаажа, хадуу... абаад, түрэл һуурнидаа бусажа ...даа, түрэ дээрэ дуулаһан ульгэртэй.

Хүнэй наһанай тон богони байһан тухай, хүмүүн түрэлтэнэй амиһан тухай, ...арааһай хогоосон шанар тухай бодол болбол элдэб үе сагай, элдэб арадуудай философско уянгата шүлэглэлдэ ехэ дэлгэрэнги байһан ааб даа. Миларайбыншье дуулалнууд соо энэ аялга ганса бэшэ соностодог байгаа. Нэгэтэ ...мнээ ушараар зохеогдоһон дуу... Миларайбын шүлэгүүд соо бии юм; даланша газар урилха гэжэ шиидэбэ ха; ондоо шанаха юумэгүй һэн хойноо халаахай шанажа эдидэг тогоогоо абаад замдаа гаража; ходо дутуу эдеэлжэ, шадаба; ходо дутуу эдеэлжэ, ...аа бараһан Миларайба гэнтэ шулуунһаа торожо уналай, харин тогоониинь мухаряад, хаха һүрэбэ.

...ЭРҺӨӨ ...ШЭ

Энэ ушарһаа даланшын сэдьхэл соо найман шүлэгэй мүр түрэһэн юм.

Тогоотой байгаа һэм,
тэрэм мүнөө һалаа.
Торожо унаһанайм гэмээр
тогоон бутаран һалаа.
Миларайба нэрээр мүнөө
алдаршан ябаһан
Минии хогоосон бэе
тэрээхэн тогоондол адли
бэшэ гү?
Даян бисалан хеморолто
сэдьхэлые хатуужуулна.
Дам халаахай шанадаг
тогоон бутаран һалаа.
Огторгойн оеор шэнги
тогоон хахаран һалаа,
Оршолонто юртэмсын мүнхэ
бусые бутардаһаниинь
харуулна.

Миларайбын олон дуулал шажан мүргэлэй шэнжэтэй гэжэ тэмдэглэхэ шухала. Бэлэдхэлгүй уншагшада тэдэнь ойлгосогүйшье байжа болохо. Багшадаа дохин мүргэхэ, оршолонто юртэмсэдэ түрэһэн хүн бүхэн һүнэһэеэ абархын тула эдлэхэ эд зөөриһөө, энхэ баярһаа арсажа буян үйлэдэхэ, хойто наһан тухай хэлэһэн зүйлнүүд —Миларайбын мүргэлэй темээр зохеоһон дуулалнуудай удха имэрхүү.

Оршуулагдаһан зохеолнууд тэрэ арадай хэлэндэ зохилдожо, өөрынь соел болбосоролой зүйл боложо тохорһон ушар литературын түүхэдэ үсөөн бэшэ юм. Энэдхэг—түбэд гарбалтай аман зохеолнуудай монгол хэлэн дээрэ оршуулагдахада, тон тиимэ ушарнууд тохеолдоһон байдаг. Мүн лэ тингэжэ Миларайбын хэлэн дээрэ оршуулагдажа, хоердохи эхэ хүрьһэеэ олоһон түүхэтэй. Эндэ арадай иимэ нэгэ дуун һанаанда ороно:

Түбинэнь түхэреэлэн
түбэрэгшэ
Түмэнхэнш адуунай
шаргалхан.
Түгэдэн, монголоо
шудаланхай
Түрэлхиин оюунтай
амарагхан...

Энээнтэй дашарамдуулан һанабал, монгол хэлэтэ арадуудай урбаданай зохеолнуудые СССР-тэ хэблэхэ тухай хөөрэлдөөнэй гарахада, тон түрүүн Миларайба нэрлэгдэһэн байгаа. «Монгол уран зохеолой дээжэ зуун бэлиг оршобой» гэһэн нэрэтэйгээр Ц. Дамдинсүрэнэй хуушан монголоор бэлдэжэ гаргаһан томо боти соо Миларайба тухай зохеолнуудһаа хэһэгүүдэй ороһониинь дэмы бэшэ.

Мила богдо тухай хөөрөөгөө «Гималайн дуһал» гэжэ өөрынгөө шүлэгөөр дүүргэхэ гээ һэм.

Альган дээрэм ялалзааша хурын
энээхэн дуһал
Аяар Түбэдэй һарьдагта үсэглэдэр
лэ
хоноо һэн.
Тэнгэриин хүхые толитуулһан
тэрэ дуһалые
Тэндэхи наран Гималайн үбэрһөө
хогнолоо һэн.
Худагтай гүнзэгы хабшал
дээгүүр нидээд,
Хурын дуһал үүлэндэ няалдахаяа
дэгдэбэ.
Хада, голнууд дээгүүр тиихэ
зуураа
эршэгыдээд,
Хадаринай хашарһаар ялагас гэжэ
үрдибэ.
Хүйтөөр амилһан һүртэ ехэ
Джомолунгмын
Сэбдэг мүльһэн орьелһоо һалхин
мултараад,
Сэсэгээр хомор, дура хайраар
дутамаг
Хойто зүг тээшэ үүрэй үүлэ тууба.
Ужам дайдаар хярын саана хяра
лэ.
Ухаа тооһо татан, үрэн губи
шарлана.
Хурын гансахан эрдэни дуһалые
харамнан,
Һүүлшын үүлэн Байгал хүрэжэ
ерэнэ.
Шэнэһэн ойтой дуугайхан
шэлэнүүдэй үбэртэ
Шэбээлжэ тогтоһон энэ үүлэнэй
һүүдэртэ
Шэдэржэ хиидэһэн дуһалда
альгаа
тодобоб —
Шэнгэхэгүйнь түлөөдэ
сараагүйгөөр
элһэндэ.
Одо мүшэ, гүрэнүүдые холбоһон
энэ дуһалда
Сэсэн мэргэшүүлэй һүниин
нулимса мүнгэтэнэ.
Уладай нүгэл даажа, бурхадай
зам дабаһан
Миларайбын шарай миралзан
гэрэлтэнэ.

Шүлэгүүдэй түрүүшын хоерые Ц. Дондогой, түгэсхэлдэнь үгтэһэн шүлэгые Л. Тапхаев оршуулаа.

Б. ДУГАРОВ,
поэт, түүхын эрдэмэй кандидат.

Эгэшэ дүүнэр иимэ гоё нэрэтэй. Жаргал ба баяр гэһэн удхатай болоно бшуу. Теэд хэниинь Жаргалма, хэниинь Баярма гээшэб гэжэ таахань, тухайлхань хүшэршэг юм.

Багшанарай институдай отличнигуудай самбар дээрэ эгэшэ дүү хоерой фотографинуудые харахаар байдаг. Нэгэ басаганай хоер фотографи юундэ үлгэжэрхео гээшэб гэжэ түрүүшээр гайхаад абахаар... Гансал фотографинуудай доро бэшээтэй байһан нэрэнүүдые харахадаал эгэшэ дүү хоер ха юм гэжэ ойлгохоор.

Ингэжэ би эгэшэ дүү хоертой дүтэ танилсаха, хөөрэлдэхэ гэжэ бодобоб. Эхир хоер эгэшэ дүү гансал эрхим сэгнэлтэнүүдые абадаг байна.

Баярма болон Жаргалма хари хэлэнэй факультедэй гурбадахи курсын студентнүүд юм. Тэдэнэр Нарһатаһаа ерэнхэй. Тэндэ басагадай түрэлхид Ханда Бальжинимаевна болон Доржо Цыденешеевич Цыбикдоржиевтан ажаһуудаг. Эхэ, эсэгэнь пенсионернүүд юм. Эгэшэ дүү хоер Баяр гэжэ нэрэтэй ахатай. Жаргалма Баярма хоер аха тухайгаа гансал һайн һайхан үгэнүүдые хэлэжэ ябадаг. Хододоо номгон дарүү зантай ябадаг, һайхан сэдьхэлтэй бата бэхи үгэтэй Баяр ахайнь Благовещенскын медицинскэ институдай ординатурада һурана.

Басагад түрэлхид тухайгаа, аха тухайгаа, бүхы гэр бүлэ тухайгаа ехэл дуратайгаар хөөрэжэ үгэбэ. Эбтэй эетэй бүлэ байна гэжэ тэдэнэй хөөрөөнһөө ойлгожо абаа һэм.

— Үетэн нүхэдтнай, танилнуудтнай таанадые хайшан гэжэ илгаруулдаг бэ!

Жаргалма Баярма хоер

БАЯРМА: Абари зангаарнай илгаруулдаг гэжэ һанадагби. Намайе дарүү номгон, үсөөн үгэтэй гэжэ хөөрэлдэдэг байха. Харин Жаргалма ямаршье сагта хүхюун зугаатай, ходол хүл гүйжэ ябадаг, дорюун зантай. Жаргалма спортивна түхэлтэй хубсаһа үмдэхэ дуратай, Харин би классическа түхэлэй хубсаһа оюулдагби. Абари зангаараа ондо ондоонууд байһан тула хубсалхадаашье илгаатайбди гэжэ һанагдана.

ЖАРГАЛМА: Басагад маанадые хасар дээрэхи мэнгэнүүдээр танихые оролдодог. Ганса мэнгэтэй һаа, Баярма, гурбан мэнгэтэй һаа, би болоноб. Үнэхөөрөөшье бидэ ондоо хүнүүдэй илгаруулхын аргагүй аб адлинуудбди.

— Илгаруулхын аргагүй адлинууд байхадатнай заримдаа һаалта болодоггүй гү!

ЖАРГАЛМА: Балай иимэ юумэн боложо үзөөгүй.

— Юундэ хоюулан хари хэлэнэй факультедтэ орохо гэжэ бодообта!

— БАЯРМА: Бидэ хоюулан бүри баганууд байхадаа багша болохо гэһэн хүсэлтэй һэмди. Немец хэлэ ород хэлэн болон литературатай хамта эгээн дуратайгаар үзэдэг һэмди. Тиимэһээл немец хэлэнэй багша болохо гэһэн шиидхэбэри абаабди. Ондо ондоо факультедүүдтэ, үгы гэбэл, ондо ондоо институдуудта һуража шадахагүйбди. Бэе бэедээ ехэл дадашанхайбди гэжэ сэхыень хэлэе.

— Таанад хэзээдэшье бэе бэеһээ холо ябажа үзөөгүй гүт!

БАЯРМА: Нэгэл дахин иимэ юумэн болоо һэн. Зургаадахи класста һуража байхадамни намда операци хээ. Уданшьегүй Жаргалма баһал иимэ байдалда ороо һэн. Түрүүн операци хүүлэһэн намайе Белокурихадахи санатори амархыемни эльгээгээ. Тиихэдэл би Жаргалмагаа хэды ехээр һанаа һэнбиб.

— Ихэдээ та хоер аб адляар үбдэдэг болоно гүт!

ЖАРГАЛМА: Тиимэл даа. Хэн нэгэнэймнай үбдэхэдэ, нүгөөдэнь баһал үбдэхэнь гэжэ эжымнай ехээр һанаагаа зобошодог. Харин һүүлэй үедэ физкультурын хэшээлнүүдтэ дуратайгаар ябадаг болоһонһоо хойшо бага сагын үбшэндэ нэрбэгдэхэеэ болеобди.

— Эрхим һайнаар һуранат. Гансал «таба» гэһэн сэгнэлтэ дээрэ һурахада хүшэр бэшэ гү!

БАЯРМА: Багаһаамнай хойшо түрэлхиднай гурим журамда һургаһан байна. Ингэжэ бидэ сагаа зүбөөр хубаарилжа, урдаа табиһан зорилгоео заатагүй дүүргэжэ һуранхайбди. Институдта ороходоо, эрдэм мэдэсэ абаха гэжэ бүхы шадалаараа оролдодогбди. Эндэ эрхим һайнаар һураха бүхы эрхэ байдал олгогдонхой ха юм. Хоюулан библиотекэдэ һуужа, литературын түүхэ, мүн бусадшье предмедүүдые үзэдэгбди. Үдэшэлэн гэртээ бусахадаа, уншаһан материалнууд тухайгаа тобшолол хэжэ, бэе бэеынгээ һанамжа анхаралтайгаар шагнадагбди. Үнгэрэгшэ жэлһээ хойшо манай факультедтэ нэгэ подгруппада бүхы отличнигуудые суглуулаа һэн. Отличнигуудай дунда һурахада ехэл туһатайшье, һониншье байна. Энээниие зүб туршалга гэжэ һананабди. Сүлөөтэй саг бусадтал адли маанадта яһала элбэг байдаг. Ингэжэ һайн фильмдэ, зүжэг нааданда ошодогбди. Үгы гэбэл, ямар бэ нэгэ үдэшэдэ хабаадахаш...

— Ямар юумээр һонирходогбта!

ЖАРГАЛМА: Бидэ хоюулан уншаха дуратайбди. Илангаяа искусство тухай номууд маанадта һайшаагдадаг. Уран зурагаар мүн лэ һонирходогбди. Классическа хүгжэм дурыемнай буляадаг. Нэгэдэхи курсһаа эхилээд, факультедэй хоорто дууладагбди. Дуун хэлэ шудалхада туһалдаг, һонор болгодог гэжэ һанахаар. Концертмейстер Борис Анатольевич Ким ажал хэрэгтээ үнэн зүрхэнһөө дурлаһан хүн юм. Ингэжэ тэрэ маанадта дүүнай эди шэдиие ойлгуулжа һургана. Бидэ дуратайгаар оедогбди, нэхэдэгбди, амтатай эдеэ хоол шанахые оролдодогбди. Өөһэдынгөө гараар оеһон хубсаһа үмдэдэгбди. Эжымнай маанадта оедолой машина бүри бага байхадамнай даалгаа һэн. Ингэжэ бидэ оежо, нэхэжэ һураһан байнабди.

Жаргалма өөрынгөө нэхэһэн кофто үмдөөд байна. Харин Баярмагай юбкэ хараа һаа, юрэдөө япон юбкэ гэжэ һанахат. Гэхэ зуура, хүүгэдэй хуушан джинснүүдые задалжа оеод, гоё вышивкээр шэмэглэжэрхиһэн юбкэнь хэнэйшье анхарал татамаар.

— Тон адлинууд байһан тула ямар бэ нэгэ онсо байдалда бэе бэедээ туһалжа үзөө һэн гүт! Жэшээлбэл, шалгалта барихадаа.

БАЯРМА: Үгы даа, иимэ байдалда орожо үзөөгүйбди. Хүн гээшэ өөрынгөө түлөө, ябадал бүхэнэйнгөө түлөө харюусажа шадаха еһотой.

— Студенческэ жэлнүүдтнай һүбарин үнгэрнэ... Ямар юумэн таанадта бүхөөр хадуугдааб!

ЖАРГАЛМА: Бидэ мүнөө ехэл һанаа амарнууд ябанабди. Гансал өөһэдынгөө түлөө бүхы юумэ хэнэбди гэжэ һанаха байнаб. Саашадаа иимэ юумэн болохогүй. Студенческэ жэлнүүд хэзээдэшье мартагдахагүй. Хэдын олон нүхэдтэй болообибди! Бүхы үйлэ хэрэгүүдэй гүн соо ябаха гээшэ ехэл һонин даа.

— Олон нүхэдтэй гүт?

БАЯРМА: Ямаршье хүнүүдтэй үгэеэ ойлголсожо ядадаггүйбди. Баганууд байхадаа ходо хоюулан наадажа, ондоо үхибүүдтэй нүхэсэдэггүй һэмди. Харин мүнөө нилээд олон ханинартай болонхойбди. Энэ еһотойл жаргал ха юм.

— Ямар бэ нэгэ шиидхэгдэхэ асуудалай гарахада, хэнткэй эсэсэй үгэ хэлэдэг бэ!

ЖАРГАЛМА: Хоюулан лэ шиидхэбэри абадагбди.

— Мүнөө политикаар һонирходоггүй зон үсөөн байгаа еһотой. Таанад ниитын хүдэлмэридэ хабаададаг гүт!

БАЯРМА: Персидскэ заливта ямар байдалай тохеолдоод байһаниие бусадтал адли һайн мэдэдэгбди. Үшөө тиихэдэ Шаталинай программые Рыжковой программаһаа илгаруулжа шадахабди. Гэбэшье ямар политическэ группировкые дэмжэхэ байһанаа мэдэнэгүйбди. Маанадта Маргарет Тэтчер һайшаагдадаг. Ниитын хүдэлмэри тухай хэлэхэ болоо һаа, би курсын старостаб, харин Жаргалма КИД-эй гэшүүн.

— Таанад комсомолой гэшүүд байнат. Тиимэһээ шажан мүргэлдэ ямараар хандадагбта!

ЖАРГАЛМА: Түрэлхиднай һүзэгтэй ааб даа. Маанадыешье иимээр хүмүүжүүлээ. Теэд бурхан гээшэмнай ямар бэ нэгэ үлүү ехэ хүсэтэй онсо юумэн гэжэ һанахагүй байнабди. Ямаршье хүн зүрхэ сэдьхэлдээ өөрын бурхантай байха еһотой. Энэмнай юун бэ гэхэдэ, бүхы һайн һайхан юумэндэ этигэхэ, тулиһан зобоһон зондо туһалха гэһэн ойлгосо болоно. Һүүлэй үедэ иимэл юумэн дуталдана гэжэ һанаха байнабди.

— Эхэнэр хүн эгээн түрүүн ямар юумэндэ анхарха еһотойб!

БАЯРМА: Эхэнэр хүн түбхын түрүүн гэр бүлэдөө анхарха еһотой. Үшөө тиихэдэ тэрэ өөрыгөө саб гэмээр абаад ябаха, хододоо ариг сэбэр, нарин нягта байха еһотой.

— Таанад һургуулида хүдэлхэ гүт, али оршуулагшад болохо гүт!

ЖАРГАЛМА: Бидэ һургуулида хүдэлхэбди.

— Һайн багша гэһэн ойлгосые юун гэжэ тайлбарилха байнат!

ЖАРГАЛМА: Эгээн түрүүн үхибүүдтэ дуратай байха, саг үргэлжэ болбосоролоо дээшэлүүлхэ.

— Һургуулида багшаар хүдэлжэ үзэһэн байгаа еһотойт. Тэндэ ямар юумэн һайшаагданагүйб!

ЖАРГАЛМА: Эгээн түрүүн багшанар болон һурагшадай хоорондохи харилсаан һайшаагданагүй. Багшанар гээшэ үхибүүдтэ бүдүүлигээр хандаха эрхэгүй.

— Зургаадахи классай аяар 40 гаран шабинар шаг шууяа табиба гэлэй. Тэдэниие хайшан гэжэ номгоруулхабта!

БАЯРМА: Бидэ өөһэдөө баһал һурагшад ябаһан ха юмбибди. Тиимэһээ һонигүйгөөр үнгэрһэн хэшээлнүүдтэ үхибүүд шууялдадаг гээшэ. Үхибүүдые һонирхуулха, тэдэнэртэ үнэн зүрхэнһөө хандаха гээшэ багшын уялга...

Жаргалма болон Баярма бэрхэл багшанар болохо гэжэ үнэн зүрхэнһөө этигэнэб. Үхибүүдтэмнай иимэ багшанар заадаг һаа, хэды һайн һэн бэ!

Наталья ДАШИЕВА,
манай корр.

Соносхол

ҮБЭЛЭЙ АМАРАЛТЫН ҮДЭРНҮҮДТЭ

Ород драмын театрай администраци бүхы харагшадаа шэнэ жэлээр амаршална!

Үндэр наһа наһалжа, удаан жаргал эдлэхыетнай, һуралсалдаа, хүдэлмэридөө амжалтатай ябахыетнай хүсэнэбди.

Үбэлэй амаралтын үдэрнүүдтэ удаадахи программа дурадханабди.

8—10-дахи классуудай һурагшадта:

4, пятница	Премьера	С. Лобозеров
7, понедельник	Коммерсанты (комеди)	21-15-да дүүрэхэ

6—10-дахи классуудай һурагшадта:

5, суббото	Акселераты (комеди)	21-дэ дүүрэхэ
8, вторник	«—»	«—»

8—10-дахи классуудай һурагшадта:

6, воскресени	Игра в фанты (трагикомеди)	Н. Коляда 21-дэ дүүрэхэ

Бага классуудай һурагшадта:

2, 3, 4, 5	Премьера	
6, 7, 8, 9	Шэнэ жэлэй уршагта ябадалнууд	Ю. Кулик

Театрай ахамад режиссер — РСФСР-эй искусствын габьяата ажал ябуулагша, Буряадай ССР-эй Гүрэнэй шангай лауреат А. Бурков.

Касса 13-һаа 19.30 болотор хүдэлхэ.

Иимэ телефонуудаар захил хэгты: 3-02-10, 3-16-71.

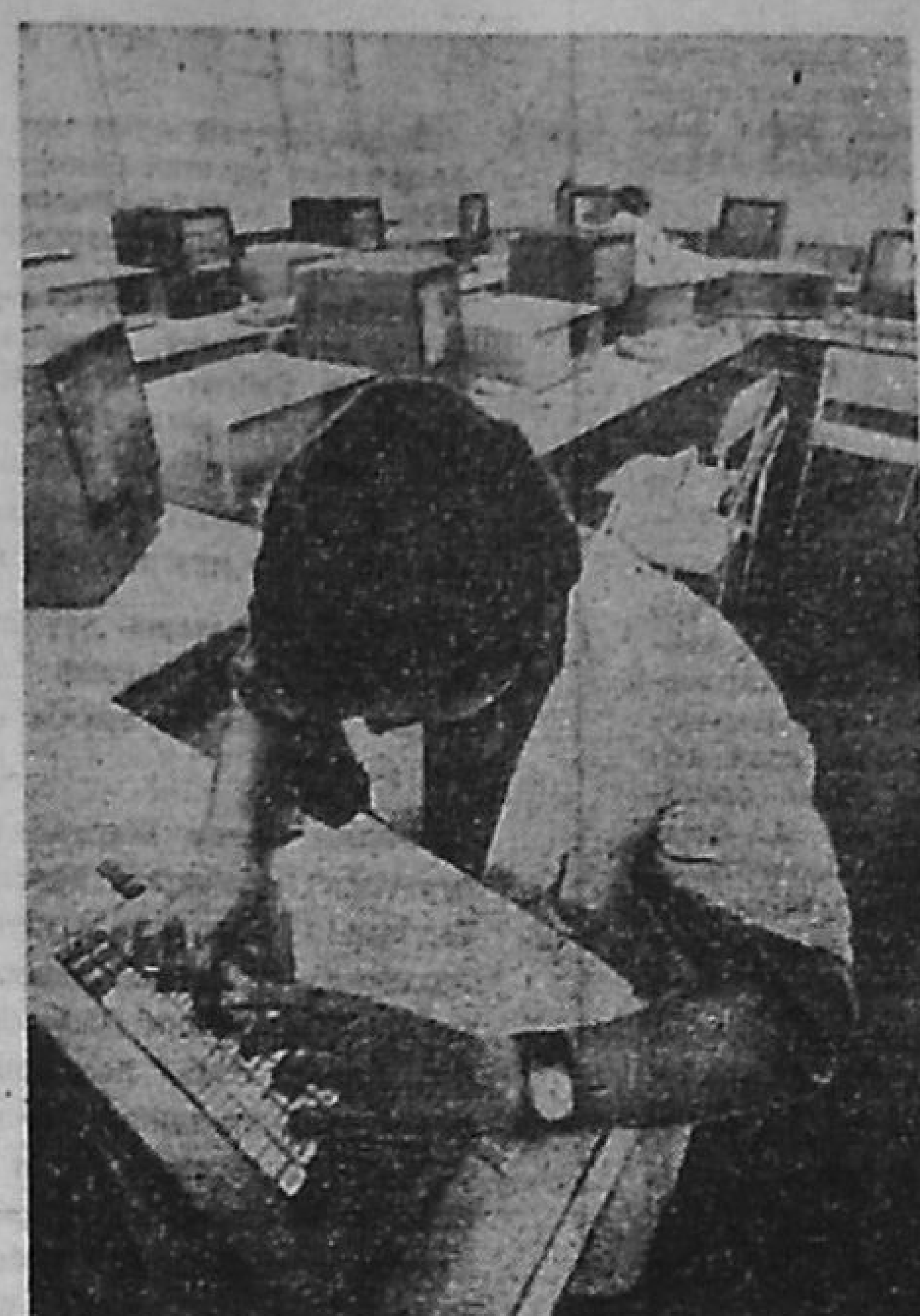

Улаан-Үдын горгүйсэдкомой научно-техническэ түб

БАГА ПРЕДПРИЯТИ НЭЭХЭ ТАЛААР ДОКУМЕНТНҮҮДЫЕ БЭЛДЭЛГЭДЭ ЭКОНОМИЧЕСКА ТУҺА ХҮРГЭНЭ.

АДРЕС: 670001, Улаан-Үдэ, Ленинэй үйлсэ, 54, телефон: 2-23-45, 2-61-49.

ХҮНИИЕ АБАРХА НАНГИН УЯЛГА

Дүтынгөөшье, таннл бэшэшье хүнүүдэй ами наһа абарха үе боложол байдаг. Иигэжэ Улаан Хэрээһэнэй республиканска бүлгэм болон «Гиппократ» гэжэ УПМК хүниие амидыруулха (электрическэ тоогто сохюулһан гү, али инфаркт болоһон, уһанда шэнгэһэн, автоаварида ороһон гэхэ мэтэ) хоер үдэрэй курсануудта урина.

Декабриин 24-дэ һуралсал эхилхэ. Курсада һураһанай түлөө 8 түхэриг түлэхэ.

Түрэлхидэйнгөө хойноһоо зүбөөр харууһалжа һураха гэбэл, гэрэй медицинскэ сестрагай табан үдэрэй курсануудта орогты.

Декабриин 26-һаа һуралсал эхилхэ. Курсада һураһанай түлөө 20 түхэриг түлэхэ.

Сбербанкын ямаршье отделенидэ мүнгэ түлэхэдэ болохо. Счет 0034611258, Улаан-Үдын ЖСБ-гэй Буряадай управлени.

Адрес: Лиxовоиной үйлсэ, 8. Телефон: 2-28-55.

ХУДАЛДАЖА АБАХАБ

ПОСОЛЬСК ГҮ, АЛИ БОЯРСКИИ ҺУУРИНДА ГЭР ХУДАЛДАЖА АБАХАБ. ИИМЭ АДРЕСААР ХАНДАГТЫ: Улаан-Үдэ, Жердевэй үйлсэ, 13—14. Телефон: 3-79-08.

САЛИНГЫНШЬЕ БАГА БЭШЭ

Улаан-Үдын техническэ мэргэжэлэй 8-дахи училищи «Улан-Удэнский» гэжэ Ленинэй орденто мяханай комбинадай баазова предприятитай хамта «Боец скота» гэжэ мэргэжэлдэ һурагшадые һургаха тухай соносхоно. Һуралсалай болзор — зургаа һара. Һара бүхэндэ 150 түхэриг стипенди түлэгдэдэг байха. Училищи дүүргэһэнэй һүүлээр 150 түхэриг бусаалтагүйгөөр үгтэхэ.

Училищи дүүргэгшэд «Улан-Удэнский» гэжэ мяханай комбинадай баазова предприятида хүдэлхөөр эльгээгдэхэ. Һурагшад хүнгэлэлтэтэй эдеэ хоолоор хангагдаха. Дунда зэргын салин хүлһэн һарадаа 500—800 түхэриг болоно.

17 наһа хүрэһэн залуушуул, мүн дээгүүршье наһанай хүнүүд абтаха. Училищида болбосон түхэлтэй байра бии.

1991 оной февралиин 1-һээ хэшээлнүүд эхилхэ.

Училищиин адрес: 670006, Улаан-Үдэ, Пугачевой үйлсэ, 36, 8-дахи ПТУ. Телефон: 3-84-55.

«ВОЛНА» — ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА ГАРАДАГ ШЭНЭ ГАЗЕТЭ

Архангельскда байгуулагдаһан «Волна» гэжэ нэрэтэй ниитэ-политическэ еженедельник таанадта хандажа, харилсан ажаллаха дурадхал оруулна.

«Волна» гээшэмнай Архангельска областиин арадай депутадуудай Соведүүдэй долоон хоногто нэгэ удаа гарадаг газетэ мүн. Тэрэнэй тираж 50 мянган хэһэг.

Бидэ танай эльгээһэн соносхолые 16 хуудаһанайнгаа нэгэндэ гаргахабди гэжэ найдуулнабди.

Эндэмнай түрүү бэрхэ дизайнернууд, фотограф бии юм. Тэдэнэр соносхолыетнай зохидоор шэмэглэн гоеожо шадаха.

Соносхол түргэн гаргаха гээ һаатнай, газетынгээ һаяын номерто танай дураар толилхобди.

Ямаршье дурадхалыетнай дүүргэхые оролдохобди гэжэ найдуулнабди.

Түлбэри — гүрэнэй сэнгээр.

Иимэ адресаар хандагты: 163061, Архангельск, пр. П. Виноградова, 49, «Волна». Телефон: 3-18-90.

АГААР СЭБЭР БОЛОХО

ГИДРОМЕТЕОРОЛОГИИН ТАЛААР КАЗАХАЙ РЕСПУБЛИКАНСКА УПРАВЛЕНИИН РАСЧЕДУУД БА СПРАВКАНУУДАЙ БЮРО (БРИС) ЭКОЛОГИЧЕСКА АСУУДАЛНУУДААР ҺОНИРХОДОГ ОРГАНИЗАЦИНУУДТА УДААДАХИ ХҮДЭЛМЭРИ ДУРАДХАНА:

— ЗАХИЛ ХЭГШЫН ЗААҺАНАЙ ЕҺООР ГИДРОЛОГИЧЕСКА БОЛОН МЕТЕОРОЛОГИЧЕСКА ШЭНЖЭЛГЭНҮҮД,

— ОРШОН ТОЙРОНХИ БАЙГААЛИИЕ БУЗАРЛАЖА БОЛОМООР ОБЪЕКТНҮҮДЭЙ ХОЙНОҺОО АДАГЛАН ШАЛГАЛГА,

— ХАМГААЛАГДАДАГГҮЙ, ХИНАН ШАЛГАГДАДАГГҮЙ БАЙГААЛИИН БУЛАНГУУДАЙ ПАРАМЕТРНҮҮДЫЕ ТООЛОН ГАРГАЛГА,

— ШАЛГАДАГ ПУНКТНУУДҺАА ОРОҺОН МЭДЭЭНҮҮДЫЕ ШЭНЖЭЛЭЛГЭ, БҮРИДХЭЛГЭ.

Тодорхой мэдээнүүдые абаха гэбэл, иимэ адресаар хандагты: 480072, Алма-Ата, проспект Абая, 32, БРИС. Счет: № 1140233, Алма-Атагай Жилсоцбанкын облупр. код 61801.

ХАРИЛСАН АЖАЛЛАХЫЕ ДУРАДХАНАБДИ

Байгаали хамгаалха талаар Камчаткын регенальна түб экологи болон оршон тойронхи байгаалиие хамгаалха талаар харилсан ажаллахые таанадта дурадхана. Экологитой холбоотой бүхы хэрэг маанадые һонирхуулна. Иимэ һалбаринуудаар харилсан ажаллахые дурадханабди:

— Информатика
— Харилсаан
— Коммерци
— Соел
— Транспорт
— Энергетикэ
— Барилга
— Промышленность
— Агропромышленность

Камчаткада түлөөлэгшэдэйнгөө бүлгэм эмхидхэхыетнай дурадханабди. Союзна болон хариин оронуудтай харилсаа тогтоожо болоно.

Танай дурадхалнуудые иимэ адресаар хүлеэнэбди: 683000, Петровск-Камчатск, а/я 97. Камчаткын регенальна түб. «КамЭКО». Телефон: 2-54-51.

«Үмсын багахан ажахынууд юумэ абараахагүй...»

Украиннын Тернопольско областиин ахамад агрономоор мүнөө гушан найматай Иван Васильевич Гусар гэдэг хүн хүдэлдэг байһан юм. Хүдөө ажахыгаа саашань бажа хүгжөөхэб гэжэ тэрэ ехэ бодомжолдог, эрдэмтэдэй шэнжэлэлгэнүүдые уншадаг байгаа. Мүн нэгэ делегациин бүридэлдэ оролсон, фермернүүдэй дүй дүршэлтэй танилсахаяа Америкэ ошожо ерэһэн байна. Тиигээд бүхы хараһан ойлгоһоноо шэнжэлэн согсолходоо, манда томо фермерскэ ажахынууд лэ хэрэгтэй гэһэн тобшололдо ерээ юм. Харин үмсын жэжэхэн ажахынуудтай байбал, үнэгүй орооһо ехээр ургуулжа, дэлхэйн дэлгүүртэ гаража хэзээдэшье шадахагүйбди гэжэ тэрэ тоолоно. Жэжэхэн ажахы гээшэ Польшын вариент, манда таарахагүй.

Хамтын ажахынууд — колхоз, совхозууд мүн лэ ехэ үрэ дүн түйлажа шадахагүй гэжэ И. В. Гусар тоолоно. Хамтын ажал гээшэмнай зарим хүнүүдэй мүртэйгөөр хүдэлэнгүй, тиигэд гээд лэ саг үнгэргэдэг юумэн шуу. Колхоздо бүхы хүндэ ажал үгэхэ гэжэ оролдодсгбди. Тиигээд үнэхөөрөө шадалтай шанга, урагшаа һанаатай, ажалша бүхэриг хүнүүдшье, мүн юумэ хэжэ шадахагүй бээбэгэр түлюур амитадшье, мангарта диилдэһэн залхуу зайрангуудшье — булта ажалтай хэбэртэй ябадаг. Тиимэшүүлэй зариман складһаа бригада ямар нэгэн деталь абаашахын тулада бүхэли үдэрөө һалгахадаа, һэншье гэхэгүй.

И. В. Гусар областиин ехэ дарга байһан, городто һайн байратай, бүхы юумэнийнь хуу түбхинэһэн, һамганиинь — пединститудай багша, ехэ басаганиинь англи һургуулида һурадаг хүн байгаа.

Областиин ахамад агроном байжа, бүхы наһаяа үрэгүй хооһон хэрэгтэ зорюулжа байһанаа мэдэрэн, хүдөө ажахы тухай өөрынгөө теориие бэеэрээ бэелүүлжэ, үрэ дүнгыень улад зондо харуулха гэжэ тэрэ бодобо.

Тиигээд газар мүнгэ хоерые абажа, томо фермэ байгуулха гэжэ шиидээ. Агропром, партиин райком энэ һаналыень дэмжэбэ. Теэд хорин гектар бэшэ, харин хэдэн зуун гектар абахам гэжэ тэрэ мэдүүлээ һэн. Иимэ ехэ газар үмсын ажалтан болохо хүндэ үгэһэн ушар манай орондо байгаагүй. Тиигээд дээдын зургаануудаар ябаха, мүн Москвашье ошохо ушар гараа. Түрүүн кооператив эмхидхэхэмнай гэжэ хэлэхэ баатай болоод, һүүлдэ «Жовтень» гэдэг колхозой хахалагдадаг газарай дүрбэнэйнь нэгэ хуби болохо 420 гектар газартай боложо абахадаа, тэрэнээ «Айова» гэжэ нэрэтэй фермэ болгоо. Энэ нэрэнь газарайнь захада ород ба англи хэлээр бэшэгдэнхэй. Мүнөө 40 наһандаа ябаһан энэ хүнэй хубсаһаниинь американ фермерэйхитэй адли: сэнхир джинстэй, англи үгэ һиилэһэн майкатай. Эдэ бүгэдэ хадаа энэ фермэмни американ фермэнүүдтэй адлишуу гэһэн удхатай гээшэ аабза.

Энэ фермэ түгэс техникэтэй. Эндэ табан трактор, гурбан автомобиль, дүрбэн комбайн (нэгэниинь свекло хуряадаг) бии. Таряа хадагалдаг хоер үндэр модон башни баригданхай. Фермерэй, хүдэлмэришэдэйнь байха гэр, вагончигууд бии. Эндэ 3 механизатор ажалладаг. Тэдэнээ хүлһэнэй хүдэлмэришэд гээшэ гэжэ фермер нэрлэнэ. Колхоздошье байхадаа, тэдэ тиимэ байгаа. Илгаань гэхэдэ, мүнөө намһаа салин абаха гээшэ ааб даа гэжэ Иван Васильевич хэлэнэ.

Таряанһаа гадна эндэ свекло, горох, гэршүүхэ тарина. Һаяар 2 мянган толгой гахайн фермэ бии болохо.

И. В. Гусар «Жовтень» колхозтой договор баталанхай. Тэрэнэй еһоор колхозой социально-ажаһуудалай хэрэглэмжэдэ гэжэ гектар бүриин 25 түхэриг колхоздо үгэхэ еһотой юм.

Түрүүшын жэлдэ яһала ехэ ургаса тэрэ муудашаһан полинуудһаа абтаһан байгаа. Ехэнхинь гүрэнэй захилаар худалдагдаа ааб даа. Үлэһыень нютагай зондо худалдаһан юм. Тиигээд үшөө худалдахаар ехэ саахар үлөө һэн.

Гүрэнһөө амяарлахые оролдохогүйб гэжэ Гусар хэлэнэ. Юундэб гэхэдэ, гүрэнэй захил гээшэ тон олзотой юумэн шуу. Гаргаһан продукцияа лаб худалдаха арга ходо байна ха юм.

И. В. Гусарай фермэһээ уламжалан, хэдэн асуудал гараа гэжэ хэлэлтэй.

Нэгэдэхинь, нютагай зон тэрээндэ ехэ дурагүй болонхой. Энэшни дороо баяжахань гээшэ гэлсэнэ. Ерэһэн лэ хүн «хэр ехэ мүнгэ олобот» гээд лэ асуудаг. Тиин урьһаар абаһан мүнгэеэ бусааха, техникээ хадагалжа байха ангаар бариха, хүрьһэнэй үрэжэл һайжаруулха, гахайн фермэдэ түхеэрэлгэ абаха хэрэгтэй гэжэ ойлгодоггүй.

Би хэды мүнгэ олообта гэжэ һураашьегүйб даа. Тэрэ шухала бэшэ бшуу. Гол зүйл хадаа гүрэндэ ехэ продукци худалдаха хэрэг ха юм. «Айова» фермэдэ нэгэ хүдэлмэришэндэ 105 гектар хүрэнэ.

Харин колхоздо иимэл хэмжээнэй газарта хэдэн олон хүн хүдэлөө боложо обооролдоно гээшэб. Тэндэ гектар бүхэндэ хоер захиргаалагшад байгаа ха юм. Мүнөөл тэдэниие нэгэ бага үсөөрүүлээ бшуу. Колхоздо орходоо ажалай бүтээсэ ехэ, ажалай хүсэн багаар гарадаг, машина техникэдээ хандаса ондоо. Юрэдөө, жэшээлхээр бэшэ ааб даа.

Хоердохеор, иимэ үсөөн тоото зоной колхозой ажал бүтээдэг болоо һаань, бэшэ олон зон хайшаа ошохо гү, али юу хэхэ болоноб гэһэн асуудал гарана. И. В. Гусар шэнги иимэ зоригтой, юумэ мэдэхэ, ажалша бэрхэ 3—4 хүниие олоод, «Жовтень» колхозой газар дээрэ фермэнүүдые байгуулхыень тэдээндэ үгэхэ гэлсээн болоо һэн. Теэд колхознигууд шуугялдаа. «Ой, люди добрые, що ж це буде?» гэлдээд, 50 жэлэй урда тээ хэдыхэн гектараа бидэшье үгэлсэһэн гээшэлди» гээд, тэрэнииень болюулһан юм.

Хүршэ нэгэ колхозой гол бригадануудыень кооперативууд болгоо. Теэд тэндэтнай үнөөхил олон зон байһаар зандаа, тиигээдшье хүнүүд түрүүлэгшэһээ ехээр дулдыданги, өөрөө мэдээд юушье хэхэ аргагүй гэжэ И. В. Гусар хэлэнэ. Тэгшэ һайхан газартай энэ нютагта томо фермэнүүд лэ байгаа һаа таараха гэжэ һанамжална.

Мүн эндэ тэндэ арендаторнуудые харахада, заримыень хайрлахаар байдаг. Тэдэ баарһадые колхоз ехэ шадамараар дарладаг болонхой. Тэдээндэ эгээн муу юумэ үгэдэг, материалаар хүсэд хангадаггүй. Тиин аса, хүрээ гартаа бариһан арендатор үбдэгсөө шабар соо, һархигар дал соо өөдэ нара үзэнгүй хүдэлдэг. Тиин түрүүшын үедэ манай айхабтар ехээр найдадаг байһан ажахы доторой арендэ балай һүрхэйгөөр харагданагүй.

Американ фермэнүүдтэл адли үсөөхэн хүнэй ургаса ургуулдаг, мал харууһалдаг болоо һаань, продукци буйлуулха, мүн зарим газарта хүнгэн промышленность хүдөөдэ ехээр хүгжөөхэ хэрэгтэй гэжэ И. В. Гусар тоолоно.

В. КОЖЕВНИКОВА.

Тернополь.

Газарай гүн руу

Мүнөө ашагта малтамалнуудые улам ехэ гүнзэгыһөө абадаг болонхой. Жэшээнь, нефть болон газ гурба-дүрбэн километр гүн газарһаа абтана. Тиин тэдэ малтамалнуудай ямар газарта бүридэдэгыень, яажа байдагыень һайнаар мэдэхын тулада газар холо доошонь малтаха хэрэг гараһан байна. Мүн энээнэй ашаар Газарай үе үенүүд — газар, манти ба гол (ядро) боложо илгарһыень шэнжэлхэ, тэрэшэлэн газарай гадарта байгаа химическэ элементнүүд сугларан, элдэб руда, нефть, газ болон яажа бүридэнэб гэжэ, гадна вулкануудболон газар хүдэлэлгые шэнжэлхэ зорилго табигдана.

Тиигэжэ 20 жэлэй саана Мурманск хотоһоо баруун хойшоо оршодог Заполярный гэжэ городһоо холо бэшэ «Уралмаш-150 000» гэһэн үрэмдэлгын түхеэрэлгэ хүдэлжэ эхилһэн юм. Энэ хадаа 15 мянган метр гүнзэгы нүхэ малтаха зорилготой байба. Тэрээнһээ урагша СССР-тэ хэдэн гүнзэгы скважина байһан гэбэл: Аралсорска (6806 м) гэжэ Каспиин далайн шадарай набтар газарта, Шевченковскэ (7520 м) гэжэ Карпадуудай шадар, Бурунная (7501 м) гэжэ скважина Хойто Кавказда байһан юм. Харин Кольско скважина тэдэнһээ хоер дахин гүнзэгы байжа, Газарай гүн руу ороһон телескоп мэтэ байха юм. 40 метр гүнзэгы хүрэтэр тэрэ нүхэнэй ханань 720 миллиметр диаметртэй булад соргоор бэхилэгдэнхэй. Харин 2000 метр хүрэтэр тэрэ нүхэнэй ханые 245 ба 325 миллиметр диаметртэй дабхар соргонууд хамгаална. Саашадаа хатуу породо боложо, нүхэнэй ханые бэхижүүлхэ хэрэггүй болоһон байна.

Энэ нүхэ малтаха үедэ газарай гүн тухай геологическа болон геофизическэ мэдээнүүдэй дутуу байһаниинь элирээ һэн. Жэшээнь, 11 километр гүнзэгыдэ даралтань 1200 атмосферэдэ, харин температурань Цельсеэр 200 градуста хүрэхэ юм гэжэ хэншье мэдэхагүй байгаа. Техникэ хэдэн дахин эбдэрээ. Тон яаралтайгаар энэ тэрэ юумэ үхаалха, үрэмдэлгын технологи шэнэлхэ хэрэгтэй болоо һэн. Жэшээнь, кристаллта породо үрэмэй минута соо 500 дахин эрьелдэхэдэ бүтэдэг гэжэ тоологдодог байгаа. Теэд 7,5—8 километр хүрэтэр лэ тиимэ байшоо. Үсөөхэн эрьесэтэй тусхай турбинэ двигатель ухаалха хэрэг гараа бэлэй.

1990 оной май хүрэтэр 12.124 метр гүнзэгы нүхэн малтагдаа. Энээнэй диаметрынь эхиндээ метр шахуу байһанаа, 10.000 гаран метрһээ саашаа хори гаран сантиметр болоо һэн. Гадуур гүнзэгы Кольско скважина Гиннессэй Рекорднуудай дэбтэртэ оруулагданхай.

Тиин совет эрдэмтэд 12 гаран километр гүнзэгыдэ хүрэтэр газарые дэлхэй дээрэ анха түрүүшынхиеэ шэнжэлэн үзэхэ аргатай болоһон байна. Тиин хэдэн научна зүйлые шэнээр хараха ушартай болоо. Жэшээнь, 7000 метр хүрэхэдэ базальтын үе болохо гэжэ һанаһаниинь, тэрэнь мүнөө хүрэтэр дайралдаадүй. Мүн доошоо болоходоо, радиоактивность бага болохо гэһэниинь, тэрэ баһа тиимэ бэшэ байгаа. Гүнзэгы болохо бүрөө тэрэнь ехэ болоо. Ураан, радий, торий гэхэ мэтын радиоактивна зүйлнүүдэй процентнь тэндэ дээшэлнэд.

Гүнзэгы болохо бүрөө газар гээшэ айхабтар шэлдэн хатуу болохо гэжэ хүлеэһэниинь, балай тиимэ болоогүй. 7 километр гүнзэгыдэ 50 градус, харин 10 километртэ 100 градус халуун болохо гэжэ һанагдаһан байгаа. Теэд гурбан километрэй һүүлээр удаадахи 100 метр бүхэндэ халууниинь 2,5 градусаар дээшэлжэ, 10 километртэ 180 градус халуун болоһон байна. Тэрэ нүхэеэ угаахын тулада бүлэжэ оруулагдаһан раствор дороһоо, мантиһаа ерэһэн халуун урасхалаар 45 градус хүрэтэр халаагдана. Үһанай химическэ бүридэлынь мүн лэ хубилна. Эхиндээ тэрэ хлоридно-кальцева байһан аад, доошоо болоходоо, карбонатно-натриева бүридэлтэй болобо. Мүн доошоо болохо бүри газ дотор углеводород бага боложо, водород гелий хоер улам ехэ болоно.

Рудануудай бии болохо эхин шатын зүйлнүүд үзэгдөө. Тусхайлбал, тэрэ гүнзэгыдэ ехэ минерализованно растворнууд һайлана. Тэдээн соонь бром, йод болон хүндэ металлнууд бии байна. 1,6—1,8 километртэ мяды болон никель ехэтэй руда, харин 4,5—9,5 километртэ бүтэргэй руданууд ехэ байгаа. Кварц, кальцит болон зэд, түмэр, туулгаа, цинк, никель, кобальт гэхэ мэтын сульфидууд тэдэ рудануудые бэе бэеднь няалдуулдаг байна.

Ехэ гүнзэгыдэ ямаршье амиды юумэнэй үлэгдэлнүүд байхагүй гэһэн һаналай буруу байһыень Кольско скважина гэршэлээ. Углекислэ газай гарадаг хоер газар элирүүлэгдээ. Тэрэнэй нэгэниинь мантитай холбоотой, нүгөөдэнь 17 янзын микроорганизмуудай шулуужашаһан үлэгдэлнүүдэй байдаг газарта бии байна. Тэдэ хэдэн миллиард жэлэй урда байһан бэзэ. Газарай һая бүридэхэ үедэ болоһон биогеннэ процессүүд тухай тэдэ сэхэ гэршэлнэ. Тиин Газарта биосферэ үнинэй байһан болоно. Юун бэ гэхэдэ, дүрбэн миллиард жэлэй урда байһан гэжэ тоологдодог докембридэ амидарал, кислородой бүреэһэн бии болоһон байна. Жэшээнь, һарада биосферэ үгы байгаа гэжэ базальтаар дүүрэшэһэн далайнуудынь гэршэлнэ. Биосферэгүй Венерэдэшье тиимэл базальтнууд байна.

7000 метрһээ доошо скважинаные СССР-һээ бэшэ дэлхэйн ямаршье гүрэн малтажа һураагүй байна. Манай орондо үлэмжэ гүнзэгы 12 скважина бии.

Гэбэшье 150.000 метртэ хүрэхэ гээшэ удаан сагта бүтэхэ хэрэг. Мүнөө тэндэ ехэ хүндэ геологическа зонодо хүрэнхэй, ехэл ойлгосогүй зүйлнүүд ушардаг болонхой. Тэдэнь оройдоо хүн амитанай үзөө һанаагүй юумэн байхадаа болохо. 12 километр утатай «гараар» тэдэниие юун гээшэб гэжэ мэдэхэнь бэрхэтэй байна. «Уралмаш-150.0006» гэжэ түхеэрэлгээ һайжаруулан заһажа шадаха гэжэ этигэхээр. Тус экспедици ажалаа үргэлжэлүүлһээр.

Сергей КУЛИНИЧ,
(АПН).

Ж. ХАЛБАЗЫКОВАЙ фото.

ХАГСУУ ХҮЙТЭН ҮДЭР.

Дангинанууд...

Гое һайхан дангинануудай конкурснуудта олонхи хүнүүд юундэшьеб дурагүй байдаг. Эндэ гол түлэб эхэнэрнүүд дурагүй гэжэ тэмдэглэе. Наймаанда һайн косметикэ, һайн хубсаһа хунар огто үгы, имэ байдалда хайшан гэжэ зохидоор харагдахабибди гэжэ байгаад зарим эхэнэрнүүд, мүн басагадшье гэмэрэлдэдэг болонхой. Сэбэр дангинануудай адресаар һайн үгэнүүд хомор ородог. Эдир залуухан басагадшье һайн үгэнүүдые хэлэдэггүй байха юм. Хоер жэлэй саада тээ Комсомолой олтирог дээрэ залуушуулай газетын һайндэрэй үедэ эгээн сэбэр дангина гэжэ Ирина Пантеева нэрлэгдээ һэн. Жэбэршэһэн бааржа дээрэ конкурс үнгэргэгдэжэ, эрьеэр сутлараһан олон тоото харагшад наранда шангаар шаруулжа байгаашье һаа, конкурсын эхинһээ эсэс хүрэтэрнь тэсэмгэйгээр зогсоһон байна. Зарим хүнүүд уһан соо удаан саг соо зогсохо баатай болоо. Улаан-Үдын сэбэр дангинануудай түрүүшын конкурс имэээр лэ үнгэрөө һэн. Хэдэхэн үдэрэй үнгэрхэдэ залуушуулай газетэдэ Ира Пантаева тухай «Эгээн сэбэр дангина» гэһэн нэрэтэй статья толилогдоһон байна. Уданшьегүй редакцида бүлэг басагадһаа бэшэг ерэбэ. «Мисс» гэһэн нэрэдэ Ирина Пантаева хүрэнэгүй гэжэ бэшэг дотор хэлэгдээ. Ирина Пантаевагай фотографи дээгүүр зуражархиһан бэшэг абахадаа, гайхаа һэмди. Тиэд газетэдэ имэрхүү бэшэгүүд үшөө хэды дахин ороһон байна. Яахадаа эдир залуухан басаган тушаа имэ бэшэгүүдые бэшэхэ болооб гэжэ ойлгожо ядаабди. Зарим басагад атаархаһандаа бэшэжэшье болоо. Удаадахи жэлнүүдтэ энээниие һайнаар ойлгоо һэмди.

УРИН ЗОХИД МИҺЭРЭЛ БОЛОН ГОЕ ҺАЙХАН СЭСЭГҮҮДЭЙ ГУРБАН ҮДЭР

Ири Пантаева хоер жэлэй үнгэрөөшье һаа, үнөөхил урин зохидхон, сэбэр һайхан зандаа. Тэрээн тушаа муу үгэнүүдые хэлэгшэд, атаа жүтөөндэ абтагшад игэжэ хэлэхэдэмнай дураа гутажа магадгүй. Тиэд бидэ бүхы юумэ байһан соонь хөөрэжэ байнабди. Ира Пантаева Владимир Ковалевтой хамта декабриин 21—23-да ЗММК-гай соелой-спортивна комплекс соо үнгэргэгдэһэн «Мисс Центральная Азия-90» гэжэ конкурсын түгэсхэлэй гурбан үдэрэй программые хүтэлхөөр уригдаһан байна.

16-һаа 24 түхэриг хүрэтэр үнэтэй биледүүд тараагдажа, зал соо нэгэшье сүлөө һуури байгаагүй. Олон тоото харагшад конкурсдо хабаадаһан басаган бүхэниие халуун альга ташалгаар угтажа, үнэн зүрхэнһөө дэмжэжэ байһанаа мэдүүлэ. Конкурс эмхидхэгшэд, мүн спонсорнууд моодын театр уриһан, Монголһоо арһан хубсаһанай коллекци харуулгые эмхидхэһэн, ондоо тээһээ ерэһэн артистнуудай концерт харуулһан байна. Тобшоор хэлэбэл, хоер жэлэй саада тээ үнгэргэгдэһэн конкурсдо орходоо тад ондоогоор, мүнөөнэй эрилтэнүүдтэ хүрэмөөр эмхидхэгдээ. «Мисс Центральная Азия» гэһэн конкурсые телевизорээр харуулхаяа аягүйрхэхөөр бэшэ байгаа. Удаадахи жэлнүүдтэ конкурс бүришье һонирхолтойгоор эмхидхэгдэдэг болохо байха гэжэ найданабди.

Конкурсдо үнэхөөрөөшье сэбэр басагад суглараа. Тэдээн сооһоо эгээн эрхимүүдыень шэлэн абаха гээшэ жюридэ нилээд хүшэр ажал байшоо.

Дүрбэн категореор мүрысөөн болоо: «Мисс», «Миссис» — үбгэнтэй эхэнэрнүүдэй дунда, «Мини-мисс» — 4-һөө 13 наһа хүрэтэр болон «Мисс фото». Үбгэнтэй эхэнэрнүүдэй дунда үнгэргэгдэһэн конкурс «Мисс» гэжэ конкурсһоо балай ехэ илгаатай байгаагүй. Эхэнэрнүүд эдир залуухан басагадһаа бүри зохидоор, гоо сэбэрээр харагдаа гэжэ һанагдана. Сцена дээгүүр ябахадаашье тэдэнэр ондоогоор харагдаха юм. Хахад финалда олон тоото харагшад «Байгал» ансамблиин залуу хатаршан Марина Рыгзеновада анхаралаа хандуулһан байна. Ингэжэ Марина ганса харагшадай бэшэ, мүн жюриин гэшүүдэйшье зүрхэ сэдьхэл эзэлжэ шадаа. «Мисисс Центральная Азия-90» гэһэн үндэр нэрэ зэргэдэ Маринын хүртэхэдэ, нэгэшье хүн гайхсагүй. Магазинуудта ута гэгшын ээлжээнүүдэй байгаашье һаа, бүхы юумэнэй дуталдаашье һаа, хайшан гээд эдэ эхэнэрнүүд бэеэ имэ гоөор абаад ябана гээшэб гэжэ хүн зон гайхаа эһотой. Үбгэнтэй эхэнэрнүүдэй конкурсдо илагшадые бусадһаа һайнаар урмашуулха, үнэтэ бэлэг сэлэгүүдые бариха хэрэгтэй гэжэ хэншьеб хэлээ һэн. Энэ тон зүб. Шагналнууд тухай хожом хөөрэхэбди.

«Мисс фото». Тэрэниие конкурс гэжэ нэрлэбэл, алдуу болохогүй байха. Гэбэшье үнэтэй билет худалдажа абаһан олон тоото харагшадта энэ конкурс һайнаар харуулагдангүй үлэшоо. Имэ нэрэ зэргын түлөө сэбэр һайхан дангинанууд хабаадаа гэжэ тэмдэглэе. Саашадаа сэбэр дангинануудай конкурснууд улам эмхитэйгээр, улам һонирхолтойгоор үнгэргэгдэдэг болохо байха гэжэ найданабди.

МИСС — АЮНА РАДНАЕВА, УЛААН-УДЫН 20-дохи ҺУРГУУЛИИН 10-дахи КЛАССАЙ ҺУРАГША.

МИНИ МИСС

МИССИС — МАРИНА РЫГЗЕНОВА, «БАЙГАЛ» АНСАМБЛИИН ХАТАРШАН.

(Түгэсхэл. Эхинийнь 8-дахи нюурта).

Эдир залуухан Татьяна Помулева «Мисс Фото» гэһэн нэрэ зэргэдэ хүртөө. Харин Евгения Чернобровкина «Мисс Эротика» болоо. Саашадаа имэрхүү конкурснуудые эмхидхэгшэд эротикын асуудалда ехэл болгоомжотойгоор хандаха ёһотой гэжэ һанагдана.

«Мини-мисс» гэжэ нэрэ зэргын түлөө 4-һөө 10 наһа хүрэтэр бишыхан басагад тэмсэһэн байна. Бүхы бишыхан басагад судьянарта һайшаагдажа, хэниинь «Мини-мисс» гэжэ нэрлэхэб гэжэ нилээд удаан ойлгожо ядаа. Һүүлшын үдэр Захааминһаа ерэһэн дүрбэ наһатайхан Алина Цыбикова илажа гараа. Ямар эдеэндэ дуратайбши гэһэн асуудалда Алина хартаабхада дуратайб гэжэ хэлэһэн байна.

«Мисс» гэһэн нэрэ зэргын түлөө тэмсэл бүришье шэлэлгын турнуудһаа эхилээ һэн. Конкурсын жюри муугаар сэгнэнэ, һүүринуудые уридшалан ээлжэрхео гэхэ мэтэ ямаршье үндэһэ баримтагүй хөөрэлдөөнүүд конкурсыч дүүрэтэр болоһон байна. Конкурсдо хабаадаһан басагад болон гэдэнэй түрэлхид, дүтын хүнүүд имэ хөөрэлдөөнүүдые шагнаха баатай болоо. Конкурсын дүүрэхэдэ бүхы басагадта француз духиһаа эхилээд, элдэб янзын шангууд барюулагдаха гэжэ хэлэгдэһэн байгаа. Иигэжэ конкурсын дүүрэхые ганса сэбэр басагад бэшэ, мүн тэдэнэй түрэлхид ехэл хүлеэгээ гээшэ. Гэхэ зуура, имэ юумэн болоогүй. Хэрбээ конкурсын урда тээ гоеор найдуулаагүй һаань, басагад түлбэригүйгөөршье конкурсдо хабаадаха һэн. Саашадаа имэрхүү конкурснуудай урда тээ хооһон үгөөр уридшалан найдуулхаяа болиел гэжэ хэлэхэ дуран хүрэнэ. Түгэсхэлэй шатада хабаадаһан басаган бүхэн үнэтэ бэлэгүүдтэ хүртэхэ гэжэ байгаад хөөрэлдөөн болоо һэн. Гэхэ зуура, үнэтэ бэлэг сэлэг басагадта барюулагдаагүй. Үлүү бэлэг үгэжэрхибэбди гэжэ зарим басагадһаа бэлэгүүдынь һөөргэнь буляажа абаха ушарнуудшье болоһон байна. Имэ юумэнэй болоходо, нюдэеэ үһатуулхашье үе болоо. Эгээн бишыхан басагадта конфетэнүүд барюулагдаад лэ дүүрэһэн байна. 4—5-тай, 10-тай басагадай түрэлхид ехэл урмаа хухараа...

Гансал Аюна Раднаева үнэн зүрхэнһөө баярлаһан, урмашаһан байна. Тэрэ Улаан-Үдын 20-дохи дунда һургуулиин арбадахи класстай һурагша юм. Манай городто үнгэргэгдэһэн түрүүшын уласхоорондын конкурсдо илажа гараха гээшэ ехэл хүндэтэй. Урин зохидоор энеэбхилһэн, зохидхон шарайтай энэ басаган энэдхэг фильмүүдтэ дуратай, япон болон англи хэлэнүүдээр һонирходог. Аюна хэээ нэгэтэ оршуулагша болохо хүсэлтэй. Тэрээндэ нутри дэгэл, үнэтэ диадемэ, хубсаһанай комплект болон бусад үнэтэ зүйлнүүд барюулагдаа. Үшөө нэгэ хэды басагадта хари гүрэнөөр аяншалха путевко барюулагдаа.

Сэбэр дангинануудай конкурсдо эгээн эрхимыень тодоруулха гээшэ бэлэн хэрэг бэшэ. Үшөө тиихэдэ конкурсдо хабаадагшадые урмашуулха, тэмдэглэхэ гээшэ баһал шухала байдаг. Имэрхүү конкурснуудые ёһотойл ехэ хүдэлмэри гэжэ нэрлээ һаамнай, бү энеэлдээрэйгты. Конкурс эмхидхэгшэд үдэр һүниие илгаагүй эдэбхитэйгээр ажаллаа. Конкурс үнгэргэлгэдэ нилээд ехэ мүнгэн гаргашалагдаһан байна. Басагад хүдэлмэриеэ, һуралсалаа орхижо, бүхэлиин үдэр бэлэдхэл хэхэ, бэеэ һорихо баатай болоо. Конкурсдо илагшадта хэды ехэ мүнгэнэй шангууд барюулагданаб! Энээнһээ гадна ерсалдаата асуудалнууд замхадаггүй. Яагаа хээгээшье һаа, имэрхүү конкурснууд үргэлжэлүүлэгдэхээр хараалагдана.

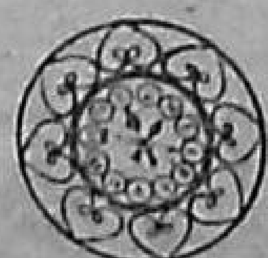

Түгэсхэлэй турта хабаадаһан басагад сценэ дээрэ гаража, харагшадай зүгһөө халуун альга ташалганда хүртөө. Тэдэнэй урин зохид миһэрэл харагшадай зүрхэ хүдэлгэһэн байха...

Инна РЫЖКОВА.

Жаргал ХАЛБАЗЫКОВАЙ фото.

БАГША ТУХАЙГАА БАЯРАЙ ҮГЭ

Хүн бүхэн эхэ, эсэгээ, элдин һайхан тоонто нютагай эрхим түрүү багшанараа элигэ зүрхэндөө дүтөөр һанажа, үе наһандаа домоглон дурсажа, аша түһыень үндэрөөр сэгнэжэ, тэдэнэй нэрэ хүндэдэ түшэглэн ябадаг гээшэ.

Минии багшанарай нэгэн Александр Харитонович Хазагаев тухай хөөрэхэ һанаатайб.

1938 оной намар Захаа-минай аймаг / Һургалтай нютагай эхин һургуулиин 2-дохи класста һуража эхилээ һэм. Бидэ сугтаа һурадаг 14 үхибүүд һэмди. 1-дэхи класста 12 хүбүүд һэн. Сентябриин нэгэндэ бидэниие Доржо Цыдыпов багша угтажа абаа бэлэй. Энэл үеһөө эхилжэ, ноябрь һарын гаратар Доржо Цыдыпович багшамнай маанадта ном заагаад, ямаршьеб даа шалтагаанаар ноябриин 2-то маанадые тараагаад, ондоо тээшэ ябашоо һэн.

Тэрэ үедэ ганса багша хоер халаанда хүдэлдэг һэн. Юундэб гэхэдэ, хоер классай үхибүүд барандаа һургуулиингаа гэр соо багтадаггүй һэмди. Тиимэһээ 1-дэхи класснай үдын хойно һурадаг байгаа.

Тэрэ намар Агуу Октябриин 21 жэлэй ой гүйсэжэ, Бургалтай нютагай «Большевик» колхозой ажалшад энэ найрые үгөө хүхюун сэнгэлигээр угтаа, найрлаа бэлэй. Колхозой залуу һаалишан басагад столово нээжэ, минии эгэшэ Цыпил тэндэ тогоошоноор ажаллаа һэн. Ноябриин 8-най үдэр Цырен-Доржо Жамсаранов, Доржо Дамдинов бидэ гурбан столовоһоо гараад наадажа ябатараа, тэрэ үедэ колхозой түрүүлэгшээр ажаллажа байһан Дмитрий Намсараевич Бакшеевэй газаа ерэхэдэмнай, гэрээр дүүрэн хүнүүд хэбэртэй, олоороо найрлажа байгаа һэн.

Эдэнэй дунда нэгэ танигдаагүй залуухан эрэ хүн байба. «Колхозой трактор» гэжэ дуу айхабтар солгеоноор аад, манай нютагаархинһаа тад ондоо аялгаар дуулахыень соносоһон бидэ гурбанай гэртэ орожо хараха дуранай хэды хүрэбэшье, түрүүшээр зүрхэлхэ хүмнай байбагүй. Хоер нүхэдэйнгөө таһа арсабашье, бинь татууһагүй зүрхэлжэ, гэртэ ороо һэм. Иигэжэ А. Х. Хазагаев багшаяа эгээл түрүүн хараһанаа мартангүй ходо һанажа ябадагби. Тэрэ үедэ арбаад наһатай үхибүүдэй ехэшүүлэй дунда орожо, тэдэнэй эмэ шагнаха гээшэ хэды шанга хорюултай байгааб даа!

Ноябриин арбанай үглөөгүүр хэшээлдээ ерэхэдэмнай һургуулимнай байшангай зосоо тад ондоо болонхой, самбар, парта-нууд, багшын стол гэхэ мэтэ гэрэй сонхогүй хана тээшэ хар, /лэгданхай маанадай нюр...н талаһаа, багшын нюур талаһаа сонхын гэрэл тудахаар болгогдоһон, шэнэ һургагшамнай үни хада эндэ ерэнхэй, пеэшэн түлигдэһэн, гэр соо дулаан, бүхы юумэн аршагдаһан, сагаадагдаһан, ялаcала угтаа бэлэй.

1938—1939 онуудай һуралсалай жэлдэ Бургалтайн һурагшад болон түрэлхид эдэбхи үүсхэл һайнтай багшатай болоһондоо барандаа урматай, хүхюун зугаатай болоо һэмди. Тэрэ үедэ багша хүн хадаа нютагай урдаа хараха гол һудаһан ябадаг һэн. Бидэ үхибүүдтэшье һуралсалнай еедэ татагдажа, үльгэр онтохоной далай соо ороһондол, физкультура, спорт, тоо бодолго, ород хэлэндэ һуралга, сэбэр бэшэлгэ гэхэ мэтэ хэшээлнүүд одоол шангараа һэн. Сэбэр бэшэлгын хэшээлые багшамнай ямар үндэрөөр сэгнэдэг байгааб даа. Хүнэй эгээл нарин нягтаар һураха ябадалда гоё һайханиие сэгнэжэ һуралгада, хэжэ байдаг, дээлгэгдэһэн ажалдаа харюусалгатайгаар хандалгада, барижа ажалладаг багажа зэмсэгээ нарин һайнаар абажа ябалгада, эдихэ хоол, үмдэхэ хубсаһандаа, саарһа гуурһандаа еһотой зэзн еһоор хандалгада, сэбэр бэшэлгын хэшээлэй ямар ехэ нүлөөтэй байһан тухай һургадаг байгаа.

Тэрэл 1939 оной намар 14 үхибүүд Хуртагын дүрбэн жэлэй эхин һургуулиин 3-дахи класста һуража эхилээ бэлэйбди. Энээхэн хугасаа соо тэрэ холын үе сагта Бургалтай нютагай 26 үхибүүдэй зүрхэ сэдьхэлдэ үгөө һайхан һургаал заабари үгэжэ, мартагдашагүй уран һайханай үрэһэ тариһаниинь мүнөөшье болотор сэсэглэн һалбарһаар зандаал.

Манай буряад арад хэр үгһөө багша хүниие дурсажа, үе наһаараа домоглон хэлсэжэ ябадаг һайхан заншалтай гээшэ.

Тэрэнэй удаа аяар арбан жэл үнгэрһэн хойно, 1948 ондо Александр Харитонович Бургалтай нютагтамнай дахинаа багшалхаа гэр бүлөөрөө нүүжэ ерээ һэн. Эдэ жэлнүүдэй хугасаа соо Үлэгшэнэй дунда һургуулида багшалаа. Буряадай искусство болон литературын түрүүшын декадада хабаадалсажа, Москвада бэлиг шадабаряа харуулалсаа. Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуу Ехэ дайнай гал дүлэн соогуур баруун фронтдо дүрбэн жэлэй туршада тэмсэжэ гараа. Гүрэн түрын үндэр хайра шагналнуудта хүртөө.

Нютагтамнай дахин ерэһэндээ баяртай, шэнэ эдэбхи үүсхэл гаргажа, тэрэл оной хабарһаа эхилжэ, дүрбэн жэлэй шэнэ һургуулиин байшан богонихон болзорой туршада бодхоолсоо һэн. Энэ һургуулиин байшан соо минии хүүшанай багша А. Х. Хазагаевта Очир, Даша-Цырен дүүнэрни, өөрымни үхин Цыден-Еши баһа ном заалгаа.

12 жэлэй турша соо Бургалтайн эхин һургуулида һурагшадай дундаһаа дээдэ эрдэмтэй олон хүн урган гараа. Тэдэнэй дунда багшанар, инженернүүд, эмшэд, хүдөө ажахын мэргэжэлтэд олон даа.

Тэрэ үедэ Бургалтайда бүхэли «Большевик» колхоз байһан аад, колхозууд, бага тосхонууд хамтаруулагдажа, томодхогдожо, 1959 ондо хашалта Баалалтаар гэр, хотоео урилжа, Михайловка зөөхэ баатай болоо һэмди.

Мүнөө һанахадам, хэдэн жэлээр үргэлжэлһэн хэды ехэ дэмы ажал хэгдээ гээшэб даа! Һургуули, клуб, магазин, баани болон малай байрануудай барилганууд хэндэшье хэрэггүй хосороо.

— Танайнгаа нютагай хүүшанайнгаа еһоор байгаа һаа, наһанайнгаа амаралтада гаратараа Бургалтайдаа ажаллаха байгааб даа,— гэжэ минии багша Александр Харитонович мүнөөшье хэлэдэг.

Мүнөө Үлэгшэн нютагта ажаһуудаг, наян наһатай багша, жара хүрэһэн шаби хоер хөөрэлдэжэ һуунабди. Багшымни наһанай нүхэр Цыбик-Ханда Намсараевна зугаадамнай оролсоно, урагшань хүтэлэлсэнэ. Эдэ хоер хүгшэдэй ашанар, зээнэр, гушанар газаа, досоо гарана, ороно. Газаагуур наадана, шуудана. Александр Харитонович багшамни түрүүшынхеэ түүхэлэн, урданайхяа удхалан, яралгүй зугаална.

Багшамнай 1911 ондо Эрхүүгэй областиин Усть-Ордын автономито округой Буряад-Енгүүдэй сомоной Онгосор һууринда тарясанай бүлэдэ түрэһэн байгаа. Василий Тугодхонович Скольжиков багша тухайгаа ехэ һониноор хөөрэнэ. Таня эгэшэдээ байжа, Эрхүүгэй университедтэ хоер жэл һураһанаа, 1925 ондо 14-тэй ябахадаа, комсомол болоһоноо, тэрэнэй удаа комсомолой обкомой зуушалгаар 1928 ондо Загастайда багшаар ажаллажа эхилһэнээ, мүн Байгалай хойто бэеын буряад аад, эндэ сартуул үхибүүдтэ багшалжа тухашарһанаа һонеор хөөрэнэ. Тэндэ хүдэлжэ, байхадаа, Ефим Гергесовтэй, Дансарунов гэжэ багшатай нүхэсэһэнөө, 1933 ондо Алцагай һургуулида ажаллаһанаа, 1930 оной намар манай Захааминда ерэһэнээ һанан дурсан хөөрөө бэлэй. Тиихэдэ тэрэл онойнгоо намар айл боложо амарһанаа, Санагын, Тудхалтын һургуулинуудта ород хэлэ зааһанаа, эгээл эндэ ажаллажа байхадань, хүүшан монгол үзэг, бэшэгһээ лата үзэгтэ ороһон тухай, 1938 оной намар манай Бургалтайда багшалхаа ерэһэн саг хүрэтэрөө, манай Захааминда эгээл түрүүшынхеэ хүшын һамар, хайнаг, һарлаг малнуудые хараһанаа залгамжалуулан, яралгүй хөөрэжэ байхань һонин лэ байба даа.

Атом ургалһан үе сагай
Асари хүгжэлтын гүн
дунда
Эрхим хүндэтэ, габшагай
Эрдэмээр голлоһон
хүсэл
зоригтой минии багша,
Ухаан бодолынь оюун
гүнзэгы,
Уран гартай, урин
сэдьхэлтэй,
Бэлиг найдалынь удха
ехэтэй,—
Бэрхын һайгаар һургаа
юумэл минии багша.
Алтан зүрхэнэйнь сохисо
элихэн,
Арюун һургаалынь
булагтал сэбэрхэн,
Айдар наһанайм харгы
гэрэлтүүлһэн,
Ажабайдалайм утаһан
жолоо — минии багша.

Цыбик-Жап
НАЙДАНОВ,
ажалай ветеран,
хүдөө бэшэгшэ.

Захаамин.

Мебель мүнөө үедэ эгээн хоморой шухаг зүйл болонхой. Һаяын ерээдүйдэ мебель хайшан гэжэ элбэгээр гаргадаг болохоб гэһэн асуудал хурсаар табигдаха еһоорооло табигдана. Мебель элбэгээр гаргахын тула орео тухеэрэлгэнүүд, түүхэй эд, конструкци гэхэ мэтэ тиимэшье хэрэгтэй бэшэ ха юм. Гадна манай республика бүхы орон дотор ой модоор баян регионуудай нэгэн гэжэ тоологдодог.

Юрын шкаф гү, али диван худалдажа абахын аргагүй саг болошонхой. Юрын стул, табуреткэһээ эхилээд, бүхы юумэн хомор даа.

Гэхэ зуура, республика доторнай яһала олон мебельнүүдые гаргадаг предприятинууд бии. БМДК болон бусад предприятинууд республикымнай мебельнэ индустри болоно бшуу. Тиигээшье һаа, гэр соо табиха бараан ехэл хомор болошонхой. Иимэ байдалһаа хайшан гэжэ гаралтайб? Жэшээ болгон, судна бүтээлгын завод абаад үзэе. Эндэ зөөлэн мебель бүтээн гаргадаг. Энэ комплектые «Сэлэнгэ» гэжэ нэрлэдэг юм. Диван-орон, креслэ-орон, кухниин стол, табуреткэ, ханада үлгэдэг шкаф гэхэ мэтэ энэ заводто бүтээгдэнэ. Һара бүхэндэ завод түсэбөө үлүүлэн дүүргэдэг. Тиигээшье һаань, бидэ магазинуудта дээрэ дурсагдаһан мебель хэдыдэшье харадаггүйбди. «Сэлэнгэ» гэжэ комплект 800-һаа 1000 түхэриг хүрэтэр сэгнэгдэдэгшье һаа, газаа түхэлөөрөө ехэл үзэмжэгүй гэжэ хэлэмээр. Энэ мебель худалдажа абахын тула зээлжээндэ бэшүүлжэ, аяар хэдэн жэлэй туршада хүлеэхэ баатай болоно. Завод һарадаа 200—250 комплект гаргана. Энээниие тиимэшье үсөөн бэшэ гэжэ хэлэмээр.

ШЭНЭ ЖЭЛДЭ МЕБЕЛЬ АБАЖА ШАДАХА ГҮБДИ?

Предприятинууд бүхы мебель наймаанда гарганагүй, сэнгэй дээшэлхые хүлеэнэ гэжэ байгаад зоной дунда хөөрэлдөөн гарана.

Заводой ахалагша инженерэй орлогшо В. Д. Лубсановтай хөөрэлдэхэдэмнай, иигэжэ харюусаа: «Бидэ түсэбөө дүүргэхэ гэһэн зорилго урдаа табидагбди. Бэлэн болоһон мебель хадагалжа байха складууд маанадта байхагүй. Тиимэһээ бүхы продукци цех сооһоо сэхэ магазинуудта абаашагдадаг. Заримдаа нэгэ хэды партинууд складуудта ябталагдажашье магадгүй. Энэ юунһээ болоноб гэхэдэ, зарим детальнүүд дуталдажа, һаалта хэдэг. Паралон, бүрихэ бүд гэхэ мэтэ ходо дуталдахаяа һанана. Хэрбээ бүхы юумээр хүсэд һайнаар хангагдадаг байгаа гээшэ һаа, түсэбөө бүришье ехээр үлүүлэн дүүргэдэг байха һэмди.

Республикымнай бусадшье предприятинуудта иимэл байдалтай гэжэ һанагдана. Һаяын ерээдүйдэ хэрэг байдал һайжаршаха гэжэ хүлеэһэнэй үлүү гэжэ ойлгохоор. Бэе бэетэеэ харилсаатайгаар ажаллахада, хүнгэншье, урагшатайшье байдаг гээшэ. Тээд һүүлэй үедэ хангагшадайшье, предприятинуудайшье хоорондо холбоон бэлэхэнээр таһаршадаг болонхой.

Дэлгүүрэй харилсаануудта хүрэжэ ерэхэеэ байһан сагта ажаһуунабди. Тиимэһээ хүшэр байдалда хайшан гэжэ бэеэ хангахаб, ядамаргүйгөөр ажаһуухаб гэһэн асуудал табигдана. Иигэжэ бүхы багашье, томошье предприятинууд хүшэр байдалһаа гараха арга замуудые бэдэржэ захалаа.

Мебель гаргадаг бүхы предприятинууд столой саана һуужа, дээрэ дурсагдаһан асуудалнуудые хайшан гэжэ зүбөөр шиидхэхэб гэжэ хөөрэлдэхэ ёһотой. Мебель бүрихэ бүд Украинаһаа, Чехословакиһаа асарагдадаг. Теэд һүүлэй үедэ бүд ехэл багаар оруулагдана. Гэхэ зуура, республика доторнай томо гэгшын нарин сэмбын комбинат бии ха юм. Тэрэнэй бүхы продукци республикаһаа гадуур тараагдашана.

Шэнэ жэлдэ мебель баһал хомор байха гэжэ эртээнһээ хэлээ һаа, дээрэ ха.

Наталья **ДАШИЕВА,**
манай корр.

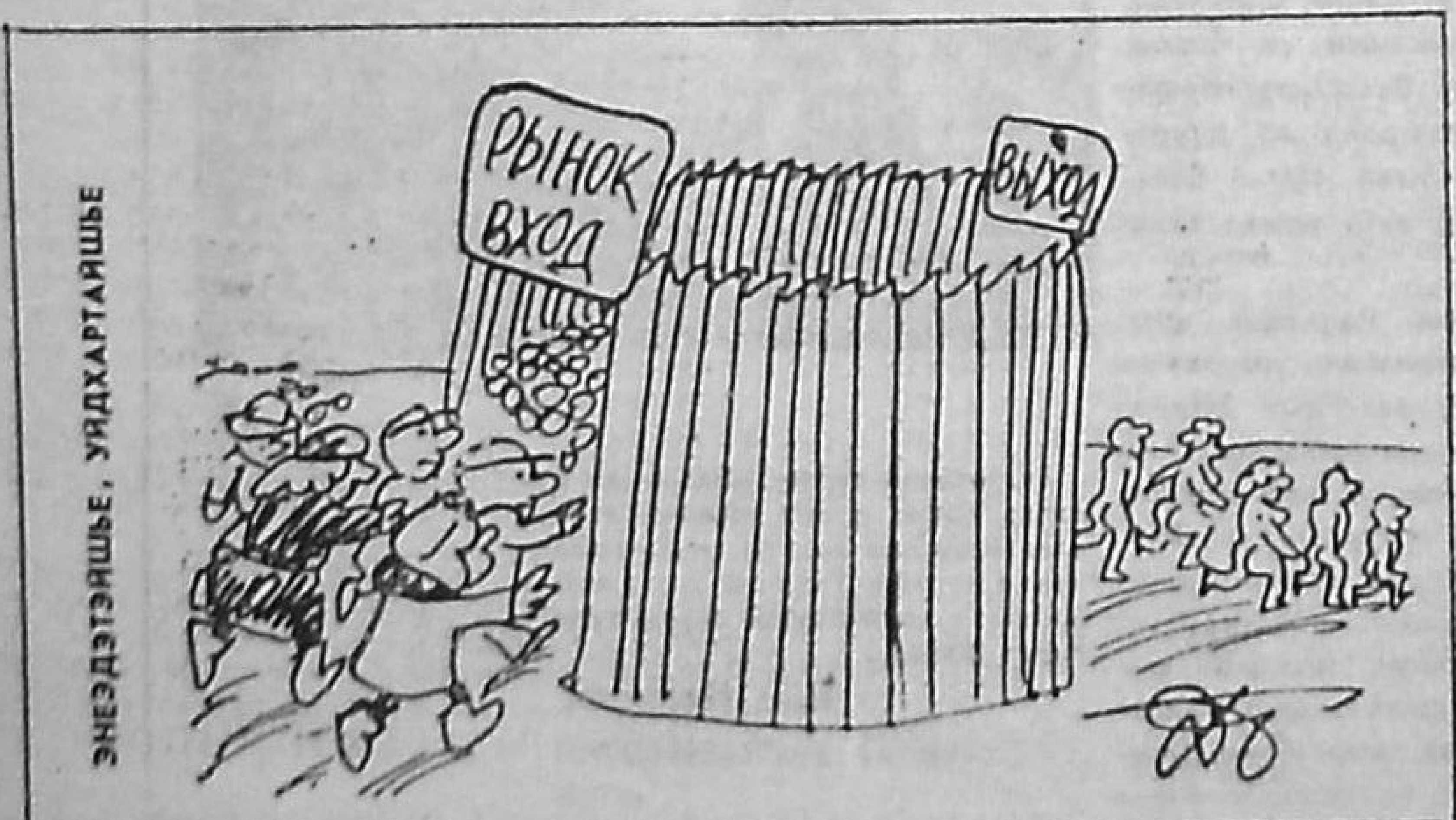

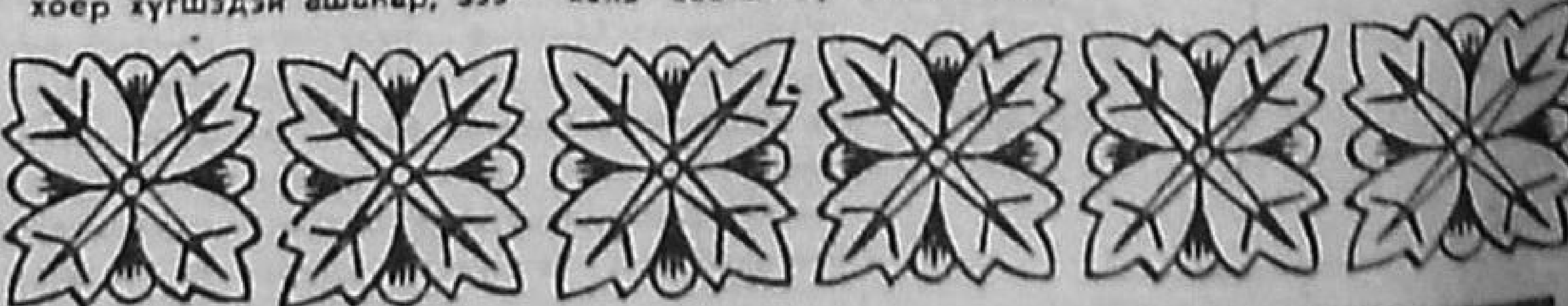

Үбэр-монголой уран зохеолшод тухай

1987—1988 онуудта Хитадай Арадай Республикын монгол үндэhэтэнэй мүнөө үеын литературын түүхээр хоёр дэбтэр (дээдэ ба доодо) хэблэгдэжэ, Үбэр-Монголой соёлой хэблэлэй хорооноhоо гараа юм. Тус номой дээдэ дэбтэр (20 хуудаhан) соо Монгол зохеолшодой тоое 269 хүн гэжэ харуулhан байна. Мүнөө «Буряад үнэн» газетын хуудаhан дээрэ 600 хүн гээд тэндэ ябажа ерэhэн журналистнууд бэшэнэ. Үбэр-Монголой уран зохеолшод хэзгүүр hуудаг бэ гэhэн асуудалда харюу болгон дээрэ хэлэгдэhэн дэбтэрнүүдые шэнжэлэн, манай Улаан-Үдэ хотсор hаяхан ябаад ошоhон тэндэхи журналист япон, хитад хэлэнүүдhээ оршуулагша Буян-Дэлгэрэй хэлэжэ үгэhэн баримтануудhаа абажа бэшэхэмнай.

Үбэр-Монголой уран зохеолшод автономито ороноймгоо 8 аймаг, 4 хотонуудта ажаhуудаг, ажал хүдэлмэреэ эмжэлтэтэйгээр ябуулжа байдаг.

Гадна монгол зохеолшод КНР-эй бусад можонуудта болон Бээжэн хотодо hуудаг, ажалладаг байна. Түбхын түрүүндэ, Манжуурай гурбач можодо гэбэл: Хэйлунцзян (монголоор—Хара-Мүрэн), түб хотонь—Чанчунь (монголшууд Шэнэ ниислэл хото гэдэг бэлэй); Ляонин можо, түб хотонь—Шеньян (анханай Мукден хото, миллион үлүүтэй хүн зонто). Эдэ можонуудта (провинцинуудта) зарим тэды монгол хошуунууд багтан оролсоно. Хара-Мүрэн можодо Дүрбэд, Ехэ минган ба Хойто (Умарата) Горлос — иимэ гурбан хошууд багтан оролсоно. Гирин можодо Үмэтэ Горлос хошуун ороно. Ляонин можодо монголжон хошуун ородог юм байна. Манжуурай гурбан можодо хамта дээрээ 5 миллион манжа угсаатан hуудаг, өөрынгөө хэлэ, бэшэг мартажархиhан зон, гансал хитад хэлэн дээрэ хөөрэлдэдэг, бэшэдэг, уншадаг байха юм.

Үбэр-Монголой уран зохеолшод тухай бэшэхэдээ оха захаhаань эхилэе.

Сайнцогто болбол Дундада Уласай монгол үндэhэтэнэй дунда уран зохеолой талаар түрүү hуури эзэлхэ зэргэтэй. Тэрэ 1914 оной хоёрдугаар hарын 23-най үдэр Үбэр-Монголой Чахар чуулганай Шулуун-Хүхэ хошуунда (мүнөөнэй байдалаар абабал, Шэлын голой аймагай Шулуун-Хүхэ хошуунай Жагасатай сомондо) малшан айлай гэр бүлэдэ түрөө бэлэй. Эсэгэнь Насар-Дэлгэр гэдэг, тиимэhээ «На, Сайнцогто» гээд бэшэнэ. Тунээмаа гэжэ hайхан зантай, ажалда бэрхэ эмэгтэй ябаhан юм. «Тэдэ мал үсөөн, хүрэнгэ нимгэн» — иимэ айлайхи байгаа гэнэ. Эсэгэнь «бага сага монгол бэшэгтэй» гэжэ бэшэгдэнэ. Сайнцогто 15 наhатайдаа хошуунай бага hургуулида орожо, 19-тэйдөө дүүргээд, 23 наhатай болотороо хүдөө нютагтаа хүдэлжэ байтараа, 1936 ондо Чахарай «Монгол залуушуулай hургуулида» hуража, наhан соогоо зохеолой ажал эрхилхэ замда гараа hэн. 1937 ондо Сайнцогто Токио хотодо Дурна Азиин дээдэ hургуулида абтажа, дүрбэн жэл соо hуралсажа, хүрэнгэтэ уласай hурган хүмүүжэлтэй танилсаа бэлэй. 1938 онhоо эхилжэ, уран шүлэгүүдые бэшэжэ эхилhэн. 1942 оной эхеэр нютаг оронoo бусажа ерээд, 1945 он хүрэтэр Баруун Сунит хошуунай үхидэй hургуулида багшалаа. Тэндэ хэдэн зохеол, шүлэгүүдээ бэшээ. 1945—1947 онуудта Улаан-Баатар хотодо Сүхэ-Баатарай нэрэмжэтэ намай дээдэ hургуулида hуралсажа гараа. 1959 ондо Дундада Уласай эб хамта нэмда гэшүүн боложо ороо. «Хүхэ торгон тэрлиг» гэhэн поэдэй тэрэ үеын зохеолнууд соо нигэжэ хэлэгдэнэ:

«Шэлын ногооной дэбисхэр
дээрэ
Шэнэхэн сагаан гэртэхи
Сэргэлиг зантай хүүхэнэй
Сэдьхэлынь мэдэгдэнэ үгы.
Хүхэ торгон тэрлигээ
Хүдэр сайхан оёжо байна.
Өөрхэн түрэhэн хүүхэн
гуйн
Хэндэшье оеhыень бү
мэдэ».

1973 оной хабар Сайнцогто табин юhэн наhан дээрээ Шанхай хотодо хүндэ үбшэнэй шалтагаанаар наhа бараба. Монгол үндэhэнэй арад түмэн хайрата шүлэгшэнөө алдаба гээд бэшэгдэнэ. Сайнцогто Дунда Уласай монгол үндэhэтэнэй мүнөө үеын удха зохеолой эхи табигша мүн гэжэ сэгнэгдэнэ.

Алдарта шүлэгшэ Бүринбэхи Жоуда аймагай Баарин баруун хошуунда Баян тала айлай ядуу малшан айлда түрэбэ. Эсэгэнь Бадманимбу гэжэ нэрэтэй, тиимэhээ Б. Бүринбэхи гээд бэшэнэ. Эхэнь гэхэдэ, Хэсхүвэр гэжэ нэрэтэй «хүхээн hэргэг hонор, гэр Уран, хоолой hайтай малшан ябаа юм» гэнэ. Хотон соогоо багшые урижа, үхибүүдые hургадаг байгаа. Тэндэ Бүринбэхи ябалсажа, түрүүшын hургаал абажа захалаа hэн. Удаань 1943 ондо hая нээгдэhэн hургуулида орожо, хоерхон жэлэй турша соо эхин hургуулияа дүүргэбэ. 1945 оной хабар Ехэ Байшангай дээдэ шатын hургуулида ороо бэлэй. Уданшьегүй япон сэрэгэй дарагдаад байхада, арhа нооhоной мэргэжэлтэй болохо hургуулида далижан орожо, Линьдун хотын үйлэдбэринүүдтэй холбоотой болоо hэн ха. 1948 оной хабар хэдэн нютагуудай хоорондохи холбоото дээдэ hургуулида орожо, уран зохеол бэшэхэ мэргэжэл абажа шадаhан байна. Энэ үедэ илангаа түрүүшынгээ гоё hайхан шүлэгүүдые бэшэжэ захалаа hэн.

Уран зохеолшо, шүлэгшэ Б. Бүринбэхи оройдоол долоохон hара соо дээдэ hургуулида hуралсаад, Дундада Уласай арадай сүлөөлхэ армида абтажа, Үбэр-Монголой морито сэрэгтэ алба хэбэ. Эндэ мүн уран hайханай ангида ажал хээ. 1958 ондо сэрэгэй албанhаа сүлөөлэгдэжэ, Үбэр-Монголой дээдэ hургуулида монгол хэлэнэй салбарида багшалжа байхадаа, уран зохеолоо оносо амжалтатайгаар үргэлжэлүүлээ.

1959 ондо Дундада Уласай зохеолшодой хэблэлдэ ороба. Одоо Б. Бүринбэхи Үбэр-Монголой Ехэ hургуулиин монгол хэлэ, литературын салбариие эрхилэгшэ, Дундада уласай зохеолшодой эблэлэй хэрэг эрхилэгшэ, Үбэр-Монголой дээдэ түрүүлэгшэ гэхэ зэргын үүргэнүүдые гүйсэдхэдэг байгаа юм ха.

Зохеолшо, оршуулагша Гэрэлцогто 1925 ондо Үбэр-Монголой Жирэм аймагай хорчин зүүн гарай Хойто хошуунай Адуушан нютагта түрэhэн. 1939—40 ондо Баян талада(хи) тарялангай дунда hургуулида hуралсахадаа, монгол хэлэнэй багша Теш''янгын оролдолгоор Эхэ орон, үндэhэтэн зоноо хайрлаха сэдьхэлтэй, эзэрхэг түримхэй япончуудта эсэргүүсэхэ хубисхалта хүмүүжүүлгэ олоhон байна.

1947 ондо Үбэр-Монголой хубисхалта залуушуулай эблэлдэ ороо hэн. Удаадахи жэлдэнь Дундада Уласай эб хамта намда ороbo. Дайнай жэлнүүдтэ урда фронтдо байлдаhан байна. 1950 ондо Улаан хотодохи Үбэр-Монголой намай hургуулида hуралсажа, hуралсалаа дүүргэhэнэй hүүлээр Үбэр-Монголой сэрэгэй улас түрын газарта ажал хэдэг байгаа. 1966 оной зүн болотор соёл гэгээрэлэй салаанай даргаар хүдэлмэрилхэ зуураа хэблэлэй хэрэгтэ ехээр оролсожо, олон статьянуудые бэшэжэ, журналистын үндэр нэрэтэй болоо гээшэ. 1958 ондо «Зам» гэдэг түүжэ хэблүүлhэн байна. Бидэ эндэ хэдэн үгэ хэлэхэ hанаатайбди.

Октябриин хубисхалай бүри урда тээ, хойноньшье Россин зон Дундада Уластай худалдаа наймаа үе-үедэ горитойгоор хэдэг байгаа. Хитад сай, даалимба, шэршүү торгон манай Буряад хүрэтэр асарагдадаг hэн. Манай Россин эд бараае Хяагта хотоор, Улаан-Баатар, Сайн-Шанд, Даамын Үүдээр дамжуулжа, Дундада Улас абаашадаг бэлэй.

Автор, зохеолшо Гэрэлцогто Шэлын голой ирагуу гоё нютагай байдалые hайнаар харуулжа шадаа. Тэндэхи аймагай газар дайдаар хээрээ бүхэндэ хэдэн зуугаад тэмээ, морин хамбынууд хойшо, урагшаа гарадаг бэлэй. Урагшаа сшоходоо Калган хото (еhото монголоор хэлэбэл, Чиголалта—Халгаар (хитадаар—Чжанцзякоу) гарадаг hэн. Энэ хото хадаа Хитадай гайхамшагта Ехэ Ханын үүдэн дээрэ байгуулагдаhан, ханын урда тээ Хитад зон, хойто хажуудань монгол зон hуудаг байгаа гэжэ эртэ урда сагта бэшэдэг бэлэй. Шэнэ түмэр харгы хадаа Улаан-Үдэ, Улаан-Баатар хотонуудые Бээжинтэй холбожо түүхэтэ хэрэг бүтээhэн байна.

Алдарта зохеолшо Залгаахүү 1930 ондо Үбэр-Монголой Хорчин баруун гарай Үмэнэтэ хошуунда тарясшанай бүлэдэ түрөө. Түрүүн нютагтаа hургуулида hураад, удаань Улаан хотодо багшын hургуулида hураа. 1947 онhоо хубисхалай ажалда оролсожо ябаа. 1948—1954 онуудта, түрүүн Дундада Уласай эб хамта намда орожо, намай хороондо хүдэлhэн байна.

1955 ондо Үбэр-Монголой сониной хороондо ажаллажа эхилээ, тэрэ жэлдэ Дундада Уласай зохеолшодой эблэлдэ абтаhан. Залгаахүү хитад хэлэн дээрэ бэшэдэг болобошье, монгол зоной байдалые hайн мэдэхэ байhан тула тэдэнэй hанал сэдьхэлые гүнзэгыгөөр шэнжэлжэ бэшэдэг байна. Энэ үедэ хэдэн рассказуудые бэшэжэ, хэблүүлжэ үрдиhэн гэээшэ. 1960 ондо Батоу (монголоор Бугата) хотодо булад түмэр гаргадаг заводто орожо жэл шахуу хүдэлөөд, удаань Үбэр-Монголой дээдэ hургуулиин удха уралиг шудалха ангида hураhан байна. Залгаахүү гэгшын бэшэhэн зохеолнууд тиимэшье үсөөн бэшэ. Тэрэнэй бэшэhэн «Улаан зам» роман нилээд дээгүүр сэгнэгдэхэ зохеол мүн болоно. Залгаахүү hүүлшын жэлнүүд соо уран зохеолшодой дунда ударидахы хүдэлмэридэ ажаллана.

Наранггуа 1942 ондо Үбэр-Монголдо, Жудаа аймагай Баарин баруун хошуунда түрөө. 1956 онhоо 1966 он болотор эмэгтэй Наранггуа Жудаа аймагай уран hайханай бүлгэм, Үбэр-Монголой дуу, бүжэгэй бүлгэмдэ тоглогшоор (артистаар) ажаллажа, 1980 ондо Үбэр-Монголой арадай хэблэлэй хорооондо орожо хүдэлhэн, мүнөө телевидениин хороондо хүдэлжэ байнхай.

Наяад оной үеhөө эхилжэ, Наранггуа уран зохеолой ажалда оролсожо, монгол, хитад хэлэн дээрэ бэшэдэг юм. Олондо мэдээжэ болоhон «Агшан зуура», «Абагайшууд» гэхэ зэргэ хэдэн рассказ, түүжэнүүдынь бараг дээгүүр сэгнэлтэдэ ороhон байна.

Сүхэбарас зохеолшо 1936 ондо Жосотын чуулганай (аймагай) Харачин зүүн хошуунда Хондын айлда түрөө юм. Чанчуньдахи арбан нэгэдүгээр hургуулида hуралсажа байхадаа шүлэг, дуу бэшэжэ, газетэ болон журналнуудта хэблүүлжэ гаргадаг болоо hэн ха.

Сүхэбарас хэдэн рассказуудые бэшэhэнэй удаа «Чингис хаанай домог» гэжэ роман бэшэhэн юм. Тэрэнь түүхэдэ хабаатай. Дээдэ дэбтэрынь 1984 ондо Гиринэй арадай хэблэлэй хороондо хэблэгдээ, доодо ботинь 1985 ондо гараа. Тус роман болбол Сүх-Барасай түрүүшын томохон амжалта мүн болоно.

Залуу зохеолшо Аянга 1947 ондо Ехэ-жоу аймагай Отог хошуунда түрөө. 1968 ондо Хүхэхотодохи Үбэр-Монголой монгол хэлэ бэшэгэй тусхай мэргэжэлэй hургуулиин оршуулха ангиие амжалтатайгаар дүүргээ hэн. Удаань Ехэ-жоугай аймагта «Ордосой сониной» редакцида болон радио дамжуулха талаар корреспондент, ударидахы даргааршье хүдэлөө, мүнөө намын (партиин) аймагай хороондо нэрин бэшэгэй даргын орлогшоор (манайхяар хоердохи секретаряар) хүдэлжэ байна гэнэ. Аянгын бэшэhэн зохеолнууд хоёр удаа шангуудта хүртэhэн, 1981 онhоо зохеолшодой эблэлэй гэшүүн байха юм.

А. Тайбай (зохеолшын далда нэрэнь Цогтозандан) 1932 ондо түрөө, 1957 ондо Түбэй үндэhэтэнэй дээдэ hургуулиин монгол хэлэ, литературын ангиие дүүргээд, удха зохеол, хэлэ бэшэгэй, оршуулгын ажал олоор хэhэн, одоо Синьцзян-Уйгуурай автономито райондо «Үүрэй солмон» (солбон) журнал монгол хэлэн дээрэ гаргалсажа байдаг.

Уран зохеолшо Цогтозандан нэя шахам шүлэг, хори үлүүтэй рассказ, дүрбэн повесть, арбэ гаран шүүмжэлэл бэшэhэн байна. Зарим зохеолнуудынь шандашье хүртэhэн байха. Олон уншагшадта тэрэнэй бэшэhэн «Үбэрүүн (өөрын) замаар ябая» гэдэг мартагдашагүй зохеол мүн болоно.

Шүлэгшэ, зохеолшо М. Асар (еhото нэрэнь Лю Цин) 1936 ондо Хинган аймагай Хорчин баруун гарай дундада хошуунай тарясшанай бүлэдэ түрөө. Оройдоол 1947 ондо hургуулида ороxo аргатай болоо hэн. 1951 ондо hайн дураараа арадай сүлөөлхэ сэрэгтэ алба хэхээр абтаа бэлэй. 1953 ондо сэрэгэй ангиин баталалгатайгаар Үбэр-Монголой хэлэ бэшэгэй тусхай мэргэжэлэй hургуулида hуралсажа, монгол хэлэ бэшэг, удха зохеолой хэрэгтэй танилсаhан анха түрүүшын мэдэрэл hайнаар оложо абаhан байна. «Үбэр-Монголой байлдагша» журналда найруулагшын ажалда хүдэлхэ зуураа сүлөөтэй сагаа зүбөөр ашаглажа, шүлэг, рассказ болон түүжэ бэшэдэг болоо hэн.

Бу. Ландо 1949 оной 11-дүгээр hарын 11-нэй үдэр Үбэр-Монголой Улаан цаб аймагай Сахар баруун гарай дунда хошуунда түрөө. 1969 ондо дунда hургуули дүүргээд, арбан жэлэй турша соо тарялан ажал эрхилжэ байха зуураа, уламжа олон ном уншажа, бага сага зохеолой ажал хэжэ, түрүүшын амжалтатай болоо hэн. 1979 ондо хошуунай намай хороондо агитационно хүдэлмэридэ орожо, нилээд олон статьянуудые бэшэжэ, hониной хуудаhануудые дээрэ тунхаглаа бэлэй. Удаань өөрынгөө хошуунда радио болон телевидениин хүдэлмэридэ ажаллаhан байна. 1977 онhоо 1982 он хүрэтэр «Салхин шүүрэгтэ Чахар нютаг» гэhэн нэрэтэй роман бэшэжэ, дүрбэ, габа дахин заhажа, хэблэлдэ гаргаа юм.

* * *

Хүхэ-Нуурта 20 мянган монголшууд бии. Хүхэ-Нуур гэhэнэйнь хитадаар Цинхай можо (провинци), түб хотонь—Синин. Анхан сагта Хүхэ-Нуурай 28 хошуунда монгол угсаатай хубаагдадаг байhан юм гэхэ. Мүнөө тэндэ Монгол-Түбэдэй автономито аймаг байгуулагданхай. Хүхэ-Нуур гээшье монгол зон далай гэжэ нэрлэнэ. Далайн баруун талада монгол, түбэд угсаата зон хитадтаяа хамта hуудаг юм гэнэ. Тиихэдэ мүнөөнэй 14-дэхи далай-лама Агван Лубсан Тэнцинггьяцо гэгшэ 1935 ондо Хүхэ-Нуурта ойрохон байгаа. Танцер гэжэ hууринда хитад-монгол холимог гэр бүлэдэ түрэhэн байна. 14-дэхи далай-лама 1989 ондо Эб найрамдалай Нобелиин шанда хүртөө hэмнай.

Эмэгтэй шүлэгшэ Сарангэрэл 1958 ондо Хүхэ-Нуурай Можын Хүргиг хошуунда түрөө. 1981 оной hүүл багта Лань-тоудахи баруун хойто үндэhэтэнэй дээдэ hургуулиин монгол хэлэ, удха зохеолой тусхай мэргэжэлэй ангиие дүүргээд, одоо тус hургуулидаа үлөөд, монгол удха зохеолой ажал хэжэ байна. 1979 ондо «Хүхэ-Нуурай хүбөөгөөр» гэжэ нэрэтэй ном гаргуулhан. Олон шүлэг, рассказуудые, мүн уран зохеолнуудта шүүмжэлэл бэшэдэг. Тэдэнь тиимэшье гайхалтай олон бэшэшье hаа, залуу эмэгтэй шүлэгшэ уншагшадай анхаралые hонирхуулжа шадаhан байна бшуу.

Цасан-Уула хадаа 1945 ондо Хүхэ-Нуурай можодо монгол үндэhэтэнэй нютагта түрөө hэн. Далаад оной эхеэр захалжа, ульгэр рассказуудые бэшэдэг байгаа, удаань повесть зохеодог болоо. 1981 ондо КНР-эй Уран зохеолшодой холбоогоор байгуулагдаhан үсөөн тоото үндэhэтэй hургуулида hуралсажа, уран зохеолой талаар бага бэшэ бэлэдхэлтэй болоhон юм. Цасан-Уулын бэшэhэн зарим зохеолнууд Хүхэ-Нуурай можо соо литературын шанда хүртэhэн байха юм.

Ойрод монголой ахамад шүлэгшэ, зохеолшо Ч. Улзыбата 1909 ондо Синьцзянай Тарбагатайн аймагай Дүрбэлжэн уездэ түрэhэн юм. 1933 онhоо эхилжэ, нютагтаа hурган хүмүүжүүлэлэй алба ябуулагша уялгада тон ехэ эдэбхи гаргажа, хожомынь дүрбэлжэн уездээ монгол hургуули бии болгоhон хүн байна. Удаань шүлэг бэшэжэ захалаа. Монгол хэлэ hайн мэдэхэhээ гадна, уйгуур, казах, хитад хэлэнүүдые мүн бараг мэдэдэг, уйгуур, казах дээрэ оршуулгануудые хэдэг байhан. 1980 ондо наhа бараhан байна. Олон жэл соо хэблэлэй хороондо болон уран зохеолой журналай редколлегидэ дарганарай тушаал эрхилдэг байбашье, өөрынгөө бэшэhэн шүлэг, зохеолнуудые хэблүүлжэ гаргадаггүй хүн ябаа. Тэрэнэй зохеолнууд болон шүлэгүүдэйнь түүбэринүүд «Малшадай сэдьхэл» гэhэн гаршагтайгаар 1982 ондо хэблэлhээ гараа.

Шүлэгшэ, зохеолшо Хү. Тамринжаб 1930 ондо Синьцзян Уйгуурай автономито районой Тарбагатайн аймагай Барлагт арбан сомоной дүрбэдүгээр сомондо түрөө юм. Арбан наhанhаа эхилжэ, Дүрбэлжэн уездын монгол бага hургуулида табан жэл соо hураа. Удаань нэгэ жэлэй туршада тэрэ hургуулидаа багшын ажал хэhэн байна. 1950 ондо Синьцзяндаа намай (партиин) hургуулида hураад, сэрэгтэ абтажа, нэгэ жэл алба хэhэн юм. 1951 онhоо эхилээд, «Синьцзянай үдэрэй сониной» хороондо мүнөө хүрэтэр ажаллажа байна. Тамринжаб табяад онhоо эхилэн уран зохеолой хүдэлмэриие амжалтатайгаар хэhэн, тэрэнэй бэшэhэн «Алтан булаг» повесть 1980 ондо Синьцзянай уран зохеолшодой нэгдүгээр шанда хүртэhэн юм.

Митэб ДУГАРОВ
монголоо буряадшалжа, хэблэлдэ бэлдэбэ.

Һэримжэтэй байха

Германиин зүүн зүгтэхи нютагуудта олониитын түлөөлэгшэд хүн зониие һэримжэтэй байхыень һүүлэй хэдэн неделиин туршада уряална. Ушар юуб гэхэдэ, эндэ шэнэ нацистнууд толгойгоо үргэжэ эхилээ ха юм. Һунгалтадай дүүе абахын тула тэдэнэр хүдэлмэреэ эдэбхижүүлэнхэй. Теэд шэнэ нацистнууд олон бэшэ, тэдэнэй уряа лозунгнууд мүнөөнэй үедэ таарамдамаар бэшэ ха юм гээд олсон хүнүүд һанажа болоно. Гэбэшье һаяхан үнгэргэгдэһэн һунгалтын үедэ «республиканецуудай» партиин түлөө хэдэн арбаад мянган хүн дүүгээ үгөө гээд мартажа болохогүй. Баруунай үзэл суртал баримталагшадай засагые булаан абахые оролдожо байһыень энэ ушар гэршэлнэ ха юм.

Дрезден хотодо һаяхан болоһоо үнгэрһэн үйлэ хэрэгүүд энээниие үшөө дахин һануулна бшуу. Алхамаа жэгдэлэн, «хари гүрэнэйхид — арилагты!», «Рот-фронт — үхэлөө олог!» гэһэн уряа лозунгнуудые хашхаран, нацистнууд үйлсөөр ябаһан байха юм. Эндэ дүрбэн зуугаад хүн хөбөөдөө гээшэ. Үйлсөөр ябагшадые ФРГ-дэ мэдээжэ, шэнэ фашистнуудай фюрер Михаэль Кюнен толгойлһон байна. Үндэһэ яһатанай илгаа гарганаһанай, мүн ороной конституцитай таарамдахагүй бусадшье үйлэ хэрэгүүдэй түлөө тэрэ хэдэ дахин сүүдлүүлээ юм. Урданай ГДР-эй газар дайда дээрэ М. Кюненэй ерэхэ эрхэнь хэдэн неделиин урдахана хаһагдаа юм. Мүн эндэ ерэхыень урдань эсэсовец ябаһан, мүнөө ФРГ-гэй «республиканецуудай» партиие хүтэлбэрилэгшэ Шенхуберта хорюулһон байна. Теэд Дрезденэй болоһон үйлэ хэрэгүүдые эндэхи 300-гаад полицейнхид миил хараад байха ушартай болобо бшуу. «Республиканецуудта» демонстраци үнгэргэхэ зүбшөөлые засагаархид үгэһэн байгаа ха юм.

Демонстрацида гарагшад политическэ эрилтэнүүдые табиһан байна. Герман рейхын үедэхи хилые бии болгохые, Германида Силезиие, Померание, Зүүн Пруссиие, Судетые бусаахые тэдэнэр уряалаа юм. Политическэ, шажан мүргэлэй, мүн олониитын ажал ябуулагшад Дрезден хотын захиргаанай шиидхэбэриие шүүмжэлһэн, шэнэ нацистнуудай ябуулганууд демократиин түйлэлтанүүдтэ аюултай байна гээд тэдэнэр тэмдэглэһэн байна бшуу.

Германида бии болгогдоһон захиргаанай шэнэ табан газарнуудта арба гаран мянган шэнэ нацистнууд, мүн тэдэниие дэмжэгшэд бии юм гээд социал-демократуудай гаргадаг тусхай бюллетень дотор хэлэгдэнэ. Тэдэнэй тоодо 13һаа 25 наһа хүрэтэр залуушуул оролсоно.

Мүнөө үедэ Зүүн Берлиндэ «Национальна альтернатива» гэһэн бүлгэм эмхидхэгдэнхэй. Тэдэнэй түлөөлэгшэдэй мэдүүлһэнэй ёһоор, хамта дээрээ энэ бүлгэмдэ 700-гаад хүн тоологдодог юм ха. Тэдэнэй гол зорилго гэхэдэ, шэнэ гэшүүдые өөһэдынгөө зэргэдэ абалга, идхалгын хүдэлмэри эдэбхитэйгээр ябуулга гэхэ мэтэ болоно.

Урданай ГДР-эй газар дайда дээрэ шэнэ нацистнуудай эмхинүүд байгша оной эхинһээ бии болоо юм. «Национальна альтернатива» (НА) 1990 оной февралиин 1-дэ эмхидхэгдэһэн байна. Тэрэниие Франк Лутц толгойлно, тэрэнэй орлогшоор Андре Рихерт һунгагдаһан байха юм.

Түс партиин программын гол пунктнуудынь гэхэдэ, оршон тойронхи байгаалиие, һалхинай, уһанай хүсые, наранай элшые зүбөөр хэрэглэлгэ болоно. Гадна Германиһаа хариин ороной хүнүүдые гаргаха эрилтэ табигдана. Ямаршье бүлэгтэ ородоггүй Германиие бии болгохо, экономикын талаар капитализмын гү, али социализмын тала баримталдаггүй байгуулалтые бии болгохо зорилго табигдана.

Берлин хотодол ажаһуудаг хүнүүд партиин гэшүүн боложо шадаха юм гээд энэ эмхиин устав дотор хэлэгдэнэ. Гэбэшье түс партиин гэшүүд бусад хотонуудаар өөһэдынгөө эмхиие бии болгохо талаар хүдэлмэри ябуулжа эхилэнхэй. Баруунай үзэл бодол баримталдаг Австриин ба Баруун Германиин эмхинүүд «Национальна альтернативада» материальна болон моральна туһаламжа үзүүлдэг юм.

ГДР-эй ба ФРГ-гэй нэгэдэһэнэй удаа ТАСС-ай хүдэлмэрилэгшэдэй ажалаа ябуулдаг байрын почтын хайрсаг соо «Берлинер нахрихтен» («Берлинэй мэдээсэлнүүд») газетэ абаа бэлэйбди. Тэрэ баруунай үзэл бодол баримталагша «республиканецуудай» партиин юрган байба. Энэ партиин эмхи урданай ГДР-эй газар дээрэ Германиин нэгэдэһэнһээ хойшо ойролдоо дүрбэн үдэрэй үнгэрөөд байхада бии болоо юм.

«Берлинер нахрихтен» газетэ Берлин хотын ба Бранденбургын газар дайда дээрэ ажаһуугшадта зорюулагдаһан, сэнгынь нэгэ марка, түрүүшынхиеэ гаргагдажа байна, саашадаа һара бүхэндэ толилогдожо байха юм гээд бэшээтэй. Ахамад редакторынь Торстен Талер. Газетын редакциин адрес, телефонуудынь заагдаһан. Тиражынь 100 мянга гээд бэшээтэй. Гадна газетын хуудаһанууд дээрэ партиин районно организацинуудай адрес, телефонууд, захил хэхэ абонемент, партида орохо дуратайшуулда анкетэ үгтэһэн байна.

Түрүүшын хуудаһанда толилогдоһон нэгэ материал соо Берлин хотодо гэр байра дутагдана, харин оронуудһаа ерэгшэд лэ гэр байра эзэлжэрхинэ ха юм гэжэ заагданхай. Берлинэй сенат харинһаа ерэгшэдые түбхинүүлхые оролдоно, харин гэр байрын асуудалнуудта анхарал хандуулнагүй гээд тэмдэглэгдэнэ. «Республиканецуудай» нэгэ эмхиин түрүүлэгшэ Карстен Пагель гэгшэ бэшэхэдээ, мүнөө үедэ Баруун Берлиндэ харинһаа ерэгшэдэй тоо 300 гаран мянганда хүрэнхэй, тэдэнэй 50 мянганиинь һаяын үдэрнүүдтэ ерэһэн тула үшөө түбхинүүлэгдээгүй юм, эдэнэр лэ берлинэйхидэй гэр байра абаха хэрэгтэ һаалта хэнэ ха юм гээд заана. Тиимэһээ Берлиндэ харинһаа ерэһэн зоной тоо эрид үсөөрүүлэгдэхэ зэргэтэй, тэдэнэй эзэлжэ байһан гэр байра немец бүлэнэртэ үгтэхэ ёһотой гэһэн тобшолол К. Пагель хэнэ бшуу.

Германиин мүнөөнэй хилэ тухайшье газетэ бэшэнэ. Германиин хилэ Одер, Нейсе мүрэнүүдээр гараха, дайнай урда Германиин байһан газарнуудһаа арсаха гэһэн байгша оной июниин 21-дэ бундестагай ба арадай палатын абаһан шиидхэбэринүүдые «немец арадта урбаһан» хэрэг гээшэ гээд газетэ тоолоно. «Силези, Померани ба Зүүн Пруссия немецүүдэй байха ёһотой» юм гээд «республиканецууд» заана бшуу.

«Республиканецуудай» парти Берлин хотодол байратай юм гээд тоологдодог. Гэбэшье урдань ГДР-эй харьяата байһан газар дээрэхи городуудаар, районуудаар түс партиин эмхинүүдэй бии боложо байһан тушаа баримтанууд дурдагдана.

Мүнөө үедэ Германида элдэб партинууд ажал хүдэлмэреэ эдэбхижүүлжэ байнхай. Хэрбээ шэнэ нацистнууд өөһэдыгөө национал-социалистнууд гээшэбди гэжэ тоолоод, «Агууехэ Германиин рейхые» һэргээн бодхоохо, харин оронуудһаа ерэгшэдые хөөхэ, доромжолхо зорилго табидаг һаань, энэ талаар «республиканецууд» бага зэргэ бэеэ баридаг гэхэдэ болоно. Гэбэшье эдэнэр хоорондоо бата холбоо байгуулхые оролдоно бшуу. Берлин хотодо хэблэгдэдэг газетэнүүдэй гэршэлһэнэй ёһоор, Зүүн Берлинэй «республиканецуудые» толгойлогшо Харальд Реппин харилсаануудаа үргэдхэхэ талаар хөөрэлдөөнүүдые үнгэргэхыень «Национальна альтернатива» партиинхидта дурадхаһан байна ха юм.

(ТАСС).

ШЭНЭ РЕФОРМО СОНОСХОГДОХО

Эд бараанай үнэ сэнгэй дээшэлхэ, саарһан мүнгэнэй үнэ сэнгэй доошолхо ябадалые Хитадта хиналта доро абажа шадагдаа юм. Энэ хадаа ороной экономикые һайжаруулха талаар правительствын программа бэелүүлгэдэ амжалта түйлагдажа эхилһые гэршэлбэ гээшэ гээд «Жэньминь жибао» газетэ бэшэнэ. Һүүлэй үедэ банкын зээлээр мүнгэ үгэлгын, капитальна барилгада мүнгэ һо-

Хитадай арадай банк зээлээр үгтэхэ мүнгэ зөөриин хэмжээн ехэ болгогдобо гээд соносхоо юм. Эдэ хэмжээнүүд эд бараанай үнэ сэнгые хэмдэнь барижа шадаһанай ашаар абтеба гээшэ гээд ороной түб хотодо хэблэгдэдэг «Цзинцзи Цанькао» газетэ бэшэнэ.

Мүнөө үедэ арадай ажахые саашадань амжалтатайгаар хүгжөөхын тула сэнгүүдэй реформые бэелүүлхэ шухала гээд Хитадай мэдээжэ экономистнуудай нэгэн Лю Гогуан тоолоно. Зарим нэгэн эзэниие мологгын хэмжээн горитой хоноор хороогдоһон байна бшуу.

Тиин мүнөө үедэ экономическа зарим асуудалнууд шиидхэгдэжэ эхилээ бшуу гээшэ. Үнгэрһэн жэлэй ноябрь һарада «Ороной экономикые саашадань гуримшуулха тухай» шиидхэбэри КПК-гай ЦК баталаа бэлэй. Тэрэ гэһэнһээ хойшо национальна экономикын бүридэлые һайжаруулха, хүн зоной эрилтэнүүдые хангаха арга болгомжонууд олгогдоо юм.

Мүнөө жэлдэ дэлгүүр дээрэ эд бараан бии. Тэдэнэй үнэ сэнгынь балай нэмэгдэхинэгүй. Байгша оной түрүүшын арбан һарын туршада рознично сэнгүүд 4 процентээр ургаһан байна гээд КПК-гай ЦК-гай органа тэмдэглэнэ. Түсэбөөр хэрээлагдаһанай ёһоор рознично сэнгүүд 7 процент хүрэтэр нэмээгдэжэ болохо байгаа. Байгша ондо сэнгүүдэй ургалтын хэмжээн эгээл бага байхань ха гээд эрдэмтэд тоолоно.

Промышленнэ үйлэдбэриин хэмжээн дээшэлнэ. Энэ жэлэй ноябриин 1-нэй мэдээгээр 1571 миллиард юаниин хэмжээнэй эд бараа үйлэдбэрилэгдэбэ. Энэнь үнгэрһэн жэлэй энэ үеынхитэй сасуулхада, 4,1 процентээр ехэ байха юм.

Гэхэтэй хамта, ороной экономикые «гуримшуулхэ» ябадал шэнэ асуудалнуудые табина. Эгээл шухаланиь гэхэдэ, хүн зон эд бараа худалдажа балай абанагүй бшуу. Тиимэһээ засагаархид хэмжээнүүдые абаха баатай болоо юм. Зарим зүйлэй эд бараанай үнэ сэн доошолуулагдаһан байна, ехэл аюултай хэрэг гэжэ маргажа болохо, теэд энэ хэмжээ ябуулганууды хэжэ шадаагүй һаа, экономикын саашадаа хүгжэлтэ хүндэ хүшэр байдалда орожо магад гээд Гогуан тэмдэглэһэн байна.

Энэ хараа бодолыень розничио сэнгүүдэй талаар КНР-эй гүрэнэй захиргаанай хүтэлбэрилэгшэдэй нэгэн Ма Кай дэмжэнэ. Орон дотор зарим зүйлэй эд бараан хоер ондоо сэнтэй байна. Рознично сэн заримдаа гүрэнэй худалдажа абаһан сэнгһээ доогуур болошоно бшуу. Хүн зоной түрүүшын хэрэглэмжын эд бараанай үнэ сэн хэмдэнь барижа байхын тула гүрэн энэ жэлдэ 40 миллиард юань гэхэ гү, али гүрэнэй бюджедэй 13 процентыень гаргашануудыень бүтүүлхын тула предприятинууд болон эмхинүүдтэ туһаламжа үгэхэ баатай болонхой гээд КНР-эй Финансын министерствын хүдэлмэрилэгшэд мэдүүлнэ. Тиимэһээ зарим зүйлэй эд бараанай, мүн эдеэ хоолой зүйлнүүдэй сэнгые нэмээхэ гээшэ шухала гэжэ Хитадай экономистнууд тоолоно.

Сэнгүүдэй реформо тухай асуудал КПК-гай ЦК-гай 7-дохи пленум дээрэ зүбшэгдэхэ юм.

(ТАСС).

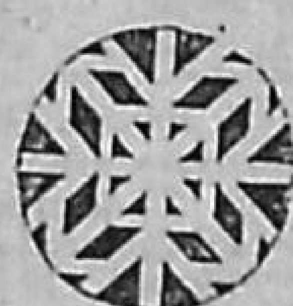

100 наһанай хүтэл дабажа...

КНР. «70 наһа гаталһан хүндэ саашадаа ажаһууха гээшэ хүшэрхэн хэрэг»,— гэжэ хитад арадай дунда хэлсэдэг. Мүнөө үеын Хитад орониие хараад үзэхэ болоо һаа, 70 наһанай дабаа гаталһан аяар 25 миллион үндэр наһатайшуул ажаһуудаг байна. Тэдэнэр бүгэдэ үндэр наһатай болоошье һаа, гүрэн түрын анхарал оролдолгоор хүреэлэгдэһээр зандаа. Үндэр наһатайшуулда онсо анхарал хандуулха, тэдэнэртэ туһаламжа хүргэхэ гээшэ хэды һайхан хэрэг бэ!

Чжэцзян провинциин Цыси гэжэ хотодо үндэр наһатай 19 хүн ажаһуудаг. Хадалиг газарта агаар сэбэр байдаг гэжэ юрэ хэлсэдэггүй ха. Якцзы гэжэ голой хажууда түбхинэһэн город набша ногоогоор хүреэлэгдэнхэй. Магад тиимэһээл эндэ үндэр наһатайшуул олон байжа болоо...

...Ху Сянгуй 1886 ондо түрэһэн. Тэрэнэй дүү Ху Сянмэй гурба наһа дүү. Цыси хотоһоо арбаад километрэй саана оршодог багахан тосхондо эгэшэ дүү хоер түрэһэн байна. Гэрэй ажал, таряашанай ажал гэхэ мэтэ һайсахан хэһэн эгэшэ дүү хоер олон үхибүүдые томо болгоо. Тэдэнэр һая болотор хэнэйшье туһаламжагүйгөөр сэрюун хүнгэн зандаа ябадаг һэн. Теэд жэлэй саада тээ Ху Сянгуй унажа, хүлөө гэмтээжэрхөө. Тиигээшье һаа, тэрэ газаахи һандали дээрэ һуужа, хүршэнэртэеэ, түрэл түүхэтэеэ зарлагүй хөөрэлдөө үүсхэхэ дуратай байдаг. Ху Сянгуй үг гарбалайнгаа бүхы һадаһа тоолоожо шадаха.

Хитадта үндэр наһатайшуулда айхабтар хүндэтэйгөөр хандадаг байна.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: үндэр наһатай эгэшэ дүү хоер.

УДААН ЖАРГАЛ ЭДЛЭХЭ ГЭБЭЛ

Зуу наһанай хүтэл гаталһан үндэр наһатайшуул үбшэн хөбшэнгүүдтэ диилдэжэ байдаггүй гэжэ элитэ. Иимэ хүнүүд удаан жаргал эдлэхэ ямар бэ нэгэ онсо нюусатай байжа болоо гэжэ заримашуул хөөрэлдэдэг ааб даа. Эрдэм наука энээниие юун гэжэ баримталха байнаб?

Парижай клиникэдэ жэл бүхэндэ үнгэргэгдэдэг уласхоорондын конгрессто ямараар ажаһууһан хүнүүд зуу наһа наһалнаб гэжэ һонирхон хөөрэлдэдэг, табигдаһан асуудалнуудта харюу үгэдэг байха юм.

Франциин геронтолог Анн-Мари Менар гэгшын конгрессто үгэһэн мэдээнүүдэй еһоор, Францида жэл ошохо түдэм үндэр наһатайшуул олон болоно. 1985 ондо Францида 95 наһа хүрэһэн 37 мянган хүнүүд тоологдоо. 2000 ондо тэдэнэй тоо 109 мянга болоходо гэжэ багсаамжалагдана. Зуу наһа хүрэһэн францчуудай олонхинь эхэнэрнүүд болоно. 1953 ондо үндэр наһатай ойролсоо 200 эхэнэр тоологдоһон һаа, мүнөө тэдэнэй тоо 3 мянгада хүрэнэ.

Гэхэ зуура, Францида үндэр наһатайшуул тусхай статистическэ мэдээнүүдтэ орходоо һүреэгүй олон гэжэ тухайлагдаха юм. Ушар юуб гэхэдэ, статистика болон экономическа шэнжэлгын национальна институдай программануудта соо ниилээд олон жэлнүүдтэ хоёрхон лэ һүүритэй тоо бэшэгдэдэг байгаа. Иигэжэ зуу наһа хүрэһэн хүнүүд бүридхэлдэ абтангүйгөөр үлэшэдэг һэн.

Физическэ ажал хэдэг хүнүүд удаан наһа наһалдаг гэжэ Франци болон Вьетнамда хэгдэжэ эхилһэн научна шэнжэлгэнүүд гэршэлнэ. Үндэр наһатайшуул медицинскэ туһаламжа эридэггүй, эдэб янзын эм домуудые уудаггүй байха юм. Тэдэнэй бүхы уг гарбалынь мүн лэ иимэ байхала һанадаг.

Үндэр наһатайшуулай олонхинь эдэбхитэйгээр ажаһуухые оролодог, ямаршье ажал хэхэеэ зүрхэ алдадаггүй, тамхи татадаггүй, архи уудаггүй, һалихай ябадал гаргадаггүй байна. Доктор Анн-Мари Менар мүн лэ иигэжэ гэршэлһэн олон тоо баримтануудые дурдана. Зуу наһанай хүтэл гаталһан хүнүүд үшөөшье олохон жэлнүүдтэ ажаһуужа магадгүй. Хүхюун зугаатай, ходоодоо эдэбхи үүсхэлтэй ябадаг хүнүүд удаан жаргал эдлэдэг гэжэ зүб хөөрэгдэдэг байжа болоо.

Зуу наһа медицинын туһаламжаар лэ хүрэнэ гэжэ хэлэхын аргагүй. Үндэр наһатайшуул медицинһээ туһаламжа эрижэ үсөөн лэ хандадаг байха юм. Тиихэдээ генетикын, уг гарбалай асуудалнууд шухала үүргэ дүүргэнэ гэжэ һанахаар.

Сергей СЕДОВ.
(ТАСС).

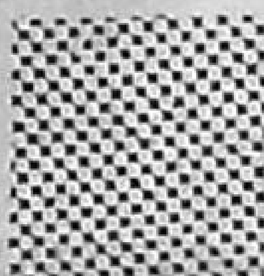

В. ЖАРНИКОВАЙ фото.

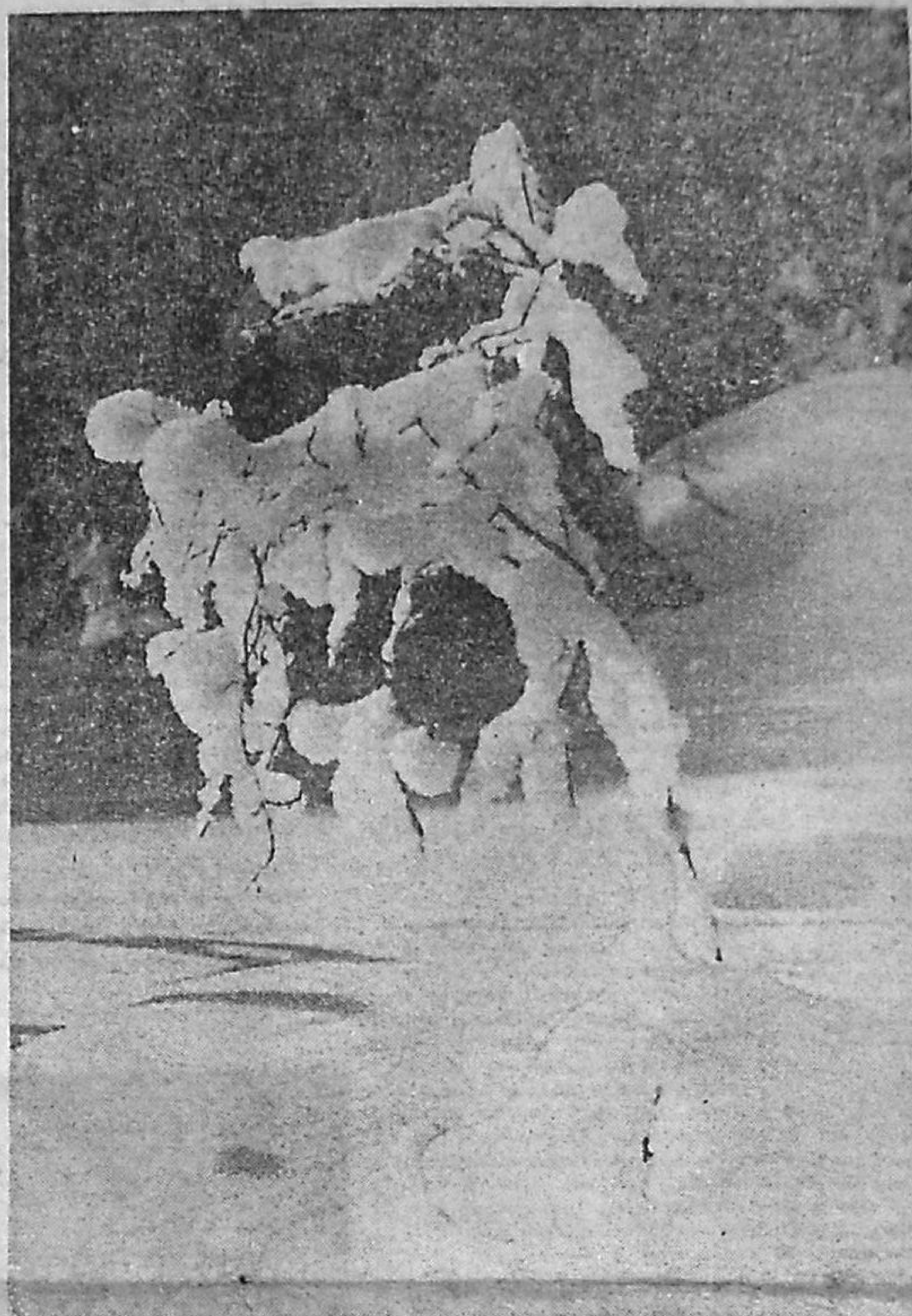

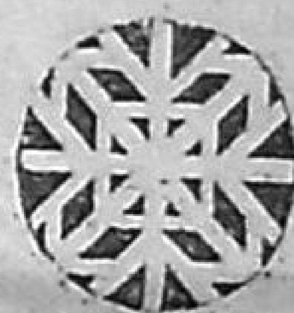

Хэр ажаһуунаш, студент?

ФРГ гээшэмнай түгэс хүгжэнги капиталис орон гэжэ мэдээжэ болонхой. Хэды ехээр хүгжэнгишье һаа, энэ орон гэр байрын асуудалнуудые үшөөл һайнаар шиидхэжэ шаданагүй.

Түс асуудал Баруун Германиин хүтэлбэрилэгшэдэй һанаа зобоодог болонхой. Иигэжэ энэ талаар шухала хэмжээнүүд абтагдахаар хараалагдана. Студентнүүдтэ гэр байранууд мүн лэ дуталдана. Вузуудта һуралсалаа эхилһэн зуу мянган студентнүүд ажаһууха газарнуудые бэдэрдэг байха юм. Хамтын байранууд дуталдажа, студентнүүд юрын гэрнүүдые үнэтэйгөөр хүлһэлхэ баатай болоно. ФРГ-дэ хэды һайн байдалтайшье һаань, бүхы юумэн үнэтэй байха юм. Ехэ мүнгэтэйл һаа, һайнаар ажаһуухаш. Мүнгэгүйшүүл саг зуураар баригдаһан урса гэрхэнүүд соо гү, али майхангууд соо ажаһууха баатай болодог.

Студентнүүдтэ туһаламжа хүргэдэг общественын мэдээсэһэнэй еһоор, һаяын жэлнүүдтэ һураггшадта, студентнүүдтэ табяад мянган «үнэгүй» гэрнүүдые бариха хэрэгтэй. Правительство студентнүүдтэ гэр байрануудые барилгада хүнгэлэлтэтэй кредидүүдые үгэхэ түсэбтэй. Бии байгаа бүхы нөөсэеэ хаража үзөөд, гэр байрын асуудалнуудые шиидхэхэ гэһэн эрилтэнүүд табигдана.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Марбургын университедэй нэгэ хамтын байрын библиотекэ соо иимэ байдалтай... Тэндэ ажаһуухын тула һарадаа 100 марка түлэхэ хэрэгтэй.

ТАСС-ай фото.

Энэ һонирхолтой

Арадай философ Порфирий Иванов

Үнгэрэгшэ зунай эхин һара һэн. Тиихэдэ айхабтар халуун байгаа. Нэгэ иимэ үдэрэй тэнһээ хойшо нэгэ эхэнэр намда орожо ерэбэ. «Тайсаева гээшэб. Новосибирскдэ байдагби. Хүдөө ажахын мэргэжэлтэнби. Эрдэмэй шэнжэлэлгэнүүдые хэдэг хүм даа. Албанайнгаа хэрэгээр ерээд ябанаб. Зүгөөр энэ талаар гуйлтатай гү, али дурадхалтай бэшэб. Юрэл арадай философ Порфирий Корнеевич Ивановай һургаалда үнэн зүрхэнһөө шүтэдэг хүн гээшэб. Тиимэһээ энэ хүн тухай танда хөөрэжэ үгэхэмни. Магад уншагшадташье хөөрэжэ үгэхэ дуратай байха һэн гүт!»

Гэнтэ орожо ерэһэн тэрэ эхэнэр одоол олон һонирхолтой юумэн тухай намда хөөрэжэ үгэбэ. Тиигээд ябахынгаа урда багшынгаа хэлэһэн үгэнүүдые уншажа үгэбэ. «Би һэеэр 85-тай болоходни,— гээд П. К. Иванов мэдүүлээ һэн. Элүүр энхэ ажаһуудалай заммуудые бэдэрхэ хэрэгтэ тэрэнэйнгээ 50 жэлыень зорюулааб. Тиихэдээ байгаалиин элдэб шэнжые, илангаа шэрүүн шэнжэлүүдые өөр дээрээ үдэр бүри туршажа үзэдэг байгааб. Өөрынгөө энэ талаар бии болоһон бүхы дүй дүршэлые манай залуушуулда, совет арадта дамжуулан үгэхөөр бэлэнби. Энэ хэдэа тэдэнэртэ минии бэлэг болохо һэн...»

— Багшамни ингэжэ хэлэһэн юм. Ивановай эрганүүдые оройдоо хэдэн жэл соо хэрэглээд, намайе зободог байһан олон үбшэнһөө һэлээб. Ингэжэ мэдүүлхэдээ, өөр дээрээ һайн нүлөөень мэдэрһэн хэдэа хэлэнэб,— гэжэ эгээр Тайсаева хэлээ бэлэй.

Би удаан бодожо үзөөб. Тиигэжэ П. К. Иванов тухай хөөрэжэ үгэхэ байна гэжэ шиидэбэб. Эндэ муу юумэнииень гэхэдэ, өөрөө тэрэниие хараажа үзөөгүй байнаб. Юрэл зоной хөөрөөнүүдые, хэблэлэй материалнуудые хэрэглэбэб. Һонирхол татаа һаань, баярлаха байһамни лэ ааб даа.

ХЭН ГЭЭШЭБ!

П. К. Ивановай (бурхан болоно, Паршек гэжэ нэрэтэй болохо юм гээд түрэхэ баганань айлэдхагдаа гэжэ шабинарынь мэдүүлнэ) ажабайдал 35 наһатай болоторнь юрын лэ хүнэй ажабайдалдал адли байһан юм гэжэ хэлсэдэг. Луганск областиин Лутугинска районой Ореховкэ һууринда 1898 ондо Порфирий түрөө һэн. «Масаглалгын урда тээхи пятницада саһан соо түрэһэмни, минии ерээдүйн хуби заяанай зорлиг тэмдэг байһан юм,— гэжэ Порфирий Иванов хөөрэдэг байгаа.— Тиихэдэ минии эрюун гэгээн газарни Чувилкингүбээ гээд зээгдээ һэн. Тэндэ би хоердохиео түрэхэ еһотой болооб. Газар дээрэхи ажабайдалай мүнхэ жаргалай эхин эндэ табигдаһан юм».

Тон бага наһанһаа хойшо Порфирий Иванов байгаалитай нарин харилсаатай байгаа гэжэ шабинарынь ходо бэшэнэ. Юуб гэхэдэ, байгаалитай гансата нэгэдэхэ аргагүй бшуу. Харин П. К. Иванов тиигэжэ шадаа. Энэ нэгэдэлгын шалтагаанууд олон байгаа. Тиимэһээ зарим нэгэн тухайнь дурдахада болохо ааб даа.

Порфирий Корнеевич Ивановай «Байгаалиин гүһаламжаар элүүржүүлгын системэ» хэдэн үһөөр эрюудхалгада үндэһэлдэг юм. Сэбэр, тунгалаг уһанай туһаламжаар хэзээб даа алдаһан байгаали сооххи һуурияа хүн оложо шадаха юм гэжэ Паршек (П. К. Иванов) хэлэдэг һэн ха. Тиимэһээ тунгалаг, һайн зандаа урдажа байһан горхонууд байгаалитай нэгэдэһэн зоной һүлдэ болоно. Ерээдүй тухай хэлэхэдээ, Паршек ингэжэ мэдүүлээ: «Зоной энэ үнэн зүбые ойлгохо бүринь улам олон тунгалаг, һайхан горхонууд урдаха».

Зай, Порфирий Корнеевич Иванов юрын хүн шэнгеэр ажаһуужа байгаа. Тиихэдээ тэрэнэй ухаан бодол соо, зүрхэ сэдьхэл соо юунэй боложо байһаниие, ямар хубилалтануудай болоһониие хэн мэдэхэб даа! Юрэл нэгэтэ Порфирий Иванов эмшэлхэ шадабаритай болошоһоноо ойлгоо ха юм. Тэрэ үедэ шахта соо хүдэлдэг һэн. Иимэ хүндэ ехэл хэжэ байһан зоной дунда элдэб аюул осол, гэмтэлгэ, гэнтэ харанхалан унаалга али слон ушардаг байһан юм бабза. Теэд иимэ аюулда ороһон эндоо туһалжа гэхэдэнь, сугтаа хүдэлдэг нүхэдынь Паршегта этигээгүй. Хүсыень туршаха гэжэ 17 жэл соо сад үбшэндэ сохюулаад хэбтэһэн эхэнэртэ туһале гээд ябуулаа һэн ха.

Иимэ дурадхал оруулхадань, Порфирий ехэ бэлэдхэл хэбэ. Тиихэдээ тэрэ эхэнэрые заабол элүүр болгохоб гээд бүхы һанал бодолоо, дотоодынгоо хүсэ шадал энэ хэрэгтэ шэглүүлэн зальбараа һэн. Хэрбээ тэрэ эхэнэрэй үнтэриһөө бодоод, өөрөө, хэнэйшье туһаламжагүйгөөр ябаа һаань, би үнөөгэн хүлеэрээ саһан соогуур ходо ябадаг болохоб гэжэ Паршек тангариглаһан юм гэлсэдэг. 17 жэл соо хэбтэри байһан хүнэй бодожо гэлшэдэнь этигэхын аргагүй байгаашье һаань, өөр соогоо гэнтэ мэдэрһэн хүсэеэ хэрэглэхэ гэжэ шиидэһэн юм.

Нэгэтэ үглөөгүүр эртэ тэрэ эхэнэрэй хүл дээрээ бодожо, хэдэн алхам хэхэдэнь, Паршек газаашаа гараад, оршон тойронхиһоо бээ — халхалхадамни, энэ хүсэмни улам бага болохо, тиимэһээ хубсаһанһаа бага багаар сүлөөрхэ еһотойб гээд гэнтэ ойлгоһон юм гэжэ хэлсэдэг. Тиигээд нэн түрүүн хээзэдэшье гуталаа үмдэхөө болибо. Удаань малгайгаа ябажа хаяба. Саашадаа бага багаар элдэб хубсаһаа үмдэхөө боли болиһоор ганса дотор үмдэтэеэ үлөө бэлэй. Ингэжэ өөрыень бии болгоһон байгаалида: агаарта, уһанда, газарта бүхы бэеэ нээжэ үгэһэн байха юм.

«Энэ ябадални ехэ сэг ээлээ. Минии урда нээгдэһэн үнэн юумэнэй зүб, туһатай байһаниие бага дахан лаблахын, олониитэ зохидо ойлгуулхын тулада иимэ юумэ хэһэн байнаб. Тиихэдээ урдань үзэгдөөгүй ябадалдаа алдуу гаргахагүйн тулада ехээр яаралгүйб, тон болгоомжотойгоор хүдэлөөб, үнгэрхэдөө, ямар эдихэ юумэ хэрэглэһэнтэеэ алхам бүхэнөө тэрэлдүүлээб. Ингэжэ хүнэй мүнхэ байлгын замда түрүүшын алхам хэһэн байнаб»,— гэжэ П. К. Иванов хэлэһэн байдаг.

Тиигэжэ хоер метр шахуу үндэр бэетэй ганса дотор үмдэтэй хүнэй тала дайдаар үбэл зунгүй ябахыень, оршон тойронхи тоохон, һууринуудта ажаһуугшад ходо хададаг болоһон юм. Урдань нээгдэһэн замаар эсэс хүрэтэрнь дабшахын тулада тэрэ хүсэ шадалайнгаа һалаатарнь, өөрыгөө нарижуулан һайжаруулха гэжэ оролдодог байгаа. Зүгөөр айхабтар түргэнөөр хүсэ шадалаа һэргээдэг һэн. Тиихэдэнь эхэ байгаалиинь: агаар, уһан, газар — туһалдаг байгаа юм ха.

Байгаалиин туһаламжаар элүүржүүлхэ хэрэгтээ горитой дүй дүршэлтэй болоходоо, энэ һургаалайнгаа бодото байгууламжа болон бүридэлые ойлгоходоо, Порфирий Корнеевич Иванов КПСС-эй XXV съездэдэ бэшэг эльгээжэ, зохеожо бии болгоһон элүүржүүлгынгээ байгууламжые арад зоной элүүр энхэ байлгын ашаа туһада хэрэглэхэ гээд дурадхаһан байха юм.

Тиигэжэ 1975 ондо Новошахтинска психиатрическа больницада оруулагдаһан байгаа. Тэндэ элдэб ааша гаргадаһан байгаа гээд мүнөө элирээ. Порфирий Корнеевичэй бэедэ элдэб хорото бодосуудаар нүлөөлхые оролдоо. Тон тодоор элирһэнэй еһоор хэнииешье аламаар хэмжээнэй мышьяк бэедэнь оруулһан байха юм. Оройдоо дулаасуулагдадаггүй таһалга соо уһа, эдихэ юумэ огто үгэнгүйгөөр хэдэн хоногой туршада шэрээдэнь уяад орхиһон байха. Ингэжэ 2 метр шахуу хүнэй шэгнүүр 48 килограмм хүрэтэрөө унаа бэлэй.

Энээнэй һүүлдэ үнэхөөрөө хэбтэри болошоһон Порфирий Ивановые гэргэнь абашажа хаяһан юм. Заабол наһа бараха гэжэ һанаһан байгаа ха. Теэд эндүүрээ. Богонихон болзор соо тэрэ бүхы хүсэ шадалаа һэргээгээд, гурбадахи хоногтонь врачые уряа бэлэй. Саад соогуур эмиды мэндэ болоод гүйжэ ябаһан Порфирий Корнеевичые хараад, энэ медик айхабтараар гайхаһан байха юм. Аяга сай суугаа ууждһуухадаа, энэ хүнэй ажамидаралай хэды ехэ хүсэтэй, арга боломжотой байһанаарнь гайхан, ойлгожо ядан һуугаа һэн.

Манай ухаан бодолдо халташье тааралгүй, манай мэдэсын гадаа тээ гараһан бүхы юумэнүүдые бидэнэр бурхантай, шажантай холбодог гээшэбди. Порфирий Корнеевич Ивановшье иимэ хуби заяатай байшоо. Манай Багша, Паршек «бурхан» гэжэ шабинарынь тэрэниие нэрлэдэг.

Тиигэжэ П. К. Ивановай онсо шадабаритай болоһон тухай хэдэнэр хэлсэдэг. Тэд ондоо хүн болоод ябана, юрэ бусын эди шэдитэй шадабаряар элдэб ой ухаанда орохын аргагүй ябадалнуудые гаргана гээд олон иимэ ушарнууд тухай зон хөөрэдэг. Иимэ хөөрэлдөөнүүдэй эгээл һонинуудынь ой ухаанда тааршагүйнүүдынь замбуулинтай холбоотой.

Паршек замбуулинда гаража, һара дээрэ буугаад байһан америкын астронавтнуудые, сэбэр замбуулин соогуур ниидэжэ ябаһан совет космонавтнуудые хараһан, золгоһон юм гэжэ Татаариин залуушуулай газетэ бэшэһэн байдаг. Зүгөөр энээндэ этигэхэ гээшэ хүндэ ааб даа.

Тэрэнэй наһа баралга тухай баһал элдэб яриа гарана. 85 хүрөөд ябахадаа, нэгэтэ ингэжэ хэлээ юм ха: «Зай, бидэнэй энэ газар дээрэхи замга түгэсхэжэ, хойто наһаяа эдлэхэмни». Таанадта өөрынгөө һургаал үлээбэб. Бурхан гээшэ байгаали соо, хүн бүхэн соо гээд ходо һанажа ябагты!»

Хуурсаг соо хэбтэһэн Порфирий Ивановай бэе эмиды шэнги байгаа. Үхэлэй һандаралда оройдоо ебтөөгүй гэжэ тиихэдэ байһан зон мэдүүлдэг. Оршон тойронхи байгаалиһаа эхитэй ехэ хүсэндэнь диилдэжэ, ухэл бэеыень эмиды зандань үлөөгөө. Энэ хүсэлэйнь гол юун байгааб? Тонмагнито гээд Паршек өөрөө хэлэдэг һэн.

Порфирий Ивановай хоердохиео түрэхэб гэһэн Чувилкингүбээ дээрэ тэрэ хүдөөлүүлэгдэнхэй. Эндэнь жэл бүри айхабтар олон зон сугларжа, түрэһэн үдэрыень тэмдэглэдэг. Һургаалыень улам саашань һүгжөөжэ байһан зон дүй дүршэлөөрөө хубаалдадаг.

Ц. ЦЫРЕНДОРЖИЕВ.

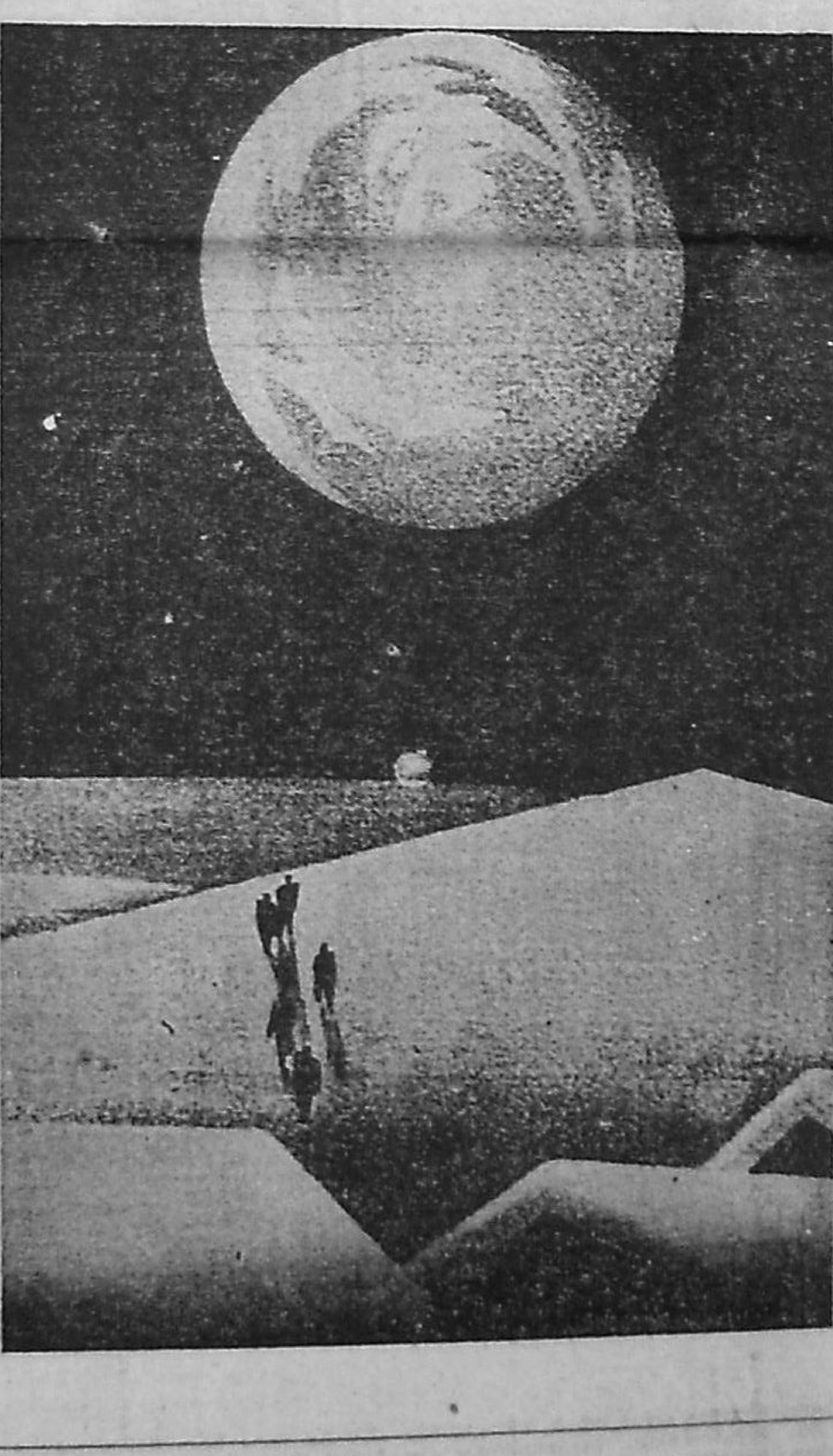

ДАЦИНАЙ УРАН ЗУРААШАД

ХИТАД. Дацинай нефтиин хэбтэшэдэ хүдэлдэг һэйн дуранай уран зураашадай эстампнууд болон гравюранууд Хитадай дүрсэлэн харуулгын искусстведа дуратайшуулай анхарал татадаг юм.

Уран зураашадай группада 50 хүн нэгэдүүлэгдэнэ. Тэдэнэй дунда нэгэшье мэргэжэлтэ уран зураашан үгы юм. Хүдэлмэришэд - нефтяникүүд, инженернүүд болон соелой түбэй хүдэлмэрилэгшэд группада оруулагдана. Хүдэлмэриһөө гадуур сагта уран зурагаар һонирходог гол түлэб залуу хүнүүд амжалтатай ажал ябуулна.

1987 ондо Пекиндэхи хитад галерей соо үнгэргэгдэһэн выставкэдэ тэдэнэй бүтээлнүүд табигдажа, айхабтар үндэр сэгнэлтэнүүдтэ хүртөө һэн. Тэрэ жэлһээ хойшо Дацинай уран зураашадай бүтээлнүүд хариин оронуудта, тэрэ тоодо США-да, Филиппинүүдтэ, Канадада, Японидо харуулагдажа, ехэл һайшаагдаһан байна.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: «һүнинии пейзаж».

ТАСС-ай фото.

1990 ОНОЙ ДЕКАБРИИН 31-hээ 1991 ОНОЙ ЯНВАРИИН 7 БОЛОТОР ТЕЛЕДАМЖУУЛГАНУУДАЙ ПРОГРАММА

31, ПОНЕДЕЛЬНИК

ПЕРВАЯ ПРОГРАММА

МОСКВА. 9.00—Мультфильм «Петушок Гок и хитрые мышки». 9.10—«Наш сад». 9.40—Концерт Гос. Чукотско-эскимосского ансамбля «Эргырон». 10.30—«Человек. Земля. Вселенная». 11.30—К 75-летию киностудии им. М. Горького. Худ. фильм для детей «По щучьему велению». 12.30—Цирк. Цирк. Цирк. 13.10—«В мире животных». 14.10—Парад Санта-Клауса. 15.40—«Браво, артист! Евгений Леонов и другие...» 17.00 — Международная панорама. 17.45—«Что? Где? Когда!» Выпуск 4-й. 19.15—«50х50» Муз. приложение к передаче «... До 16 и старше». Новогоднее телешоу. 21.15—«Спокойной ночи, тети и дяди!» 22.00—Время. 22.30— «Смех сквозь годы». 00.10—«Зимний сезон». Эстрадная программа. 00.25—«Последний лист календаря». Концерт. 00.50—«С новым годом, товарищи!» Поздравление советскому народу. 01.05—«Бал в Останкине». Праздничная новогодняя программа. 04.05—Танцы. Танцы. Танцы. 04.35—Мультфильм «Нехочуха». 04.45—Новогодняя дискотека. 05.35—Программа «А» (до 09.00 1.01.91 г.).

ВТОРАЯ ПРОГРАММА

МОСКВА. 9.00 — Утренняя гимнастика. 9.20 — Мультфильм «Удивительная бочка». 9.30 — Фильм-детям. «Проделки сорванца». 10.40—Концерт акад. орк. русск. нар. инстр. Гостел. СССР. 11.25 — Телепрограмма «Семья». 12.25 — Концерт из произведений Н. Мясковского и М. Алексеева. 13.20 — Тел. док. фильм «В поисках утраченного времени». О Павловском посаде. 13.40—Тел. муз. абонемент. Памятные концерты года. 14.35—Кинофестиваль «Приз зрительских симпатий». Премьера тел. док. фильма «Чудак». О коллекционере бабочек. (Душанбе). 14.50—Тел. худ. фильм «Труффальдино из Бергамо». 1 и 2 с. 17.00—Видеоканал «Содружество». 20.15 — Тел. худ. фильм «Карусель». 21.25—«Дорога в море». 22.00 —Время. 22.30—Киносерпантин. 00.40—Минуты поэзии. 00.50—«С Новым годом, товарищи!» Поздравление советскому народу. 01.05 — Новогодняя муз. ночь. НОН-СТОП. 03.05—«Вам песня посвящается или снова «Карнавальная ночь». Киноконцерт. 04.00—Тел. короткометр. худ. фильм «Запасное колесо». 04.20 — Тел. худ. фильм «Ревю за шесть крон». 05.20—Тел. худ. фильм «Табачный капитан». 06.45—Тел. худ. фильм «Эта веселая планета». 07.15—Тел. худ. фильм «Не было бы счастья...» (до 09.20 01.01. 91 г.).

1 января, ВТОРНИК

ПЕРВАЯ ПРОГРАММА

МОСКВА. 9.00— Мультфильм «Аргонавты». 9.20 — Тел. док. фильм «Касли». 9.45—Концерт ансамбля танца Белорусской ССР. 10.30—К 75-летию киностудии им. М. Горького. Худ. фильм для детей «Чук и Гек». 11.20—Все любят цирк. 12.05—На балу у Золушки. 13.15—Тел. док. фильм «Кошачьи радости». 13.35 — «ВИД» представляет: Капитал-шоу «Поле чудес». 15.10—Впервые на экране ЦТ. Худ. фильм «Человек с бульвара Капуцинов». 16.10 — «Вас приглашает Мигел Чавес. Муз. программа. (Куба). 16.55 — «КВН-90». Финал. 10.10—Уолт Дисней представляет... Мультсериалы: «Утиные истории». 1 с. «Чип и Дейл спешат на помощь». 1 с. (США). 20.00 — «Песня-90». Заключительный вечер XX Всесоюзного тел. фестиваля. 22.00—Время. 22.30 — «Песня-90». Продолжение заключительного вечера. НОЧНОЕ ТВ. 01.10—Новогодняя дискотека. 02.05 — Худ. фильм «Голубое на голубом». (Италия). 03.50—«Новогодний детектив. Тел. балет-шутка.

ВТОРАЯ ПРОГРАММА

МОСКВА. НОН-СТОП. (Продолжение). 9.20—Мультфильм. 9.55—Фильм—детям. «Денни и страусиное яйцо». 10.25—«Поклонникам индийского кино». Киноконцерт. Выпуск 1-й. 11.55 —Фильм—детям. «Электронная бабушка». 13.00 — «По страницам американского кино». Киноконцерт. Выпуск 2-й. 13.10—Мультконцерт для детей. 14.10 — Фильм—детям. «Красивая елка». 14.35 — «Мультпутешествие Ноки». Киноконцерт. 15.20—Худ. фильм «Кто знает?» 17.05—Мультконцерт для взрослых. 17.40—«Наш любимый детектив». Киноконцерт. 18.30 — Худ. фильм «Как украсть миллион». 1 и 2 с. 20.30—«Стихов любимейшие строки». 21.05 — «Спокойной ночи, малыши!» 21.20—Концерт. 22.00 — Время. НОН-СТОП. (Продолжение). 22.30—«...Ирония судьбы или с легким паром». Тел. худ. фильм. 1 и 2 с. (до 01.45).

2, СРЕДА

ПЕРВАЯ ПРОГРАММА

МОСКВА. 7.30 — «120+30». 10.00—ТВ-контакт. 10.15—«Это было... было...» 10.40 — Театр клоунады Мимикричи». 11.25—Худ. фильм «Человек с бульвара Капуцинов». 13.00 — Док. фильм «Виктор-победитель». 13.20—К 75-летию киностудии им. Горького. Худ. фильм для детей «Остров сокровищ». 15.55 — Премьера тел. худ. фильма «Сероманец». 17.20 — Детский час. 18.20—Премьера тел. док. фильма «К вам, современники мои...» (Минск). 19.20—Минуты поэзии. 19.30—ТСН. 19.45 — Программа телевидения Кубы. 20.30—Премьера тел. худ. фильма «Последняя осень». 1 с. 22.00—Время. 22.45—Премьера фильма-спектакля Центрального акад. театра Советской Армии «Все о Еве». НОЧНОЕ ТВ. 01.25—«Европа плюс Москва». Развлекательная программа. 02.25—Тел. худ. фильм «Двадцать минут с ангелом». 03.30—Танго в аргентинских ритмах. (до 04.20).

ВТОРАЯ ПРОГРАММА

МОСКВА. 9.00 — Утренняя гимнастика. 9.20—Фильм—детям. «Цирк приехал». 1 с. 10.25 —Первый Международный фестиваль грузинской нар. песни. 10.50—«...Полночь и вновь рассвет». 11.20 — «Каменный цветок». Фильм-спектакль Гос. акад. Малого театра Союза ССР. 13.20—«Две любящих души». 14.45 — Тел. док. фильм «Воздушный праздник в Ля-Ферте-Але». 15.00—Тел. худ. фильм «Поезд со станции детства». Бурятское телевидение: 17.30 — Молодежный видеоканал.

— Репортаж с новогодней елки.

— Интервью с главным специалистом министерства нар. образования Бурятской ССР А. Ф. Яжиновой.

— Мультфильмы.

— «Встреча». О дружбе Улан-Удэнского и Улан-Баторского хореографических училищ.

19.00—Байкал.

Продолжение Молодежного видеоканала:

— Песня-поздравление «С Новым годом!»

— Тележурнал «Смена» (На бур. яз.).

— Телевикторина «Бурятия — мой край родной».

— В Верховном Совете Бурятской ССР. Интервью с референтом Комитета по вопросам науки и образования, культуры и спорта, по делам молодежи В. Ж. Жигмитцыреновым.

— Объявления.

МОСКВА. 21.00—«Спокойной ночи, малыши!» 21.15—Хоккей. Товарищеская встреча. «Торонто Мейпл Лифз» (Канада)—«Динамо» (Москва). 22.00—Время. 22.45—Премьера тел. худ. фильма «Имя тебе — невинность». (Куба). (до 24.00).

3, ЧЕТВЕРГ

ПЕРВАЯ ПРОГРАММА

МОСКВА. 7.30 — «120+30». 10.00—По сводкам МВД. 10.15 —Венок народных песен. 10.30 — Детский час. 11.30—Тел. худ. фильм «Последняя осень». 1 с. 13.00—ТСН. 13.15—Док. фильм «Паломники». 13.45 — К 75-летию киностудии им. М. Горького. Худ. фильм для детей. «Тимур и его команда». 16.00—«Ступень к Парнасу». 16.15—Тел. худ. фильм «Непохожая». 1 с. 17.20—«1991 год—год Моцарта». Муз. сокровищница. 18.05—Тел. док. фильм «Орешек». 18.15—Новое поколение выбирает. «Юниор-Банк». Состязание юных банкиров. 19.30 —ТСН. 19.45—По сводкам МВД. 20.00—«Русские в Нагасаки». Ведущий — политический обозреватель В. Цветов. 20.45 — Премьера тел. худ. фильма «Последняя осень». 2 с. 22.00 —Время. 22.45—Подарок Меломану. 24.00 — Премьера тел. худ. фильма-монографии «Где мой театр?» НОЧНОЕ ТВ. 01.05 —«Москва—Мидленд». Музыка —Джаз». 01.50—Тел. худ. фильм «Мои люди». 1 с. 03.00—«Все звезды». Киноконцерт (до04.00).

ВТОРАЯ ПРОГРАММА

МОСКВА. 9.00 — Утренняя гимнастика. 9.20—Фильм—детям. «Цирк приехал». 2 с. 10.30 — Фильм-концерт. «Гласом моим». 11.30—«Что такое «ЕРАЛАШ!». Тел. фильм с непременным участием девочек и мальчиков, а также их родителей. 13.45—«Осень. Таруса. Цветаева...» 14.10—Ритм. гимнастика. 14.40—Тел. док. фильм «Первые шаги». 15.00—Тел. худ. фильм «Поезд со станции Детства». (до 16.05).

Бурятское телевидение:

17.30—Мультфильм. 17.40—Байгал. 18.00—Телеканал «Спектр» представляет:

— «Вы нам писали...» Обзор писем года.

— П. И. Чайковский. «Времена года. Январь. У камелька».

— Литературно-драматический центр школы № 49.

— Зав. отделением коммунальной гигиены ГОРСЭС Мезеров А. С. о состоянии подвальных помещений нашего жилья.

— «Спустя полгода». Водоохранная зона реки Уды после проверки предприятия «Вторцветмета». 19.00—Байкал. 19.20 — Объявления. 19.25—Продолжение телеканала «Спектр».

«Эх, дороги!» О том, как строят автодорогу в пос. Комушка.

— Интервью с зам. прокурора республики М. М. Гершевичем. К вопросу о товарах и продовольствии, которые не доходят до потребителя.

— «Ах, эти женские заботы...» размышление А. Г. Дождиковой, председателя группы народных депутатов-женщин Верховного Совета Бурятской ССР.

— «Интервью в начале пути». (Дворец бракосочетаний—Молодожены).

— «Расти здоровым». (Забота о детстве, о будущей матери). К итогам работы в 1990 году. С участием медиков города и зам. министра здравоохранения Бурятской ССР Д. Г. Сундарон.

МОСКВА. 21.00—«Спокойной ночи, малыши!» 21.25—Тел. док. фильм «Сотвори добро ближнему». 22.00 — Время. 22.45 — Тел. худ. фильм «Голубой карбункул».

4, ПЯТНИЦА

ПЕРВАЯ ПРОГРАММА

МОСКВА. 7.30 — «120+30». 10.00 — Док. фильм «Люблю. Целую. Жду...» 10.20—Концерт крымско-татарского ансамбля «Хайтарма». 11.05—Мультфильмы. 11.45 — Тел. худ. фильм. «Последний осень». 2 с. 12.00 — ТСН. 13.15—Тел. док. фильм «Дорогу в гору выбирал я сам». 13.45—К 75-летию киностудии им. М. Горького. Худ. фильм для детей «Жила-была девочка». 16.15—Тел. худ. фильм «Непохожая». 2 с. 17.30—«Искусство кузнецов». 17.50—Концерт фольклорно-этнографического ансамбля «Алтынай». 18.25—Телефотоконкурс «Земля—наш общий дом». 18.30 — Робинзоны XX века. 19.30—ТСН. 19.45 — «Наш сад». 20.15—Минуты поэзии. 20.20—К 75-летию киностудии им. М. Горького. Худ. фильм «Простая история». 22.00—Время. 22.45 — «ВИД» представляет: «Синематограф», «Взгляд», «Веди», «Мтиви». НОЧНОЕ ТВ. 01.45 — Тел. худ. фильм Мои люди». 2 с. 02.55 —«Меридианы дружбы». Международная муз. программа.

ВТОРАЯ ПРОГРАММА

МОСКВА. 9.00 — Утренняя гимнастика. 9.15—Фильм—детям. «Цирк приехал». 3 с. 10.20 —«Белый олень». Сказка в исполнении детского фольклорного ансамбля «Амгинские березки». 10.45—Фильм-концерт. «Если звезды зажигают». 11.40 —Для детей. В. Коростылев. «Про Ивана — не Великана». Фильм-спектакль Гос. акад. театра им. Е. Вахтангова. 13.50—Сибирь на экране. 14.00—«Сохрани и передай» Казачьи напевы. 14.25—Тел. док. фильм «Боль». 15.00—Тел. худ. фильм «Пастушка у колодца». (до 16.00).

Бурятское телевидение.

17.35—Киноочерк.

Видеоканал «Буряад орон» (На бур. яз.).

— Урок бурятского языка.

— Интервью с собирателем народных сказаний и традиций Б. Ц. Цыренжаповым.

— Концерт оркестра народных инструментов Гостелерадио Бурятской ССР. Телеальманах «Ая-ганга». Выпуск посвящен 75-летию со дня рождения композитора Жигжита Батуева. 19.55—Панорама Бурятии.

МОСКВА. 21.00—«Спокойной ночи, малыши!». 21.15—Концерт фестиваля искусств «Русская зима». 21.45—Спорт для всех. 22.00—Время. 22.45 — Тел. худ. фильм «Чародеи». 1 и 2 с. (до 01.25).

5, СУББОТА

ПЕРВАЯ ПРОГРАММА

МОСКВА. В субботу ранним утром. 7.30 — «Муз. подарок». Программа телевидения Польши. 8.00—Мультфильм. 8.10 — Утренняя развл. программа. 8.45—«Наш сад». 9.15—«Спорт для всех». 9.30—Ритм. гимнастика. 10.00—ТСН. 10.30—Хоккей. Товарищеская встреча. «Калгари Флеймз» (Канада)—ЦСКА. 13.30 — Фильмы режиссера Я. Фрида. «Собака на сене». 1 с. 15.40—«Бурда моден» предлагает... 16.15—К 75-летию киностудии им. М. Горького. Худ. фильм для детей «Ох, уж эта Настя». 17.30—В мире сказок и приключений. «Двенадцать месяцев». 19.00—Международная панорама. 19.45—Впервые на экране ЦТ. Худ. фильм «Слуга» 1 и 2 с. 22.00—Время. 22.45—Браво-90!» 01.15—«ВИД» представляет: «МАТАДОР» НОЧНОЕ ТВ. 02.15—Тел. худ. фильм «Путешествие мсье Перришона». 03.30—Фильм-концерт «Я помню чудное мгновение». (до 04.30).

ВТОРАЯ ПРОГРАММА

МОСКВА. 9.00 — Утренняя гимнастика. 9.20 — Мультфильмы. 9.45—Концерт скрипичной музыки. 10.20 — Док. фильм «Помешал... характер». Из цикла «Земля тревоги нашей». 10.40 — Выступление ансамбля «Золотое кольцо» г. Смоленска. 10.55—«Жизнь после Чернобыля». Передача из Минска. 11.30—Фильм—детям. «Сказка о звездном мальчике 1 и 2 с. 13.40—Балет на музыку П. И. Чайковского «Щелкунчик». Спектакль ГАБТа СССР. 15.30 — Фильм-концерт «Сказки Пушкина». 16.30 — Русская речь. «Уродилась каледа накануне Рождества...»! 17.00 — «Плюс одиннадцать». Программа Российского телевидения. 19.30 — Поет группа «Синяя птица». 19.45—Театр одного актера. Л. Филатов. Сатир. сказка «Про Федота-стрельца, удалого молодца». 20.45 — Русские песни поет Т. Петрова. 21.00—«Спокойной ночи, малыши!» 21.15—Лыжный спорт. Кубок мира. 30 км, женщины. 22.00 — Время. 22.45— Творческий вечер. Н. Бабкиной и ансамбля «Русская песня». 00.45—«Сниму рыцаря или рыцари не сдаются». Киноконцерт. 01.45 — Тел. худ. фильм «Ночная работа».

6, ВОСКРЕСЕНЬЕ

ПЕРВАЯ ПРОГРАММА

МОСКВА. 9.00—ТСН. 9.15 — Ритм. гимнастика. 9.45—Тираж «Спортлото». 10.00—«С утра пораньше». 11.00—«На службе Отечеству». 12.00 — Утренняя развл. программа. 12.30—«Клуб путешественников». 13.30 — «В ней что-то чудотворное горит». 14.00—«Сельский час». 15.00—Фигурное катание. Чемпионат мира среди профессионалов. Передача из Барселоны. 16.00 — «Рококо». Муз. программа. 16.15—«Здоровье». 16.45—Презентация тел. 6-сер. худ. фильма «Николай Вавилов». 17.25—Воскресный променад-концерт ЦТ-1. 19.10—Уолт Дисней представляет: мультсериалы «Утиные истории». 2 с. «Чип и Дейлс спешат на помощь». 2 с.

Воскресный кинозал. 20.00—Премьера док. фильма «Рождественская открытка из 1913 года». 20.25—Впервые на экране ЦТ. Худ. фильм «То, о чем поют». 22.00—Время. 22.45 — Рождественские встречи. НОЧНОЕ ТВ. 02.00—Тел. худ. фильм «Володя большой и Володя маленький». (до 03.10).

ВТОРАЯ ПРОГРАММА

МОСКВА. 9.00—На зарядку, становись!» 9.20 — Мультфильмы. 10.05—Творчество народов мира. 10.35—Кинопублицистика союзных республик. Тел. док. фильм «Серебряная свадьба». 11.05—Композитор Анвар Бакиров. 11.35—«Музей на Делегатской». Чудеса из бабушкиного сундука. 12.05—«Мир в котором мы живем». Фильмы режиссера М. Селецкиса! «Улица Поперечная». 13.35 — Для детей. Фильм-спектакль Московского экспер. театра «Детектив». «Иоахим Лис — детектив с дипломом». 15.10—«Планета». Международная программа. 16.15—«Плюс одиннадцать». Программа Российского телевидения. 18.45—Парламентский вестник России. 19.00 — Лыжный спорт. Кубок мира. 15 км. Мужчины. 20.00—Н. Паганини. «Венецианский карнавал». 20.10 — «Возвращенная обитель». Рассказ об истории Свято-Данилова монастыря и концерт. 21.00—«Спокойной ночи, малыши!» 21.15—Международные соревнования по атлетизму. 22.00—Время. 22.45—Дж. Пуччини. «Точка» Фильм-спектакль Нижегородского театра оперы и балета им. А. С. Пушкина (до 00.55).

TVC COM

1990 ОНОЙ ДЕКАБРИИН 31-hээ 1991 ОНОЙ ЯНВАРИИН 7 БОЛОТОР ТЕЛЕДАМЖУУЛГАНУУДАЙ ПРОГРАММА

31 ДЕКАБРЯ, ПОНЕДЕЛЬНИК

19.00—«Для вас, ребята»—сборник мультфильмов.

1 ЯНВАРЯ, ВТОРНИК

19.00—«Для вас, ребята»—сборник мультфильмов.
19.45— Городские сюжеты.
19.45— Городские сюжеты.
20.00—худ. фильм «Неукротимый Торнадо».
21.10—«Это интересно».
21.30—«Моя мачеха — инопланетянка» (фантастическая кинокомедия).
23.10— Новогодняя музыкальная программа.
24.00— С Новым годом!
24.05— Музыкальная программа «Ночной кайф».
01.05— Ночной сеанс. «Воздушная кукуруза» (эротическая кинокомедия).
02.35— худ. фильм «Малиновое мороженое».
20.00—худ. фильм «Прелести сельской жизни» (кинокомедия).
21.30—«Это интересно».
22.00—худ. фильм «У моря».
22.30— Музыкальная волна.
24.15—худ. фильм «Розовый кадилак».

Энэ hонирхолтой

Арадай философ — Порфирий Иванов

(Түгэсхэл. Эхиниинь 14-дэхи нюурта).

Порфирий Ивановай hургаалые олон тоото hурагшадынь тон эдэбхитэйгээр тарааха гэжэ оролдоно. Тиигэжэ hургаалайнь ehoop ажаhуудаг, ажамидардаг зон улам олошорно. Козицкитанай бүлэ: эхэнь, эсэгэнь, долоон үхибүүдынь, нэгэ ашань Ивановай аргаар элүүр энхээ сахидаг. Энэ бүлэ тухай хөөрөөн hонирхолтой баймаар. Тиимэhээ мэдэхэ юумэеэ анхаралдатнай дурадхая.

2. БАЙГААЛИТАЙ НЭГЭДЭН АЖАhУУХА

— П. К. Ивановые юундэ Багшамнай гээд нэрлэнэбта? — гэжэ Козицкитанhаа асуухада, Лена эхэнь, үхибүүдынь тон юрын харюу үгэдэг.

— Багшамнай Байгаалитай нэгэдэхэ, агаар, уhан, газар тээшэ ошохо зам бидэнэртэ заажа, нээжэ үгөө. Бүхы үбшэ хабшангаа илан дабаха хүсэ бидэнэртэ үгөө. Тиимэл хадаа бултанаймнай ehoтой багша болоо...

— Юрэл иигээд ямар нэгэ юумэндэ үнэн зүрхэнhөө минии этигэхэдэ тон хүндэ. Бүхы юумые эрдэм ухаанай аргануудаар ойлгожо абахые оролдодогби, — гэжэ Москвагай эрдэм шэнжэлгын нэгэ институдай инженер Владимир Николаевич Козицкий мэдүүлнэ.

Газарай ионосферын, хүн түрэлтэнэй хүгжэлтэ, дэбжэлтэ тухай тэрэ удаан хөөрэдэг юм. Тиихэдээ мэдээжэ эрдэмтэдэй hанамжануудта түшэглэдэг, өөрынгөө зураhан олон тоото схемэнүүдые, таблицануудые харуулдаг. Тиигэжэ хүнэй саашадаа нарижан хүгжэхэ, дэбжэхынь тулада дээрээ уhа адхаха хэрэгтэй гэhэн тобшолол гаргахадань, Ленын болон үхибүүдэйнь hанамжа ойлгосотой, дүтэ мэтээр hанагдаа hэн гээд Татарай ССР-эй «Зеленодольская правда» газетын корреспондент Р. Сабитов онсолно. Манай hанахада, энэнь зүб бодол хаш даа.

Козицкитанай бүлэ иимэ ори ганса бүлэ бэшэ юм. П. К. Ивановай аргаар бэе махабадаа элүүржүүлдэг зон олон юм байна. Тиихэдээ энэ аргын тон юрын, бултанай хэрэглэмээр байhаниинь тэрэнэй үргэн ниитэ зоной дунда тараахадань, горитой нүлөө үзүүлнэ гээшэ ха.

«Козицкитанай бага хүбүүн Ванюшкые хоер хахад жэлтэй байхадань түрүүшынхиеэ хараа hэм» гэжэ Р. Сабитов бэшэнэ. Тэрэнэй номгон, үхибүүн бэшэ мэтэ түбшэн даруу, томоотой, айхабтар хурса, бүхы юумэ ойлгонги харасатай байhаниинь намайе айхабтараар гайхуулаа бэлэй. Таhалга соохииво, тэрээн соо сугларhан зониие анхаралтайгаар шудалан хараад, сервант дээрэ байhан фото-зурагhаа харасаяа hалгаахаяа болиходол гэбэ. Тэндэнь саhан шэнги сагаан үhэтэй задарюун томо үбгэнэй дүрсэ харагдаа бэлэй. Бэе бэеэ ойлгоhон шэнгеэр эдэ хоер харалсан удаан байба. Үдэшэлэн тээ Ваня уhанда орохомни гээд гүйжэ эхилбэ. Тиихэдэнь эхэнь хорибогүй. Шарбаа нюсэгэн Ваня саhаар бүрхөөгдэhэн хорой соогоо гараад, айхабтар дуратайгаар мүльhэн шэнги хүйтэн уhан соо ороо hэн. Тэрэнэй хүхихэ, наадахыень харахадаа, гайхахааршье, жэхымээршье байгаа бэлэй. Бишыхан Ванюша хаанашье байгаа, ябаа hаа, үдэр соо нэгэ дахин хүйтэн уhанда ороходо гү, али дээрээ уhа адхуулха дуратай байдаг.

Бишыхан Ванюшын оройдоо үбдэдэггүй байhаниинь ойлгосотой ааб даа гээд hанагдана. Улаан нарай байхадань хүйтэн уhан соо оруулдаг болоhон хүбүүхэнэй бэе ямаршье бэрхэшээлнүүдые дабахаар, ямаршье хүйтэ, нойтонhоо тунхарихагүй байhаниинь ба[illegible] гэжэ hанахаар.

Козицкитан болон бусад hургаалыень халан абаhан олон зон Порфирий Корнеевич Ивановые агуу ехэ баатаршалга гаргаhан хүн гээд тоолодог юм. Аяар 50 жэл соо тэрэ байгаалиин бүхы талануудые өөр дээрээ туршажа, илангаяа шэрүүн талануудыень үзэжэ, байгаалитай нэгэдэхэ зүб зам олоhон байна гээд тэдэнэр тоолоно ха юм.

Хүйтэниие болон аагма халууниие дабан, эдеэ хоолой удаан саг соо үгы байhаниие тэсэн, олон үдэр соо ундаяа харяангүй ябажа, бэеэ туршан, тэрэ энэ ори ганса арга нээгээ гэжэ шабинарынь мэдэдэг. Тэрэ бүхы наhан соогоо ямар нэгэ туршалга ходо гаргажа, тэсэжэ ябаха баатай болодог байгаа. Гестаповецууд тэрэниие тамалан зобоогоо, түрмэдэ, ухаа муутайшуулай больницануудта элдэб эсээр баhан аашалалдаа.

Гэбэшье эдэ бүгэдэ гол бэрхэшээл бэшэ байгаа гээд Порфирий Корнеевич тоолодог байhан юм гэлсэдэг. 46 градус хүйтэндэ гансал дотор үмдөөрөө газаагуур ябахадаа, үмэдшье гэдэггүй аад, «юушье ойлгодоггүй, шэрүүн сэдьхэлтэй зоной харасаhаа үбэлэй ямаршье хүйтэн үдэр бүри хүйтэн болошоhон мэтээр hанагдадаг hэн» — гэжэ Паршек hүүлдэнь хэлэдэг байhан юм.

Эдэ бүхы бэрхэшээлнүүдые дабажа, Порфирий Корнеевич илалта туйлажа шадаад, хүнэй бэе хүдэржүүлэн аргалалгын шэнэ байгууламжа бии болгожо шадаhан байха юм. Энэ аргыень хэрэглэhэн олон мянган зон мүнөө үедэ оройдоо үбдэнгүй ажаhууха аргатай болоод байна.

П. К. Ивановай — бодото арадай философой бии болгоhон аргаар медицинын түлөөлэгшэдшье онсо hонирходог болонхой юм. Илангаяа Татарай ССР-тэ тус арга тон анхаралтайгаар шудалагдана, шэнэлэгдэнэ, хэрэглэгдэнэ. Тиихэдээ бага наhатай үхибүүдые хүдэржүүлжэ эхилхэ хэрэгтэй гээд мүнөө тоологдодог болоо гэжэ онсолон тэмдэглэмээр.

Хүүгэдэй врач М. А. Фасхутдинова өөрынгөө участок дээрэ П. К. Ивановай арга илангаяа ашаг үрэ ехэтэйгээр хэрэглэдэг юм. Москвагай хүүгэдэй врач Н. М. Быковагай энэ талаар дүй дуршэл мүнөө хэа хязгаагүй үргэнөөр мэдээжэ болонхой. Казаниин, Свердловскын, Петро[illegible], Ленинградай, Новосибирскын, Николаевай хүүгэдэй врачнууд үхибүүдые нарай байхаhаань хойшо хүдэржүүлгын арга үргэнөөр хэрэглэнэ, тус хүдэлмэриинь ашаг үрэ горитой байна.

Энээнhээ гадна зарим врачнууд П. К. Ивановай арга өөhэд дээрээ туршажа, хэр туhатай, ашаг үрэ ехэтэй байhаниие тодоруулхые оролдоно. Москвагай Моссоведэй нэрэмжэтэ 13-дахи поликлиникын онколог-ординатор В. Ю. Кудряшова, Вологдын областной эмшэлэлгын физкультурын отделениие даагша В. С. Котикова, Москвагай областиин Болшево хотын СЭС-эй врач С. Д. Магомета, Киев хотодо терапевтээр хүдэлдэг О. А. Стойко, Казаниин хүүгэдэй стоматологическа поликлиникын врач М. А. Гатауллина болон медицинын бусад олон хүдэлмэрилэгшэд Паршегэй аргые бүри ашаг үрэ ехэтэйгээр хэрэглэлгэ хангахын тулада тус хүдэлмэри ябуулна, ажаглалтануудаа согсолжо, эрдэм мэдэсэдэ үндэhэлhэн hургаал болгохо гэжэ оролдоно.

Ороной элдэб углуунуудта ажаhуудаг эрдэмтэд яhала урагшатай шэнжэлэлгэнүүдые хэнэ гээд СССР-эй Элүүрые хамгаалгын министерствын үнгэргэhэн «түхэрээн столой», байгша оной майн 25—26-да Казаньда эмхидхэгдэhэн эрдэмэй конференциин үедэ элирээ. Тус конференци дээрэ хэгдэhэн хэдэн элидхэлнүүдые дурдахада, П. К. Ивановай hургаалай онсо удха шанар, ямар олон асуудалнуудаарнь эрдэмтэдэй hонирходог байhаниинь тодорхойлон харуулха арга олдохо аабза гээд hанагдана.

Медицинын эрдэмэй доктор, Бүхэсоюзна геметологическа түбэй ахалагша эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ Л. С. Цепа «П. К. Ивановай аргаар бэеэ хүдэржүүлхын тулада хүнэй нөөсэ арга боломжонуудые хэрэглэлгэ», Киевэй гүрэнэй университедэй доцент, медицинын эрдэмэй кандидат А. А. Грищенко, «П. К. Ивановай hургаалай физиологическа асуудалнууд», Башкирай медицинын институдай хүүгэдэй үбшэнгүүдэй кафедрын ассистент А. Г. Мухадов «П. К. Ивановай аргаар хүйтэ хэрэглэжэ, зүрхэнэй-hудалай, нервын системэдэ нүлөө үзүүлгэ», Ленинградай гүрэнэй университедэй хүдэлмэрилэгшэ, физико-математикын эрдэмэй кандидат В. Е. Гусаковский «П. К. Ивановай арга хэрэглэдэг зоной бэе махабадай байдал» болон бусад олон темэнүүдээр эрдэмтэд элидхэлнүүдые хээ. Тиихэдээ Порфирий Корнеевич Ивановай арга хоро хэхэгүй гэhэн гол тобшолол гаргаа. Юрэл Паршек — багшын заабаринуудые жэншэдгүйгөөр дүүргэхэ хэрэгтэй.

«Бидэнэрые нэгэ багаханааршье hаа ойлгохын тулада минии арга туршаад үзэхэ хэрэгтэй. Нэгэ дахин туршабал, саашадаа бодото хэрэг хэхэ байнат», — гээд П. К. Иванов хэлэдэг hэн. Тиимэhээ тус очеркын түгэсхэлые уншахадаа, hайнаар бодожо үзөөд, бишыхан Ванюша Козицкидал адляар хүйтэн уhанай, сэбэр агаарай, эди шэдитэ газарай бүхы hайхан хүсые элүүр энхэ байхын тулада хэрэглэхэ хүсэлдэ абтажа болохот. Хэдэн ерэбээд хүнэйшье эдэ заабаринуудhаа hайн юумэ оложо абаа hаань, баясаха байнабди.

Ц. ЦЫРЕНДОРЖИЕВ,
журналист.

Энэ неделидэ Пенсильвания штадай Питтсбург гэжэ хотодо (Америкын) дүрэ буляалдалгын барилдаагаар Суперкубогай түлөө коммерческэ матчын уулзалганууд үнгэржэ байна.

СССР-эй суглуулагдамал командын гэшүүн, СССР-эй, Европын, дэлхэйн чемпион Борис Будаев барилдаанай олбог дээрэ гаража, хаба шадалаа харуулха. Иимэ ехэ турнирта манай Борис хоердохиео хабаадахань. Үнгэрэгшэ жэлдэ американец Джон Гюра гэгшэтэй барилдахадаа диилдээ hэн. Энэ удаа мүн лэ хоюулан уулзахань гээшэ. Джон бэрхэ атлет байhанаа харуулжа шадахгүй. Тиимэhээ манай Борис Будаевта бэлэн байхагүй.

Жаргал ХАЛБАЗЫКОВАЙ фото.

СУРАНЗАНАЙ ТУhА

Немец «Цайт» газетын мэдүүлhэнэй ehoop, hаяхан Болгарида «Поморие» АПК-да татагдаhан уhалууриин каналда газаа түхэлөөрөө хаалта-плотинада адлирхуу магнитотрон тодхогдоо. Эндэнь хододоо суранзатай забhартай хаалта бии юм. Уhан забhартай энэ хаалтаар урдажа гарахадаа суранзатай болоно. Иимэ уhаар тарилгаяа уhалхадань зарим ургамалнуудай ургаса 10—40 процентээр дээшэлнэ. Враце болон Софида суранзатай уhаар дүүргэгдэhэн сөөрэмүүд бии юм. Тэндэ үдхэгдэhэн загаhан түргэн томо боложо, үбшэ хабшанда нэрбэгдэнэгүй, мүн түрьhөөр ехэ байдаг. Мүн тугалнуудта суранзатай уhа уулгахада шэгнүүрынь бусадhаа 23 процент ехэ байна. Кричим городой целлюлозно-саарhанай комбинадта саарhан болгогдохо зүйлөө магнитотроноор шүүжэ гаргахадань, нилээд бүхэ, hайн шанартай саарhан үйлэдбэрилэгдэнэ.

(«Сельская жизнь» газетэhээ абтаба).

КИНО

«ДРУЖБА»

ДА ЗДРАВСТВУЕТ СЕРВАЦІ — в 10, ПРИКАЗ 027 — в 12, 15-20, 18-40, В ПОЛОСЕ ПРИБОЯ — в 13-40, 17, 20-20.

«ПРОГРЕСС»

Красный зал — МАРИЯ МАГДАЛИНА — в 10, 11-50, 13-30, 15-10, 16-50, 18-30, 20-20. Зеленый зал — КЛЕЩ (2 серии) — в 10, 12-30, 15-10, 17-40, 20-10.

«РОДИНА»

ЗАКОЛДОВАННЫЙ МАЛЬЧИК — в 10, 16, ДАВАЙТЕ ЛЮБИТЬ — в 12, 14, 18-10, 21-50, НОВЫЕ АМАЗОНКИ — в 20.

«ОКТЯБРЬ»

МАРИЯ МАГДАЛИНА — в 12, ДРУГ БЕДНЫХ (2 серии) — в 9-40, 13-30, 16, 18-20.

«БАЙКАЛ»

ЗОЛУШКА — в 16-30, ЛЮБИМЫЙ РАДЖА (2 серии) — в 18, 20-30.

«ВОСТОК»

ЮНГА СО ШХУНЫ «КОЛУМБ» — в 14-30, МИСТЕР ИНДИЯ (2 серии) — в 17, 20.

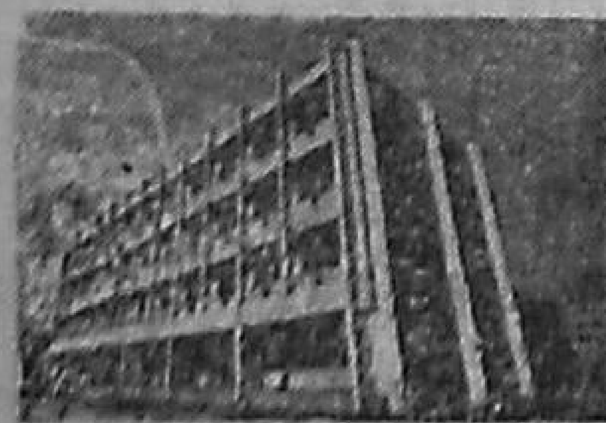

МАНАЙ АДРЕС, ТЕЛЕФОНУУД:

670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. Телефоны: зам. редактора—2-34-06, секретариата—2-34-41; отделов: идеологический —2-43-23, социально-экономических проблем — 2-43-23, писем и образования, переводов—2 40-57, корректорская—2-35-74.

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА СУББОТЫН ҮДЭРНҮҮДТЭ ГАРАДАГ.

Газета отпечатана в республиканской типографии Государственного комитета Бурятской ССР по делам издательства, полиграфии и книжной торговли, г. Улан-Удэ, ул. Ленина, 35.

Редактор
Александр ДРУЖИНИН.